

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YAKINÇAĞ TARİHİ
ANABİLİM DALI

MODERNLEŞME DÖNEMİNDE OSMANLI'DA ÇOCUK EĞİTİMİ VE LİTERATÜRÜ

Yüksek Lisans Tezi

Meral GÜDEK

Ankara - 2012

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YAKINÇAĞ TARİHİ
ANABİLİM DALI

MODERNLEŞME DÖNEMİNDE OSMANLI'DA ÇOCUK EĞİTİMİ VE LİTERATÜRÜ

Yüksek Lisans Tezi

Meral GÜDEK

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Bekir KOÇ

Ankara - 2012

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YAKINÇAĞ TARİHİ
ANABİLİM DALI

MODERNLEŞME DÖNEMİNDE OSMANLI'DA ÇOCUK EĞİTİMİ VE LİTERATÜRÜ

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Bekir KOÇ

Tez Jürisi Üyeleri
Adı ve Soyadı

İmzası

.....
.....
.....
.....
.....
.....

.....
.....
.....
.....
.....
.....

Tez Sınavı Tarihi:

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE**

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.
(20/04/2012)

Meral GÜDEK

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	I
BİRİNCİ BÖLÜM	1
1. OSMANLI DEVLETİNDE ÇOCUK EĞİTİMİ	1
1.1. KLASİK DÖNEMDE ÇOCUK EĞİTİMİ	1
1.1.2. İLKÖĞRETİM VE SİBYAN MEKTEPLERİ	1
1.1.3. GAYRİMÜSLİM ÇOCUKLARIN EĞİTİMİ	8
1.1.3.1. ENDERUN MEKTEBİ	8
1.2. MODERNLEŞME DÖNEMİNDE ÇOCUK EĞİTİMİ	10
1.2.1. EĞİTİMİ MODERNLEŞTİRME ÇABALARI SİBYAN MEKTEPLERİ VE İBTİDAİLER	10
1.2.2. MODERN DÖNEMDE OKUL ÖNCESİ EĞİTİM	39
1.2.3. GAYRİMÜSLİM ÇOCUKLARIN EĞİTİMİ	59
1.2.4. YETİM HANE VE İSLAHHANELERDE KİMSESİZ ÇOCUKLARIN EĞİTİMİ	60
1.2.4.1. İSLAHHANELER	60
1.2.4.2. HİMAYE-İ ETFAL	64
1.2.4.3. DARÜLEYTAM	75
1.2.4.4. DARÜLACEZE	81
İKİNCİ BÖLÜM	90
2. OSMANLI DEVLETİNDE ÇOCUĞUN SOSYAL VE AİLE HAYATI	90
2.1. KLASİK DÖNEMDE OSMANLI AİLESİNDE ÇOCUK	90
2.1.1. KLASİK DÖNEM TOPLUMUNDA ÇOCUĞUN ALGILANIŞI VE SOSYAL HAYAT	92
2.2. MODERN DÖNEMDE OSMANLI AİLESİNDE ÇOCUK	94
2.2.1. MODERN DÖNEMDE TOPLUMDA ÇOCUK ALGISININ DEĞİŞMESİ VE SOSYAL HAYATTAKİ YENİLİKLER	94

2.2.2.1. GİYİM	94
2.2.2.2. OYUNCAK	95
2.2.2.3. EDEBİYAT	96
2.2.2.4. SAĞLIK	97
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	99
3.OSMANLI DEVLETİ'NDE ÇOCUK YAYINLARI	99
3.1. GAZETE VE DERGİLER	99
3.1.1. MÜMEYYİZ	99
3.1.2. SADAKAT	100
3.1.3. ETFAL	100
3.1.4. AYİNE	101
3.1.5. AİLE	101
3.1.6. BAHÇE	101
3.1.7. MECMUA-İ NEVRESİDEGAN	102
3.1.8. ÇOCUKLARA ARKADAŞ	103
3.1.9. ÇOCUKLARA KIRAAT	103
3.1.10. VASITA-İ TERAKKİ	104
3.1.11. ETFAL	104
3.1.12. NUMUNE-İ TERAKKİ	105
3.1.13. DEBİSTAN-I HİRED	106
3.1.14. ÇOCUKLARA TALİM	107
3.1.15. ÇOCUKLARA REHBER	107
3.1.16. ÇOCUK BAHÇESİ	108
3.1.17. MUSAVVER KÜÇÜK OSMANLI	108
3.1.18. MEKTEPLİLERE ARKADAŞ	109
3.1.19. CİDDİ KARAGÖZ	109
3.1.20. ÇOCUK YURDU	109

3.1.21. ÇOCUK DUYGUSU	110
3.1.22. TÜRK YAVRUSU	110
3.1.23. ÇOCUKLAR ÂLEMİ	110
3.1.24. ÇOCUK BAHÇESİ	111
3.1.25. ÇOCUK DOSTU	111
3.1.26. KÜÇÜKLER GAZETESİ	112
3.1.27. HÜR ÇOCUK	112
3.1.28. HAFTALIK ÇOCUK GAZETESİ	112
3.1.29. LANE	113
3.1.30. HACİYATMAZ	113
3.1.31. BİZİM MECMUA	113
3.1.32. YENİ YOL	114
3.1.33. MUSAVVER ÇOCUK POSTASI	115
3.1.34. ÇITI PİTİ	115
3.2. ÇOCUK DÜNYASI VE MİNİ MİNİ GAZETELERİNDE	
TÜRKÇÜLÜK	116
3.3. ARKADAŞ VE ÇOCUKLARA MAHSUS GAZETE'NİN	
BATILILAŞMA AÇISINDAN TAHLİLİ	119
SONUÇ	122
ÖZET...	123
BİBLİYOGRAFYA	126
EKLER	131

GİRİŞ

Osmanlılar, Orta Asya'dan getirdikleri birikimleri, Ortadoğu, Akdeniz, Anadolu ve Balkanlarda edindiklerine eklemeyip, ikisi asında kazandıklarıyla harmanlayıp özümseyerek, çağdaşı İslam ve Avrupa devletlerine nazaran daha üstün yeni bir devlet oluşturmayı başarmışlardır.¹ Küçük bir beylik olarak kurulan, üç kıtada hüküm süren bu devletle ilgili merak edilen konularda biri de eğitim sistemini nasıl oluşturduğu, bu sistemi nasıl işlettiği ve çocuk eğitiminde sıbyan mektepleri ve diğer kurumların yeridir.² Klasik Osmanlı sisteminde örgün eğitim veren üç temel kurum olduğu görülür. Medreseler, sıbyan mektepleri ve Enderun mektepleri gibi özel eğitim veren kurumları bu sistemin üç saç ayağını oluşturur. Bunlar arasında medreseler, Müslüman bireylerin aldıkları örgün eğitim yoluyla, teşekkül ve kuruluş döneminde devletin siyasi ve idari kadrolarında, yargı ve eğitim kurumları hiyerarşisinde yükselmesine olanak sağlayan bir mekanizmaya sahipti.

Medrese eğitimine insan kaynağı sağlayan en başat kurum ise kuruluş devrinden beri varlığını sürdüren mahalle mektepleridir. Sıbyan mektepleri de denen bu okullar, biçimsel bir bilgi aktarım ve geliştirme alanı olmaktan çok, İslami kurallara bağlı geleneksel değerlerin taşıyıcısı olup, devasa sistemin çark dişlileri arasında uyumlu ilişkiler oluşturup geliştirebilen çocukları birer erişkin olarak yetiştirmekte, topluma ve hayata hazırlamaktaydı. Bu okullar temel dini bilgiler yanında, okuma – yazma öğretme ve Kur'an eğitimi verme özelliğini klasik dönemin sonuna kadar sürdürmüşlerdir. Gerek

¹ Ahmet CİHAN, *Osmanlı'da Eğitim*, 3F Yayınevi, İstanbul, 2007, s:11.

² Zülfü DEMİRTAŞ, "*Osmanlı'da Sıbyan Mektepleri ve İlköğretimin Örgütlenmesi*", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Elazığ, 2007, Cilt:17, Sayı:1, s:173.

kuramsal yapısında, gerekse ders öğretim metot ve araç kullanımı açısından sıbyan mekteplerinde 19. yüzyıla kadar belirgin bir değişme ortaya çıkmamıştır.³

Siyasi ve idari yapının, iktisadi ve askeri organizasyonun güçlenmesi sonrasında, Osmanlı devletinin egemen olduğu geniş coğrafyada kontrol edip bünyesine kattığı Gayrimüslim halkların sistemle bütünleşme ve katkısını sağlama ihtiyacı, özgün ve yeni bir eğitim – öğretim kurumunun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Gayrimüslim reayadan seçilen çocuk ve gençlerden uzman kamu personeli ve yönetici yetiştirmek için, klasik medrese eğitimi dışında, Enderun Mektebi ve onunla ilintili bir mekanizma oluşturulmuştur.⁴ Bu kurum sürekli olarak standart bir öğretim kadrosu ve tesis edilmiş muayyen binaları olmayan, bir tür saray içi eğitim – öğretime ve pratik uygulamaya dayalı bir seçkin yönetici – devlet adamı kadrosu oluşturma, elit bir grup yetiştirme özelliği taşıyordu. Genel olarak devşirme yoluyla alınan Hıristiyan kökenli çocuklar burada eğitim görüyordu fakat devşirme sisteminin bozulmasıyla birlikte Müslüman çocuklar da bu kuruma alınmaya başlanmıştı. Bu kurumda zamanla eğitimin genelindeki gerilemeden dolayı medreseler gibi geliştirilemeyip devre dışı kalmıştır.

18. yüzyılın ilk yarısından itibaren, ilmiye zümresinin kontrolü dışında yeni eğitim kurumları oluşturulmaya çalışılmış olsa da, merkezi otorite tarafından yönlendirilen modern eğitimin aynı yüzyılın son çeyreğinde oluşmaya başlamıştır. Bir sonraki yüzyılda ise modern eğitim sistemini oluşturan kurumlar gelişip yaygınlaşmıştır.

Gerek sosyal, ekonomik ve kültürel, gerekse devletin idari yapısı, eğitim kurumlarındaki değişme ve farklılaşma göz önüne alındığında Osmanlı eğitim sistemini

³ M. Emim YOLALICI, “*XIX. Yüzyıl ve Sonrası Osmanlı Devletinde Eğitim ve Öğretim Kurumları*”, **Osmanlı**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, Cilt:5, s:281.

⁴ Ahmet CİHAN, **a.g.e.**, s:13.

iki dönem içinde ele almak mümkündür: Klasik dönem ve Tanzimat Fermanı⁵'ndan birkaç yıl öncesi ile başlayan modern dönem. Tanzimat her yönüyle bir dönüm noktası, geleneksel ile klasik olan arasında bir kırılma devri olarak kabul edilebilir.

Eğitim de olduğu gibi sosyal hayatta da bu gelişmeler paralellik arz eder. Eğitim yaygınlaşıp modernleşme hızlandıkça hem toplumda hem de çocuk hayatında yenilikler giyimden edebiyata, oyuncaktan eğitime kadar değişmeye başlamıştır.

Bu çalışmada Osmanlı'da çocuğun eğitim ve sosyal hayatı klasik ve modern dönem olmak üzere iki kısımda ele alınmıştır. Klasik dönemde çocuğun eğitim hayatı aile içindeki eğitimle başlamış, sıbyan mekteplerin dönem içindeki konumu ve işleyişi anlatılmış, aynı zamanda kız çocukları, gayrimüslim çocuklar ve yetim ve kimsesiz çocukların eğitim hayatına değinilmiştir. Daha sonra modern dönemde bu çocukların eğitim hayatındaki ve Osmanlı eğitim sistemindeki değişimler bunların çocuklara etkileriyle birlikte ele alınmıştır. Çocuğun sosyal hayatı ile ilgili de aynı yol takip edilmiş, klasik dönemde çocuğun aile ve toplumdaki yeri incelendikten sonra modern dönemde bunlardaki değişiklikler ele alınmaya çalışılmıştır. Son olarak da çocuk edebiyatı, çocuklar için yayımlana dergi ve gazeteler ele alınıp tanıtılmış ve tahlil edilmiştir. Çalışmada modern dönem ve modernleşme girişimleri öncelikli olarak incelenmiştir. Kısaca ifade etmek gerekirse çocuğun klasik ve modern dönemdeki eğitim, edebiyat sosyal hayat ve giyimine kadar birçok ayrıntı bu çalışmada konu edinilip aydınlatılmaya çalışılmıştır.

⁵ Tanzimat Fermanı Fi 26 Şaban, sene 1255, yevm Pazar (3 Kasım 1839) yılında Gülhane Parkı'nda okunduğu için Gülhane Hattı Hümayunu da denen Osmanlı da devlet eliyle yapılmaya çalışılan ıslahat ve kanuni düzenlemeleri de içeren ilk belgelerdendir. Fermanın orijinali I. Tertip, *Düstur*, Cilt:1, s:4 – 7. Daha fazla bilgi için bkz: Enver Ziya KARAL, **Osmanlı Tarihi**, TTK Yayınları, Cilt: 5, s:263, Halil İNALCIK, Mehmet SEYİTDANLIOĞLU, **Tanzimat**, Phoenix Yayınları, Ankara, 2006.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. OSMANLI DEVLETİ'NDE ÇOCUK EĞİTİMİ

1.1. KLASİK DÖNEMDE ÇOCUK EĞİTİMİ

1.1.2. İLKÖĞRETİM VE SİBYAN MEKTEPLERİ

Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk eğitim ve öğretimin yapıldığı yer sıbyan mektebiydi. Bir örgün eğitim birimi olarak sıbyan mekteplerinin varlığı İslam'ın ilk yıllarına dayanır. Yaygın olarak yazı yazılan yer anlamına gelen mektep, aynı zamanda Kur'an eğitimi ve öğretimi amacıyla İslam'ın ilk yıllarında açılmış, Selçuklulardan Osmanlı Devleti'ne daha gelişerek ve fonksiyonelleşerek gelmiştir. Başlangıçta Kur'an eğitimi amacıyla açılan bu okullar, Osmanlılar döneminde okuma yazma ve temel dini bilgilerin öğretildiği birer örgün eğitim kurumuna dönüştürülmüşlerdir. Kitle öğretimi yapan sıbyan okulları, imparatorluğun parlak devrinde zamanın ihtiyaçlarına tek başına cevap verebiliyordu. Bu ilköğretim kurumlarında 4 ila 10 yaş arasındaki kız ve erkek çocuklarına temel eğitim verilirdi. Bu okullar genel olarak durumu kötü ve yetim, kimsesiz çocuklar içindi. Durumu iyi olan zengin aileler ise çocukları için özel muallim tutup evde eğitim veriyorlardı. Anne ve babaların çocuklarına ayet ve hadislerle de desteklenen dini inanç ve şartları öğretme isteği, sıbyan mekteplerinin yaygınlaşmasında etkili olmuştur.¹

Medreselere öğrenci yetiştirme görevini de yapan sıbyan mektepleri çoğunlukla kurucularına ait arsalarda inşa edilmekteydi. İlk organize sıbyan mektebi, kendi adına yaptırdığı cami etrafında kurduğu Sahn-ı Seman ve Tetimme medreseleriyle birlikte Fatih Sultan Mehmet tarafından yaptırılmıştır. Fatih Sultan Mehmet'in öksüz ve yetim çocukları

¹ Yücel GELİŞLİ, "Osmanlı İlköğretim Kurumlarından Sıbyan Mektepleri", *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara, Cilt:9, s.35.

okutmak için yaptırdığı sıbyan mektebinin Türkçe vakfiyesinde adı Darül Talim, Arapça vakfiyesinde ise mektep adı ile anılan bu okula daha sonraları Darülim, mektep, muallimhane ve mektephane gibi isimler verilmiştir.²

Sıbyan mektepleri de tıpkı diğer sosyal, kültürel ve dini müesseseler gibi, ekonomik durumu iyi olan kişilerin maddi bir beklentiye girmeden yaptırdıkları hayır eserlerindendi. Çoğunlukla kurucularına ait arsalarda inşa edilmekteydi. Ancak bazen vakıfların, sahibi oldukları yerlerin dışında “mukataa” ödemek suretiyle bir başkasına ait arsa üzerine mektep inşa edebildikleri de olurdu. Osmanlı toplumunun zenginleri, inşa ettirdikleri mekteplerin gereksinimlerini karşılamak ve onların uzun yıllar maarife hizmet vermesini sağlamak için, bu eserlere gelir getirecek diğer bazı akarları da ilave ederlerdi. Mektep yapımı ve buna gelir getirecek vakıfların tahsisi, ekonomik durumu nispeten iyi olan kişilerin adeta gözde işiydi.³ Böylece inşa edilen her mektep kurucusunun adını ve hizmetlerini asırlar sonrasına taşıyordu.

Mektepler ibadet havası içinde inşa edilmekteydi. Fiziksel yapı olarak ise, bir ya da iki katlı, kubbeli veya tonozlu, ahşap ya da kâgir olarak inşa edilirdi. Aslında mektepler birbirlerinden çok az farklarla Anadolu'nun her yöresinde benzer biçimde yapılmışlardır.⁴ Yine bu mektepler genellikle sokakların kesiştiği köşe başlarında veya şehrin merkezinde bulunur aynı zamanda mescit ve camii yanlarına inşa edilmesine özen gösterilirdi. Genellikle alt katta iki oda bir sofa, üst katta bir oda, matbah, sofa önünde selamlık, suyu dört ayrı yerden gelen bir havuz, bir tuvalet ve çevresi meyve ağaçlarıyla donatılmış bir bahçe bulunurdu. Bu binalar birçok yönüyle eve benzerdi. Yine bu mekteplerde dersler kışın daha sıcak olan ve korunan kubbeli bölümde yapılırken, yazları iyi hava alabilen

² Osman ERGİN, *Türkiye Maarif Tarihi*, Eser Matbaası, İstanbul, 1977, Cilt:1, s.82.

³ Mefail HIZLI, “*Osmanlı Sıbyan Mektepleri*”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Cilt:5, s.207.

⁴ *Bursa Şeri'yye Sicilleri*, A23.61b.

sofalarda eğitim sürdürülürdü. Sıbyan okulları kuruluşları bakımından ya bir külliye içinde yer alıyorlar yahut da ayrı olarak mahalle ve köylerde bulunuyorlardı. Büyük bir çoğunluğu tek katlı, taş odalı binalardı.

Osmanlı eğitim sisteminde ilköğretimi alacak çocukların hangi yaşlarda olması gerektiği konusunda net bir yaptırım söz konusu değildi. Vakfiyelerin hemen hemen tamamında, mekteplerin fakir ve yetimler için açıldığı, bununla birlikte maddi durumları müsait olmayan ailelerinde çocuklarını bu okullara gönderebileceğine dair ifadeler göze çarpmaktadır. Fakat anlayış olarak çok genel bir ifade ile Müslümanların çocuklarına Kur'an öğretilmesi maksadıyla inşa edildikleri anlayışı hâkimdir.

Çocukları okula göndermenin zorunlu olmadığı bu dönemde, mekteplere giden bu çocuklar en az 3 veya 4 yıl eğitim görüyorlardı. Eğer yeterli sayıda okul ve sınıf varsa kız ve erkek çocuklar ayrı eğitim görüyor fakat durum yetersiz ise aynı sınıf ve okullarda eğitim alabiliyorlardı. Okula kayıt-kabul gibi herhangi bir işlem söz konusu değildi. Müslüman olan herkesin çocuğu okula giderdi. Bu mekteplere başlamak çocukların hayatındaki en önemli olaylardan biriydi. Okulların açıldığı ilk gün pazartesi veya perşembe olurdu ve muallim ve mektep öğrencileri "âmin alayı" denen törene katılırdı. Bu tören yürüyüşlü gerçekleştirilmekte ve bu yürüyüş esnasında ilahiler ve benzeri şiirler okunmaktaydı. Yine bu mekteplerde öğrenci sayısı binanın durumu ve büyüklüğüne göre değişiklik gösteriyordu. Bu okullarda okutan derslere bakarsak en önde kuruluş amacını da kapsayan Kur'an öğretimi olduğu şüphesizdir. Bunun dışındaki kısımlar talebelere sağlanan imkânları içermektedir. Kısacası mekteplerdeki öğretimin temelinde Kur'an'ın öğretilmesi ve olabildiğince tecvide uygun tarzda verilmesi vardı. Ayrıca mükellefiyet çağındaki ibadetlerde okunması gereken ayet, sure ve duaların hatasız bir şekilde öğretilmesi amaçlanıyordu. Bir diğer ders ise yazının öğretimiydi. Bunun yanında güzel yazı yani hüsn-i hat yazımı da gösteriliyordu. Yine basit aritmetik kurallar ve dört işlemde

çocuklara öğretiliyordu. Fıkıh dersi de dersler arasında önemli bir yere sahipti. Sadece ibadetleri değil hayatının her anını kapsayan ve muamelat denilen uygulamalar ilkokul düzeyindeki çocuklara öğretiliyordu. O dönemde çocuğun ahlaki gelişiminin ilkokul düzeyinde yerleştirilmeye çalışılması pedagojik açıdan önemlidir. Yine mekteplerde diğer dinler ve tüm peygamberlerle ilgili bilgilerde verilirdi. Ayrıca edep veya ahlak adı verilen aileye ve topluma daha yararlı olmanın yararlarını öğreten derslerde ihmal edilmemişti.

Sıbyan mekteplerinde çocuklar mektebin hasır, kilim veya evden getirdikleri minderler üzerinde diz çökerek oturur, önlerindeki rahleler üzerindeki Kur'an ya da dua kitaplarını okurlardı. Öğretmen de onların önünde minder üzerinde bağdaş kurarak otururdu. Öğretmen – öğrenci münasebetleri okul içinde ve dışında kesin itaat, korku ve saygıya dayanıyordu. Her çocuk hocanın önüne gider, dersini okur, yerine döner ve birçok defa tekrar ederdi.⁵Okulda çeşitli yaşlarda, çeşitli zamanlarda öğrenime başlayan öğrenciler bulunması, öğretimin tek bir oda içinde yapılması bu yolu zorunlu kılıyordu.

Mekteplerde disiplin, bedeni cezalar ile sağlanırdı. Hocanın elinde uzun bir değnek vardı, bununla dikkatsiz öğrenciye hafif ya da sertçe vurarak disiplin sağlanırdı. Hatalı öğrencinin cezalandırılması için suçunun derecesine göre falaka cezası da uygulanırdı. Ahlak ve disiplin, suçun türü ve derecesine göre, örneğin tembellik ve yaramazlık gibi hallerde, çocuğun minderinin hocadan uzaklaştırılması, azarlama gibi manevi; sövme, dövme ve dini görevlerin yapılmaması durumunda ise, kulak çekme, el veya değnek ile vurma ve en sonunda falakaya yatırma gibi cezalar ile sağlanırdı.⁶

Bu konuda Osmanlı sıbyan mekteplerinin acımasız eleştirilere maruz kaldığı bir gerçektir. Fakat mahkeme kayıtlarına geçmiş bir dayak yada falaka olayı da yoktur.

Gerçekten de falakaya varan davranışların genellikle yaşanmadığı ve böyle bir durumun

⁵ Yahya AKYÜZ, **Türk Eğitim Tarihi Başlangıçtan 1988'e**, 3. Baskı, Ankara, 1988, s.98.

⁶ **İslam Ansiklopedisi**, Maarif Basımevi, İstanbul, 1957. Cilt:7, s.652; **Büyük İslam Tarihi**, Çağ Yayınları, İstanbul, 1989, Cilt:14, s.74.

mahkemeye intikal etmediği varsayımının yanında toplumun bu tür bir disiplin anlayışını hiç de yadırgamaması daha güçlü bir varsayımdır. Buna örnek olarak 1453’de muallim olan Amasyalı Ali Hüseyin (Alaaddin Çelebi)’nin yazdığı Tariku’l – Edeb adlı eserini verebiliriz. Eserde çocuğun 4 yaşında bir muallime verilmesi gerektiğini söyleyerek şöyle devam ediyor “ *Ve oğlanı muallime getirince şu denlü sıkı sıkı tenbihleyip korkutarak ısmarlamak gerek ki, çocuk korkmalı, okumakla ve öğrenmekle meşgul olmalı. Hocadan kaçıp eve gelirse öylesine letmeli (dövmeli) ki, hocaya ısınıp bir daha kaçmasın.*”⁷

Mekteplerde ders sabah erkenden başlar sürekli olarak öğlene kadar devam eder ve öğle arasından sonra yine ikindiye kadar sürekli olarak devam ettikten sonra ikindide biterdi. Burada eğitim veren öğretmenlerde medrese eğitimi almış ancak uzmanlaşmamış kişiler yanında, cami ve mescitlerde görev yapan imam-hatip ve müezzinlerden de oluşurdu. Hocalar seçilirken kendilerinin “Nefsi enfes sahibi, rızay-ı hak talibi ve bir salih hafız-ı kelimullah ve namazın erkânın ve şeraitin bilir ve sıbyan talimine münasib ve kaadir kimse” olmasına dikkat edilirdi. Kız çocuklarına ait mekteplerin hocaları da ekseriya ancak Kur’an, Subha-i Sıbyani Tuhfa-i Vehbi gibi risaleleri okuyabilen yaşlı kadınlardı. Eğer bu niteliklerde kadın hoca yok ise herkesin güvenini kazanmış yaşlı erkeklerde kız çocuklarına eğitim verebiliyorlardı. Anormal bir gelişme olmadıkça hayat boyu aynı yerde görev yapmakta olan muallimler “fetv” olduklarında yerleri boş bırakılmamakta, “mahlûl olan yerine” birisi “ mahal ve münasip” görülerek bu görev tevcih edilmekteydi. Öğrencileri çok olan büyük mekteplerde birkaç hatim indirmiş kabiliyetli öğrenciler arasından seçilen kalfalar da bulunurdu.⁸ Mekteplerde görev süreleri hakkında herhangi bir sınır getirilmeyen ve ölümlerine kadar bu hizmetlerine devam

⁷ Orhan Ş. GÖKYAY, “ *Osmanlı Türklerinde Öğretmen ve Öğrenci Anlayışı*”, *Tarih ve Toplum*, Temmuz 1986, Sayı:31, s.49.

⁸ Aziz BERKER, *Türkiye’de İlköğretim*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, s.5.

edebilen muallimler, bazen vaki olan olumsuz tavırları sebebiyle görevden alınabilmekteydi. Böyle durumlarda görevlerinden alınan kişilerin yerlerine geçecek kişiler “ba’de’l-imtihan” vazifelerine başlardı.

Mektep muallimleri 1 -6 akçe arasında değişen miktarda yevmiyelerini nakit olarak alırlardı. Bazen bunlara ayrı olarak vakıfların da ödeme yaptıkları görülmektedir. Bunların dışında hemen her vakıfta değişik sebeplerle “ta’lime meşrut” ya da ayrıca cüz kiraati, mütevellilik, halifelik, nezaret gibi görevler için ödemeler de yapılırdı. Yani muallimler mekteplerdeki görevlerini aksatmadıkları sürece başka işler de yapabiliyorlardı.

Bu okulların büyük bir kısmının vakıf olarak kurulması, vakfiyelerine uygun ve mecburi bir programın takip edilmesine sebep olmuş bu da sıbyan okullarının statik bir hal almasına yol açmıştır.⁹ Dolayısıyla sıbyan okulu değişen şartlara ayak uyduramamıştır. Sıbyan okullarının belirli bir yönetmeliği veya devletçe hazırlanmış belirli bir programı mevcut değildi. Bu okulların amacı bir çocuğa okuma yazma öğretmek, İslam dininin kurallarını ve Kuran’ı belletmekti. Öğretim ezbere dayanıyordu. Ferdi bir eğitimin hâkim olduğu bu okullarda genellikle Elifba, Kuran, İlm-i Hal, Tecvid, Türkçe ahlak risaleleri, Türkçe, Hat. Bu dersler Türkçe olarak okutuluyordu. Sıbyan okulları eğitim ve öğretim araçları bakımından da yetersizdi. Kitap haricinde yazı tahtası, harita, küre, sıra gibi vasıtaların hiç biri yoktu.

Kısaca değerlendirecek olursak, mekteplerin mimarisinin evlere benzemesi manidardır. Çünkü Osmanlı toplumunda çocuk bu döneme kadar evden çıkmaz aileye çok bağlı yaşardı. Bundan dolayı okul çocuğun evden ilk kopuş dönemidir. Çocuğun bulunduğu ortamı yadırgamaması ve kolay adapte olması düşünülerek mimari eve benzetilmiş olabilir. Bu da o dönemde pedagojik açıdan çocukların psikolojileri ve

⁹ Bayram KODAMAN, **Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi**, TTK, Ankara, 1999, s.57.

ihtiyaçlarının düşünüldüğü anlamına gelir. Eğitimin bireyselci ve salt ezberci olması ise çocuklar açısından olumsuzdur. Yaratıcı ve rekabetçi bir eğitim yerine ezberci bir eğitim olması kuşkusuz dini eğitimin daha baskın olmasından kaynaklıydı. Kur'an-ı Kerim'i öğrenmek için ezberlemek gerekiyordu ve bu tüm dallarda eğitime yayılmış durumdaydı. Aynı zamanda ahlak kuralları ve dualar da ezberi mecbur hale getirmişti. Daha çok disiplin ağırlıklı ve ödüllendirmenin olmaması da çocukları teşvik edici hiçbir unsur bırakmıyordu. Yine eğitimin daha çok dini içerikli olması da diğer bir olumsuz yndr. Bilimsel ve pratik eğitimden çok dini eğitim veriliyordu. Bilimsel eğitim adına ise sadece okuma – yazma ve basit aritmetikten bahsedebiliriz. Bu mekteplerin devlet kontrol ve maddi yardımının dışında olması, mektepleri kurucuları veya vakıf sahiplerinin kontrolüne sokuyor, eğitimin içeriği az da olsa bu insanların arzularına göre değişebiliyordu. Bu durum ise sıbyan mekteplerini eğitimi ve öğretimin yönlendirildiği, koordine edildiği ve denetlendiği merkezi bir teşkilat ve yönetim anlayıőından yoksun bırakıyordu. Devletin sosyal devlet olarak bu alanda neredeyse var olmadığını söylemek mümkündür. İlkretim tamamıyla bölge halkının ve vakıf sahiplerinin insafına bırakılmış durumdaydı. Muallim maaőlarından okulun yapımı ve gelirine kadar her Şey onların eline bakmaktaydı. Bu durum da haliyle birçok yörede eğitimin kiőisel amaca ya da düşünceye hizmet etmesi ve yaygınlaşıp geliőememesi sonucunu doğurdu. Özellikle devletin zayıflamaya başladığı dönemlerde halkın durumu kötüleőtikçe sıbyan okullarının durumunun da kötüye gittiğini göreceğiz. Bir diğer husus ise sınıf usulünün olmamasıdır. Her seviyeden farklı öğrencilerin bir arada olması da kuşkusuz eğitimde motivasyonu düőürüyor ve dikkat dağıtıcı oluyordu.

1.1.3. GAYRİMÜSLİM ÇOCUKLARIN EĞİTİMİ

Klasik dönemde gayrimüslim tebaa Osmanlı Devleti sınırlarında yaşamaya başladığı andan itibaren hoşgörü siyaseti gereği dinsel hiçbir eylemlerine karşı çıkmıyordu. Bu dönemde sadece Osmanlı'da değil diğer toplumlar ve devletlerde de eğitim dini nitelikteydi. Bunun bir sonucu olarak da bu gayrimüslim tebaalar kendi çocuklarının eğitimini kendi ibadethanelerinde veriyorlardı. Müslüman çocuk, mahalledeki hocanın öğrettiği sıbyan mektebine, Musevi çocuk, sinagogun yanındaki “heder” denen küçük okula, Hıristiyanlar papazların eğitimine bırakılıyordu.¹⁰ Çocuklarına hem dillerini, hem okuma ve yazmayı, hem dinlerini ve aynı zamanda Türkçeyi de öğretiyorlardı. Ne var ki Hıristiyan ilköğretim kurumlarının diğer iki dine göre daha örgütlü ve çağdaş eğitime yakın oldukları yerli ve yabancı kayıt ve seyahatnamelerden de anlaşılıyor.

Aynı zamanda Enderun Mektebi de Hıristiyan çocuk ve gençler içinden yeniçeri ve bürokrat yetiştirmek için onları Osmanlı kültürüne uygun yetiştiriyordu. Ama bunun yanında özellikle Tanzimat'tan sonra her topluluk kendi okullarını açmaya başlayacak, fikren ve ilmen Osmanlı toplumunda Müslüman ve gayrimüslimler arasında büyük ayrılıklar olacaktı.

1.1.3.1. ENDERUN MEKTEBİ

Enderun Mektebi, mülki, askeri ve siyasi-idari alanda görev yapacak nitelikli kamu personeli yetiştirmek üzere tesis edilmiş bir kurumdur. Nevi şahsına münhasır bir yöntemle kabiliyetli Gayrimüslim Osmanlı tebaası çocuk ya da gençlere elit –teknokrat

¹⁰ İlber ORTAYLI, *Osmanlı Toplumunda Aile*, Timaş Yayınlar, İstanbul, 2009, s. 140.

eğitimi sunmaya odaklanmıştı. Bu nedenle Enderun mektebinin Osmanlı eğitim sistemi içinde özel bir yeri bulunuyordu.¹¹

II. Murat devrinde kurulan ve Fatih Sultan Mehmet zamanında geliştirilen mektebe ilk önceleri sadece devşirme yoluyla saraya gelen çocuklar alınırken daha sonra farklı etnik kökenden Müslüman çocukları da kabul edilmeye başlanmıştı. Enderun mektebindeki eğitim, belirli prensiplere göre “mind kontrol” esasına dayalı olarak, milliyet değişimini de içine alan bir kltrleştirme ve disiplinleştirme sürecinden geçirerek devlet adamı yetiştirme süreci olarak nitelendirilebilir. Eğitim –ğretimin temel amacı, devşirme yoluyla toplanan Hıristiyan çocuklarını, yetenekleri çerçevesinde devletin çeşitli kademelerinde görev alabilecek bilgili, kabiliyetli ve yetenekli birer yönetici olarak yetiştirmek üzere Türkleştirmek ve Mslmanlaştırmaktır. Bu bağlamda, devletin resmi dili Osmanlıca’yı, Türkçe yazı çeşitlerini, musikimizin usul ve kaidelerini öğretmek Türkleştirme siyasetinin ve milli kültürü dayatmanın birer aracı olmuştur. Enderun’a alınmadan önce belli bir alt eğitimden geçmesi gereken Hıristiyan ailelerden devşirilmif çocuklar, öncelikle Müslüman Türk aileleri yanına verilirdi. *Türk’e verme* denilen bu işlem sırasında, ocuklar Türk rf ve adetlerini, İslam kuralları ve Türkçeyi öğrenirler, daha sonra bunlar Acemi Ocağı’na teslim edilir, ak börk giyerek acemi oğlanı olurlardı.¹²

Hazırlık safhasından itibaren öğrencilere çeşitli sanat dallarında, edebiyat alanında, atölye ve imalathanelerde “fikir üretme” yaparak, adayların bireysel kabiliyetlerine uygun bir eğitim sunan Enderun mektebi, her biri kendi içinde hiyerarşık biçimde düzenlenmiş, kademeli yükselmeyi esas alan uzun ve meşakkatli bir eğitimi-ğretim sürecini ihtiva etmektedir. Beden eğitimi ve savaş hünerleri gibi bazı ortak dersler dışında, adayın

¹¹ Ahmet CİHAN, **Osmanlı’da Eğitim**, 3F Yayınevi, İstanbul, 2007, s.34.

¹² Mücteba İLGÜREL, “Acemi Oğlanı”, **DİA**, I, İstanbul, 1988, s. 324-325.

mektep hiyerarşisindeki konumu ve eğitim kademesindeki ilerleme kabiliyetine göre farklı meslek alanlarına özgü ders konularında uzmanlık eğitimi veriliyordu.¹³

Talebeler saray hizmetlerini görmelerinin yanı sıra Kur'an, ilmihal, Arapça, Farsça, fıkıh gibi derslerle birlikte hattatlık, ciltçilik, müzik gibi alanlarda da ders görürlerdi.

Enderun mektebinden mezun olanlar sivil bürokrasi ve askeri personel olarak devletin en üst kademesine kadar yükseldikleri gibi, bunlar arasında edebiyat, tarih, musiki ve diğer sanat dallarında ilerleyenler de bulunuyordu. Ayrıca başarı gösterenler Enderun mektebinde muallim de olabiliyorlardı.

1.2. MODERNLEŞME DÖNEMİNDE ÇOCUK EĞİTİMİ

Osmanlı yöneticileri 18. yüzyılın başlarından itibaren yenilik hareketlerine başladılar. 1727'de matbaanın açılması değişim için ilk ve önemli bir işaret olarak görülebilir. Düşman ordularına karşı koymanın yegâne yolunun onların metot ve tekniklerini almak olduğu düşüncesi, Osmanlı yöneticilerini askeri alanda reform yapmaya itmiştir. Bu nedenle ilk önce askeri amaçlı eğitimi kurumlarının açılması düşünülmüş, bazı engellemelere rağmen bu okullar faaliyete geçirilmiştir. Ancak, bu okulların ilk ve orta dereceli askeri okullar açılmadan yüksek öğrenim düzeyinde başlatılmış olması ciddi sorunları da beraberinde getirmiştir.

1.2.1. EĞİTİMİ MODERNLEŞTİRME ÇABALARI, SIBYAN MEKTEPLERİ VE İBTİDAİLER

17. yüzyıldan 19. Yüzyıla kadar Avrupa devletlerinin üstünlüğünü yalnız askeri sahada gören ve mesafeyi kapatmak için askeri müesseseleri Batı ilim, teknik ve eğitim tarzına göre ıslah etmeyi yeterli bulan Osmanlı devlet adamları; II. Mahmut ve Tanzimat

¹³ Ülker AKKUTAY, “*Osmanlı Eğitim Sisteminde Enderun Mektebi*”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Ankara, 1999, Cilt:5, s.188.

devirlerinde, Batının her alan üstünlüğünü kesin olarak kabul ederek, devletin bütün müesseselerinde ıslahat yapma ihtiyacını hissetmişlerdir. Ne var ki ıslahatın ilk olarak hangi alanda yapılacağına dair bir plan, program ve düşünceye sahip değillerdi.

Osmanlı devletinde batılılaşma ve yenilik hareketleri daha ziyade askeri, siyasi ve idari yine bir dereceye kadar da içtimai alanlarda, yani padişah ve sadr-ı azamların doğrudan doğruya yetkisi ve denetimi altında bulunan müesseselerde başlatılmış ve devam ettirilmiştir. Çünkü söz konusu müesseselerdeki yenilikler, gerek muhafazakârların, gerek halkın dikkatini çekmediği gibi onların düşünce ve anlayışlarına da ters düşmüyordu. Hatta uzun zamandır ıslahatçılar, ulema ve onun kontrolü altında bulunan halkın tepkisine yol açacak, asırların meydana getirdiği fakat hayatiyetini kaybetmiş kültür, hukuk ve diğer müesseselerde ve bunların toplumda yarattığı yaşayış ve düşünce tarzında değişiklik ve yenilik yapacak köklü tedbirler almaya teşebbüs etmedikler. Bu yüzden 19. Yüzyılın ortalarına kadar maarif alanında ciddi hiçbir yeniliğe girişilmemiştir diyebiliriz.¹⁴

Tanzimat döneminin ilerleyen yıllarında bile, ilköğretimden yüksek öğrenime kadar, modern eğitim sisteminin her seviyesindeki okullarda idari, eğitim – öğretim kadrosunun önemli bir kısmının geleneksel sistemin ürünü ilmiye mensuplarından oluşması, yeni eğitim kurumlarını geniş halk kesimleri arasında meşruiyetini sağlama ve eleman açığını giderme gibi pratik çözüm arayışından kaynaklanmaktadır.

Osmanlı Devleti'nde modern eğitim sistemini teşekkül ettirmek üzere başlatılan ilk ciddi girişimlerin Mısır'daki Mehmet Ali Paşa örneğini izleyen İkinci Mahmut (1801 – 1839) dönemine ait olabilir. II. Mahmut 1824 yılında sıbyan mektepleri hakkında “talim-i sıbyan” denen bir ferman yayınlarak temel eğitim alanında değişime yönelik ilk ciddi

¹⁴ Bayram KODAMAN, a.g.e, s.1.

girişimi başlatmış oluyordu. Fermanda temel eğitime yönelik ifadeler şöyledir: “Cümleye malumdur ki ümmet-i Muhammed’im diyen kaffe-i ehl-i İslama göre ibtida şerait-i İslamiyye ve akaid-i diniyyesini öğrenip bilmek bade iktisab-ı maişet için hangi dirliğe sülük edecek ise etmek velhasıl her bir şeyden evvel zaruriyat-ı diniyyeyi öğrenmekliğı umur-ı dünyeviyyenin cümlesine takdim eylemek lazım iken bir zamandan beru ekser nâs analarının ve babalarının seyyiesi olarak kendileri cahil kaldıkları misillü evlatlarının cahil kalmasını dahi düşünemeyerek ve Rezzak-ı âlem olan Hak sübhanehu ve Teala hazretlerine adem-i tevekkül ile heman akçe kazanmak daiyesine düşerek çocuklar beş altı yaşına vardığı gibi mektepten olup ehl-i hıref yanına şakirtliğe verdiklerinden o makule sabiler küçükten cehaletle büyüyüp sonra dahi okuyup öğrenmekliğe heves etmediklerine binaen fimabad herkes evlatlarını mürahik derecesine varmadıkça ve ilmihal ve şerait-i İslamiyyesini layıkıyla teallüm etmedikçe mektepten alıp ustaya vermemek ve mürahik olup ustaya vermek derecesine geldikte...”¹⁵ Buna göre bundan böyle çocuklar mekteplerde dini bilgileri tam olarak öğrenmedikçe herhangi bir şey verilmeyecek, esnaf da bu gibileri çıraklığa kabul etmeyecektir. Ancak yetim olup çalışmak zorunda olan çocuklar ustaları tarafından sabah akşam mektebe gönderilmekle sorumludur. Yine bu fermana göre mekteplerde Kur’an, tecvid ve ilmihal risaleleri okutulacaktır.

Bu fermanda eğitimin modern düzeye getirilmesi veya iyileştirilmesi, sistemin değiştirilmesi, çocuklara uygun ve yeni tarzda dersler ve metot kullanılmasıyla ilgili hiçbir şey yoktur. Sadece çocuğun Kur’an ve dini kaideleri iyi öğrenmesi için çalışmasını engellenmeye çalışılmaktadır. Okula devamının sağlanmasına ilişkin bir fermandır diyebiliriz.

¹⁵ Sahaflar Şeyhi-zade Mehmed Es’ad Efendi, **Tarih-i Es’ad**, İ.Ü Merkez Kütüphanesi, TY NO:6004, Vr. 78-a-80-a.

Yine sıbyan mekteplerindeki öğretim için özel eğitim görmüş muallimlerin yetiştirildiklerine veya dini de olsa eğitimi ve öğretimi için çocukların seviyesine göre kitapların hazırlandığına dair de hiçbir bilgiye sahip değiliz.¹⁶

Hükümleri sadece İstanbul'da geçerli olacak olan bu ferman, bir mecburi eğitim yasası olarak kabul edilemez. Çocukların sıbyan mekteplerine devam etmelerini sağlamak üzerine dini ve hukuki müeyyideler getiren bu fermanın, temel eğitimin yapısında ve geleneksel amaçlarında hiçbir yeniliği içermediği, fakat çocuk eğitimi konusunda devletin doğrudan ilgisini beyan ederek, klasik dönemdeki eğitim sisteminden ayrılışa ima edip daha sonraki reform girişimlerinin ilk adımı olarak öncülük ettiği söylenebilir.

1830'dan sonra, II. Mahmud'un açmış olduğu reform döneminin, kendisinden öncekilere kıyas edilirse, daha şuurlu, şümüllü ve nispeten cesaretli olduğu görülür. Ayrıca Osmanlı toplumunda ilk derin çelişkilerin, muhafazakâr-ilerici çekişmelerinin müesseselerde ikililiğin ortaya çıkması ve Osmanlı devletini Tanzimat'ın ilanına kadar götürmesi bakımında büyük bir önem taşımaktadır. Hatta II. Mahmut reformlar yapabilmek için, başlangıçta ulema sınıfıyla yapmış olduğu ittifakı 1830'larda bozarak, reformcular tarafına geçmiş ve yenilikleri onlarla beraber gerçekleştirmiştir. Eğitim ve öğretime II. Mahmut'un ilgisi 1824 tarihli fermanla olmuştur. Fakat bu fermanla padişah eğitime herhangi bir yenilik getirmemiş sadece ulemanın görüşlerini ve çocukların okula devam etmesi gerektiğini halka duyurmuştur. Zaten ulema sınıfının ve medreselerin desteğine muhtaç olduğu bir devirde, II Mahmut'dan eğitim alanında gerek teorik gerek pratik yönde, Avrupalı tarzda bir yenilik beklenemezdi. Böyle olunca 1824 fermanı, ulema sınıfını memnun etmekten öteye gitmeyen, kâğıt üzerinde kalan bir emir olarak yorumlanabilir.

¹⁶ Zeki Salih ZENGİN, "*Tanzimat Dönemi'nde Eğitimde Yenileşme Süreci İçinde Mekteplerde Din Eğitimi ve Öğretimi*", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Cilt:5, s.250.

Tanzimat dönemi öncesinde ortaya çıkan ilk yenileşme hareketleri gelişmenin eğitimle olacağını düşünmüşler, sıbyan mekteplerinin geliştirilmesi ile ilgili çalışmaları da yapmışlardır. 1838’de Meclis-i Umur-ı Nafia’nın temel eğitim sistemi alanında hazırladığı plan II. Mahmut döneminde sıbyan mekteplerinin ıslahı ile ilgili ikinci bir reform teşebbüsü olarak kabul edilebilir. Bu plandaki ilköğretimle ilgili kararlarda şöyle sıbyan mektepleri için şu kararlardı:

- 1.Hocaların genel durumu ile bilgi derecelerinin yoklanması, durumları çocuk eğitimine uygun olmayanların uzaklaştırılması,
2. Öğrencilerin sınıflara ayrılması, her sınıfta ayrı dersler okutulması,
3. Fakir öğrenciler için yatılı okul açılması,
4. Sıbyan mekteplerinin ikiye ayrılarak, ayrı ayrı programlar uygulanması gerektiği,
5. Her iki okulda çocukların devamı mecbur tutulması, bu mecburiyetin mahalle mekteplerinde dört, büyük mekteplerde beş yaşından başlaması gibi karar alınmıştır.¹⁷

Alınan kararlarda eğitimin gayesinin insanı ahirete olduğu kadar hayata da hazırlamak olduğu belirterek; sıbyan mekteplerinde insanı ahirete hazırlayan dini bilgiler yanında dünyada mutlu ve müreffeh olmasını sağlayacak fen ve ilimlerin öğretilmesi gerektiği de vurgulanmıştır.

Devletin yeniden yapılanmasında ve reformların gerçekleştirilmesinde eğitim sisteminin reorganize edilmesini önemli bir vasıta olarak gören siyasi otorite, Tanzimat döneminde ve sonrasında sıbyan mekteplerine yönelik ıslah çalışmalarında başarılı olmamıştır.

¹⁷ Aziz BERKER, a.g.e, s. 8 – 9.

1838'de II. Mahmut'un eğitim ve öğretim alanında yaptığı yenilikler, 1824'teki fikirleriyle çelişir durumdadır. İlk defa maarif işleri, yeni kurulan Meclis-i Umur-u Nafia denen (faydalı işler meclisi) bir istişare (planlama) kuruluna veriliyordu. Burada önemli olan medrese dışında yeni bir eğitim ve öğretim sistemi geliştirmenin kaçınılmaz olduğunun anlaşılması ve bu işlerin planlamasının da ulema sınıfına değil, yeni bir kurula verilmesidir. Böylece eğitimin, medresenin tekelinden kurtarılarak devletin denetimi altına alınmasına çalışılmıştır. Bu kurulun raporu ve ardından verdiği kararlar da modern eğitimin temellerini atma çabalarının başarıya ulaştığını gösterir diyebiliriz. Bu bakımdan Osmanlı'da modern eğitim alanında teşkilatlanma Meclis-i Umur-u Nafia içinde olmuştur. Aynı zamanda maarif hakkında rapor veren bu komisyonla da merkezi teşkilatın kuruluşuna doğru bir adım atılmıştır.

Meclis-i Umur-u Nafia'nın 1838'de, "umur-u maarife" müteallik işler hakkında hazırladığı layiha, her ne kadar çağdaş eğitim sistemini önermiyorsa da bazı yenilikler taşıdığı muhakkaktır. Bu yenilikler teşkilat ve düşünce yönünden şunlardır.

1- Teşkilat Yönünden:

- Bu layihayı kaleme alan heyetle birlikte Osmanlı Devleti'nde maarif meselelerinin ıslahını ele alan bir komisyon "Meclis-i Umur"u Nafia " içinde ortaya çıkıyor.
- Küçük mahalle mektepleri üstünde, "Selâtin-i İzam Mektepleri" adıyla "sınıf-ı sani" derecesinde yeni bir öğrenim kademesinin açılması ön görülüyor.
- Mekteplerin her türlü teftiş ve denetimi için bir teftiş müessesesinin kurulması kararlaştırılıyor.
- Mahalle ve Selâtin-i İzam mektepleri için bir nazırın tayini tavsiye ediliyor.

2- Düşünce Yönünden:

- Bütün icat ve buluşlar ilimle olur.

- İlimlerin ve maarifin gelişmesi için mekatip ve medreselerin ıslahı; harbiye, tıbbiye, bahriye ve hendese fenlerine ait mekteplerin açılması.
- İlk mekteplerin yetersizliği
- Mekteplerin plansız, programsız ve nizamsız oluşu.
- Ders programlarının düzenlenmesi
- Mektepler ve hocaların mutlaka müfettişler vasıtasıyla teftiş edilmeleri
- Mekteplerde sınıf usulünün konulması
- Fakir çocuklara devletçe yardım edilmesi.
- Okuma- yazma öğrenmeden çocukların mektepten mezun edilmemesi.
- Hocaların bildiklerine ve keyiflerine göre değil, müfredat programına göre, çocukların anlayabileceği şekilde ders anlatmaları ve ezbercilikten kaçınmaları.¹⁸

Meclis-i Umur-u Nafia layihası daha sonra Darü’ş Şura-yı Bab-ı Ali ve Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliye tarafından incelenmiş ve bazı değişiklikler yapılarak padişaha arz edilmiştir. Bu layihanın devletin en yüksek iki organı tarafından incelenmesi ve üzerinde dikkatle durulması Osmanlı maarif hayatı için önemli bir gelişmedir. Layihada öngörülen ıslahatın uygulanmasını, II. Mahmut’un meclisin tavsiyesine uyarak, “bu husus umur-u diniyeden”dir diyerek, şeyhü’l-İslamlığa bırakması, ıslahatın din konuları nasıl okutulmalı meselesine irca edilmesine sebep oldu.¹⁹ Böylece ilköğretim uygulamada en başında olduğu gibi dünyevi olmadı.

Nazır ve yeni açılacak mekteplere muallim tayini işinin şeyhü’l-İslamlığa taviz olarak verilmesi, modern eğitim taraftarlarının ne kadar güçlü bir muhalefetle karşı karşıya olduklarını göstermesi bakımından önemlidir. Padişahın ilköğretimde verdiği

¹⁸ Mahmut CEVAT, **Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı**, İstanbul, 1338, s.19.

¹⁹ Niyazi BERKES, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, Ankara, 1973, s.137.

tavize karşılık ortaöğretimi kısmen de olsa şeyhü'l-İslamlığın etkisinde kurtararak yetkisi dışında kalmasını sağladı. Devlet bir taraftan modern eğitimin temellerini atmaya, diğer taraftan da şeyhü'l-İslamlığı memnun edecek şekilde din eğitimini ıslah etmeye çalışıyordu.

Reformist devlet adamları, modern eğitim kurumlarını geliştirip yaygınlaştırmak için, geleneksel eğitim sisteminden yetişenlerin sözlü, yazılı ve fiili katkılarıyla sağlayacağı desteğe büyük ihtiyaç duyuyorlardı. Bu nedenle, Tanzimat döneminin ilk yıllarında, modern eğitim sisteminin en üst makamı olan Maarif Nezaretine bir ilmiye zümresi mensubu atanmıştır. 1838 – 1839 'da rüştiye mekteplerinin kurulduğu ilk aşamada, Mektebi Maarifi Adliye Nazırı unvanı ile rüşdiye mektepleri müdürlüğüne atanan Mehmet Es'ad Efendi de geleneksel eğitim kurumlarından mezun olmuştu, yani bir ilmiye mensubu idi.²⁰

1839'da Mustafa Reşit Paşa tarafından okunan Tanzimat Fermanı siyasi bir belge olduğu için yapılacağı duyurulan yenilikler arasında maarife hiç yer verilmemiş olması doğal olabilir. Fakat siyasi bir ferman olmakla birlikte, devleti çağdaş Avrupa seviyesine çıkarabilecek yeniliklerin yapılacağı Tanzimat döneminin başladığını ilan etmesi onu bir Reform belgesi yapar. Bu nedenle memleketin gelişmesine engel olan sebeplerin başında gelen cehaleti yok edecek olan eğitim ve öğretimden söz edilmemesi de aynı derecede yadırganacak bir durumdur. Yinede Tanzimat Fermanında maarifle ilgili hiçbir madde olmaması, Tanzimatçıların bu konuya değer vermedikleri anlamına da gelmez. Çünkü maarif alanında reform gereği 18. yüzyılda anlaşılmiş ve bu döneme kadar bazı okulların yeni usullere göre eğitim ve öğretim yapması uygun görülmüştür. Şu da bir gerçek ki, Tanzimat Fermanı gibi önemli bir belgeye maarifle ilgili hiçbir madde konulmamasının

²⁰ **Salname-i Devlet-i Aliyye** (h.1295) s. 35- 42.

yanı sıra, maarifle ve çocuk eğitimiyle ilgili 1845 tarihine kadar yakından ilgilenilmemiştir bile.

1846'da sadr-ı azam olan Mustafa Reşit Paşa, gerçekleştirmeyi planladığı reformların garantisi olarak Avrupa usulünde kurulacak okullarda ve Avrupa'da yetişecek gençleri görüyordu. Bu bakımdan çağdaş bir eğitim sisteminin kurulmasını, tarihi bir zaruret olduğu kadar, bir hayat meselesi olarak görüyordu.²¹ Padişah Abdülmecid de maarif alanında yapılacak reformları destekliyordu. Hatta maarif alanında yeni bir hamlenin başlatılmasında Abdülmecid'in büyük rolü olmuştur. Şöyle ki, Tanzimat Fermanında öngörülen reformların, askeri saha hariç, diğer alanlarda gerçekleştirilemediğini gören Abdülmecid, 1845'de Bab-ı Ali'ye giderek sadr-ı azam başta olmak üzere devlet erkânın bu hususta dikkatini çekmiş ve derhal gerekli tedbirlerin alınmasını emretmiştir.

Çıkardığı Hatt-ı Humayun üzerine, hükümet memleketin imar ve ıslahı işlerini yürütmek amacıyla "Meclis-i Muvakkat" ve "Mecalis-i İmariye" adıyla İstanbul'da ve taşrada bir takım meclislerin kurulmasına karar verdi. İşte bu arada maarif meseleleriyle meşgul olacak bir "Muvakkat Meclis-i Maarif" teşkil edilmiştir. 3 Reblülahir 1261 (11 Nisan 1945) tarihli "Takvim-i Vakayi" de çıkan bir yazıda "Meclis-i Muvakkat'ın" açılışı hakkında şu bilgiler yer alır;

"Padişahın Meclis-i Vala'da söylediği (dinen ve dünyeviye herkese lazım olduğu üzere izale-i cehl-i tebaa ile tahsil-i ulum-u diniye ve iktisab-ı maarif, nafıaa kazıye-i mühimmiyesinin mevkuף bulunduğunu vesailin icray-i iktizasına bakılması) sözleri üzerine Meclis-i Vala'da mesele mütalaa ve müzakere edilmiştir. Cemiyetten her bir ferdin ilk önce dini meseleleri ve

²¹ Enver Ziya KARAL, **Osmanlı Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayınlar, Ankara, Cilt: 6 s.168.

farzları bellenmesi ve kendi işlerinde başkasına muhtaç olmayacak derecede tahsil etmesi insanlığın icabıdır. Sonra faydalı ilimleri, fenleri öğrenmesi ve mümkün olduğu kadar malumat, ab ve fezail sahibi olmağa çalışması icap eder. Bunun için İstanbul ve imparatorluk dâhilinde icap eden ve elyevm mevcut bulunan mekteplerin tanzimiyle düşünülen faydaları husule getirecek surette sağlam ve daimi nizam tahtına idhal olunmasına ve ilk önce mahalle mektepleri ele alınacağından ona göre bir nizam kaleme alınması için ilmiye, seyfiye, kalemiye erbabından mürekkep olmak üzere bir Meclis-i Muvakkat tertip kılınmıştır.”²²

Yeni kurulan maarif meselelerini zamanın ihtiyaçlarına göre değerlendirip çözüm yolları arayacak bir maarif organı doğmuş oldu. Meclis üyeleri içinde batı kültürüne sahip, batı eğitim sistemini tanıyan ve yabancı dil bilen kimselerin bulunması, meclisin şeyhü'l-İslamlığa bağlı olmaması önemli bir gelişmeydi. Böylece Osmanlı maarifi medresenin etkisinden biraz daha uzaklaşıp, çağdaş sistem ve anlayışa doğru yöneliyordu.

Bu geçici Maarif Meclisi sekiz üyeden oluşuyordu ve haftada iki gün toplanacaktı. Yine bu meclis aldığı tüm kararları Meclis-i Vala'ya bildirmek zorundaydı. Meclis-i Muvakkat'ın hazırlamış olduğu ve Meclis-i Vala'nın da onayladığı ilk rapor teşkilat yönünden şu yenilikleri getirmiştir:

- 1- Avrupa'da olduğu gibi üç kademeli eğitim ve öğretim sistemine doğru yönelme fikri ortaya çıktı. Bu durum sıbyan ve rüşdiye okullarının üstünde bir Darülfünun kurulmak istendiğini gösteriyordu.

²² **Lütfi Tarihi**, Cilt: 8,s. 15-17.

- 2- Mevcut ev açılarak okulların yönetimi için merkezi maarif teşkilatına ihtiyaç olduğu belirtildikten sonra daimi bir Meclis-i Maarif kurulması önerilmiştir.²³
- 3- Islahata ilk önce mahalle mekteplerinden başlanacaktı.
- 4- Mevcut okul hocalarına okutacakları derslerle ilgili birer talimatname verilecekti.
- 5- Yetersiz kişilere hocalık yaptırılmaması ve bu kişilerin başka işlerde görevlendirilecek olması.
- 6- Sınıf ve imtihan usulünün getirilmesi.

Bu kararlar teşkilat alanında bazı ikilikler yaratıyor olsa bile, mekteplerde uygulanacak eğitim ve öğretim metotları bakımından çağdaş bir anlayışa sahiptir. Geçici meclisin yukarıdaki kararından sonra 1846'da Meclis-i Maarif-i Umumiye kurulmuştur. Meclis bir başkan, altı üye ve bir kâtipten oluşuyordu.²⁴ Bu meclisin amacı ve ana vazifesi geçici meclisin almış olduğu kararları ayrıntılı bir şekilde incelemek ve uygulamak aynı zamanda ülkenin maarifle ilgili sorunlarını tartışarak gerekli reformları yapmaktır. Bu meclisin önemi ise Osmanlı'da devlet kuruluşlarından maarifle ilgili doğrudan doğruya sorumlu tutulan ilk kuruluş olmasıdır. Bu arada maarif alanındaki eski- yeni ikililiği bu kurumla birlikte iyice belirginleşmiştir. Meclis devlet yönetiminde ve reformcu olan Mustafa Reşit Paşa'nın himayesindeydi. Bu nedenle eğitim ve öğretim medresenin elinden çıkarak yenilik taraftarı olanların kontrolüne geçmeye başlamıştır. Bundan sonra medrese içine kapanırken, modern eğitim hükümetin desteğiyle gelişip yayılacaktı.

Meclis-i Maarif-i Umumiye bir karar organıydı ve bu nedenle aldığı kararları uygulamaya koyacak yetkiye de sahip değildi. Ve hem de Efka Nezareti'nin elindeki okulları da ayrı bir yönetime kavuşturmak için "Mekatib-i Umumiye Nezareti" adında

²³ Bayram KODAMAN, a.g.e, s.11.

²⁴ Reis Mühendis Mehmet Emin Paşa, Üyeler: Esat, Fuat, Sait, Muhip, Ali Efendiler ve Ferit Mehmet, Rifat Sadık Mehmet Paşalar. Kâtip: Recai Efendi. Daha sonraki yıllarda meclis üye sayısı yirmiye kadar çıkmıştır. Bakınız; Bayram KODAMAN, a.g.e, s. 11.

kendisine bağı bir icra organının kurulmasını yetkili makamlara bildirdi. 1846'da Esat Efendi başkanlığında nezaret kurulmuş oldu. Artık eğitim bakanlığına benzer bir müessese ortaya çıkmış oluyordu. Yine Lütü Efendi bu nezaretin kuruluş sebeplerini şu şekilde açıklar; “ *Devletçe tanzim-i Mekatib-i Umumiye için evvel icraya konulması ehem ve elzem olan Mekatib-i Sıbyaniye ve Rüşdiye'nin bir müddetten beri müteaddit meclislerde kaleme alınan layihalar medluatı ile mevad-ı müteferriasının icrasına nezaket etmek üzere Mekatib-i Umumiye namıyla bir memuriyet icad ve teşkil olundu.*”²⁵

Mekatib-i Umumiye Nezareti sadece icra organı durumunda olup yetki sahası sıbyan ve rüşdiye okullarıyla sınırlandırılmıştır. Bu nedenle ona merkezi bir eğitim teşkilatının oluşumuna doğru giden önemli bir adım olarak bakılabilir. Ayrıca bu organla daha önce açılmış olan ve bundan sonra açılacak olan okullarda medresenin etkisi ve nüfuzundan kurtarılmış oldu. Ama yine de sıbyan okullarının yönetimi nezaretin yetkisi dışındaydı ve genel ilköğretimde medresenin etkisi uzun zaman devam edecekti.

Nezaret kendi içinde iki şubeye ayrılıyor ve her şubenin başında ise müfettiş durumunda ve “Muin” denilen birer amir bulunuyordu. 1847'de nezaret Kemal Efendi'nin yönetiminde bir müdürlük haline getirilmişse de, 1848'de tekrar eski kimliğini kazanmıştır.²⁶

8 Nisan 1847'de bir talimatname hazırlanmasıyla maarif reformu sıbyan mektepleri açısından farklı bir safhaya girmiştir. Hocalara rehber olarak yazılan bu talimatnameye ihtiyaç duyulması ve hazırlanması maarifte yeni bir anlayışa doğru gidildiğinin ispatı sayılabilir. Bu talimatnameyle eğitim süresi 4 yıl olarak sınırlandırılmış, sıbyan okullarının rüşdiyelere temel olması ve bunlara öğrenci yetiştirilmesi kabul edilmekte ve

²⁵ Lütü Tarihi, Cilt:8, s.132.

²⁶ Faik Reşit UNAT, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Ankara, 1964, s. 133.

böylece öğretim dereceleri arasında bir uyum sağlanmıştır. İlköğretimde birlik ve bütünlük yoluna gidilmiştir. Türkçe derslerine ağırlık verilmesi ve okullara taş levha ve divitin sokulması uygun görülmüştür.

Bunlara göre Osmanlı Devleti'nin eğitim ile ilgilenmediğini söylemek pek mümkün görünmüyor fakat eğitimi modernleştirme çabalarının yüksek öğretim kurumlarından başlaması büyük hatadır. Devlet ulemadan çekindiği için uzun bir süre sıbyan mekteplerinin yenileşmesi için elle tutulur bir hamle yapamamıştır. Eski usullerle eğitim gören çocuklar daha sonra ne kadar yenilikçi olabilirdi bu tartışılır. Özellikle Tanzimat'tan sonra birçok reform eğitim alanında yapılmıştır. Aslında ilk reformlar dahi askeri olsa da askeri eğitim alanında yapılmıştı. Fakat yine de özellikle çocuk eğitimi için yeterli ve başarılı yeni adımlardan bahsetmek yine de çok mümkün değildir. Çocuklar için modern eğitim şartları getirilmemesinin yanı sıra çocukların farklı bir eğitim metoduyla öğrenmesi bile pek düşünülmüş sayılmaz. Bu dönemde çocukların eğitimi için yetiştirilecek öğretmenlerden hiç bahsedilmez. Ayrıca çocuklar için özel ders kitaplarının da bahsi hiç geçmemiştir. Zaten aslında devlette yenileşme sağlanacaksa Avrupa ilminin öğrenilmesine bağlıydı bu. Ve bu düşünülerek Avrupa'da ki kitapların çevirilerinin yapılmasına karar verildi. Bunu yapacak kurum Encümen-i Daniş'di.

1845'de kurulan geçici meclisin ilk raporunda bir Darülfünun kurulmasına karar verildiği zaman burada okutulacak fen kitaplarını hazırlayacak bir "Encümen-i Daniş" teşkili düşünülmüş, fakat gerçekleşmesi Darülfünun binasının yapılmasına kadar ertelenmiştir.²⁷ Daha sonra Meclis-i Maarif-i Umumiye'nin bu kurumun bir an önce kurulmasının yararlı olacağı konusunda anlaşmasıyla 1851'de bir irade-i seniye ile Encümen-i Daniş kurulmuştur. Bu kurulun görevlerinin başında ulum-u aliye ve fünun-u nafia'nın memlekete yayılmasını sağlamak, okullar için gerekli ders kitaplarını telif ve

²⁷ Mahmut CEVAT, a.g.e, s.45.

tercüme etmek, sade Osmanlıca ile dil, edebiyat ve tarih alanlarında yeni eserler yazmak geliyordu. Ne yazık ki bu müessese de istenilen düzeyde yararlı olamadığı için zamanla silinip gitmiş 1862'den sonra tamamen yok olmuştur. Fakat bu kurumun kurulmuş olması bile aslında Osmanlı'nın batının ilmini eğitime sokmaya çalışmasına ve maarifi geliştirmek istemesine bir kanıttır. Maarifte yeni yöntem, düşünce ve program yapma düşüncesini getirmiştir.

Yine en büyük eksiklerden biri de merkezi bir maarif teşkilatının olmayışıydı. Zira memleket çapında yeni okullar açmak, bunların idari eğitim işlerini yürütmek, daha önce var olan Mekatib-i Umumiye Nezaretini ile mümkün değildi. Zaten kuruluş şekli, devlet teşkilatındaki yeri ve yetkisi itibarıyla bu işleri yürütmeye müsait değildi. Bir yandan da Islahat Fermanı ile başlayan yabancı uyruklu vatandaşların eğitimde yarı özerk hale gelip, sıçrama yapması, Türk unsurunun Avrupalı devletler ve azınlıklar karşısında varlığını sürdürebilmesi, kültür ve maarif meselelerinin bir bütün olarak ele alınmasına bağlıydı. 17 Mart 1857 tarihinde Meclis-i Vükela'ya dâhil bir nazırın başında bulunacağı Maarif-i Umumiye Nezaret'i kuruldu. Böylece ilk defa hükümet içinde yer alan ve aynı zamanda bugünkü Milli Eğitim Bakanlığının temeli olan bir kuruluş ortaya çıktı. Nazırlığa Sami Abdurrahman Paşa, müsteşarlığa tarihçi ve o sırada Mekatib-i Umumiye Nazırını olan Hayrullah Efendi, Nezaret mektupçuluğuna ise Raşit Efendi atandılar.²⁸

Bu nezaretin kurulmasıyla devlet, medreseye karşı boyun eğen ve taviz veren tavrından artık vazgeçmiş, eğitim işlerinin batılı usullere göre düzenlenmesi konusunda ilk büyük adımı atmıştır. Ulema medreselerde ufak değişikliklerle fen bilimlerinin öğrenilebileceğini savunuyordu. Bu gelenekçi tutum maarif alanındaki ikililiği daha da alevlendirdi. Artık medrese ve mekteplerin arasındaki uçurum daha da derindi.

²⁸ Mahmut CEVAT, a.g.e, s.66.

3 Mart 1861 tarihinde “Maarif Nezaretinin vazifelerine dair “mevad” adında nezarete yollanan vesikaya göre bu kurumun görevleri şöyledir;

- Harbiye, Bahriye ve Tıbbiyeden maada bütün okullar Maarif Nezareti’ne bağlı olacaklardır.

- Okullar üç dereceye ayrılmışlardır: a) sıbyan, b) rüşdiye, c) çeşitli fenlere ait mektepler. Sıbyan okullarında Müslim ve gayrimüslim ayrı olacaktır.

- Rüşdiyelerde talebeler karışık olacak ve devlete yararlı fenlerle, üst dereceye girmek isteyenler için bazı temel bilgiler öğretilecektir.

- Üçüncü derecedeki okullarda her türlü ilim ve fenler okutulacak ve bu okullar da karışık olacaktır.

- Sınıf geçme imtihanla olacaktır.

- İkinci ve üçüncü dereceli okullarda öğretim dili Türkçe olacak ve öğretmenlerin bu dili iyi bilmeleri şartı aranacaktır.

- Evvelce kurulmuş olan Meclis-i Maariften başka nazırın emrinde üyeleri Müslim ve gayrimüslim olan bir Meclis-i Muhtelit kurulacaktır. Meclisin vazifesi yukarıdaki maddeleri uygulamak, mevcut okulların nizamnamelerini tamamlamak ve yapılan işleri Meclis-i Ali-i Tanzimat’a bildirmektir.²⁹ Vesikadan nezaretin öğrenim derecelerini ve maarif sistemini düzenlemeye çalıştığı açıktır. Fakat sıbyan okullarına yine gereken önemin verilmediği anlaşılıyor. Bu yeniliklerin dışında kalan sıbyan mektepleri yine dini eğitim sahası içinde bırakılmıştır.

Nezaretin görevleri arasında en önemlisi de “ikinci ve üçüncü derecedeki okullarda öğretim dili Türkçe yapılacak” maddesiyle belirtilen eğitimde milliyetçilik akımının

²⁹ Aziz BERKER, a.g.e, s.47.

başlaması ve daha şuurulu atılmasıdır. Buna dayanarak eğitimin millileştirilmesi konusunda ilk adımların atıldığını ve nezarete de milli bir karakter verilmeye çalışıldığını söyleyebiliriz. Yine sıbyan okullarının üstündeki okullarda Müslim ve gayrimüslim çocukların bir arada okutulması ve nezarete bağlı karma bir heyetin (Meclis-i Muhtelit) teşekkülü bir Osmanlı milleti yaratma fikrinin olabileceği konusunda fikir vermektedir. Ayrıca artık siyasi amaçlar da bu tarz heyetler ve nezaretlerle eğitim yoluyla gerçekleştirilmeye başlamıştır. Fakat yine de bunun en iyi örneğini Meşrutiyet döneminde göreceğiz.

10 Şubat 1864 tarihli bir irade ile Meclis-i Muhtelit düzenli olarak toplantılarını yapmamış olduğu ve Meclis-i Maarifi Umumiye'nin de çalışmaları ihtiyaçlara cevap vermediği için kaldırılarak yeni bir Maarif-i Umumiye Heyeti teşkil edildi. Üyeleri ve görevleri değişik iki komisyondan oluşuyordu³⁰:

Mekatib-i Sıbyan-ı Müslime Komisyonu ilki olup haftada bir kere toplanarak İslam'a ait bütün kitapları tahkik ve tetkik edecekti. İkincisi Mekatib-i Rüşdiye ve İlmiye Komisyonu olup üyeleri çeşitli cemaat temsilcilerinden seçilen bu komisyon da haftada bir gün toplanıp bütün tebaa çocuklarının eğitim işlerini müzakere edecekti. Bu komisyonun yayınladığı on maddelik nizamnamede sıbyan okulu dersleri arasına imla, malumat-ı nafia, coğrafya ve aritmetik dersleri konuldu. Fakat bu nizamname de uygulanamamıştır.

1868 yılında Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile sıbyan okulları için bazı düzenlemeler yapıldı. Sıbyan okullarına ait her mahalle ve köyde ve icabına göre bir iki mahalle ve bir iki köyde en az birer sıbyan okulu bulunacaktır, tahsil müddeti dört yıldır, devam mecburiyeti erkekler için 6 – 10, kızlar için 7 – 11 yaşları arasındadır, bir mahalle

³⁰ 1316 Devlet Salnamesi, s.16.

veya bir köyde iki sıbyan okulu varsa bunlardan biri kızlara, diğeri erkeklere tahsil edilecektir hükümleri devletin ilköğretimi bütün imparatorluğa yaymak ve öğretim yaşına gelmiş her çocuğa asgari bir eğitim vermek istediğini anlıyoruz. Bu hükümlerin sadece İstanbul'u kapsamadığını düşünürsek daha önceki hükümlerden daha ileriye dönük olduğu görülür.

Ders ve imtihanla ilgili hükümler ise şöyledir:

- Okutulacak dersler: Usul-ü cedide veçhile elifba, Kur'an-ı Kerim, Tecvid, Ahlaka müteallik resail, İlm-i hal, yazı talimi, Fenn-i hesap, Tarih-i Osmanî, Coğrafya, Malumat-ı Nafia'dır.

- Derslerde değişiklik ancak Nezaretin müsaadesiyle olacaktır.

- İmtihanlar köy, mahalle, ihtiyar meclisi huzurunda yapılacaktır.

Derslere bakılırsa ilköğretimde dünyalık dersler eklendiğini görüyoruz. Artık ilköğretimin önemi anlaşılmaya başlanmış diyebiliriz. Dünyevi ve dini dersler arasında denge kurulmuş hatta dünyevi derslere ağırlık verilmiştir.

Yine hocalarla ilgili hükümler ise şöyledir:

- Hocaların Osmanlı tebaasından ve Darülmualimin mezunu olması şarttır.

- Okulun nizamnamesine uymayan hocalar cezalandırılır veya işten atılır.

Darülmualimin'in verdiği mezun sayısının ne kadar az olduğunu düşünürsek bu vasıfta hoca bulunamayacağı çok açıktır. Yine de böyle bir şartın konması artık medreseli

hocalardan bir şey beklenmediği ve Darülmuallimin mezunlarına ümit bağlandığı görülmektedir.³¹

Nizamnameye göre sıbyan okullarının inşa, tamir ve diğer masraflarıyla hocalarının maaşları mahalle ve köy halkı tarafından karşılanacaktı. Yani devlet sıbyan mekteplerini mali yönden tamamıyla yalnız bırakmıştır. Mekteplerin hayatları mahalle ve köy sakinlerinin tavrına bağlı oluyordu. Zaten çocuklarını okutmaya hevesli olmayan halka birde bu mekteplerin mali külfetinin verilmesi sıbyan mekteplerinin yayılmasını da önlemişti. Osmanlı bu alanda sosyal bir devlet olmaktan uzak kalmış sadece kanun çıkaran bir kurum olmaktan öteye gidememiştir.

Bu nizamnameden iki sonra yıl sonra sıbyan okullarının ıslah edilmesi veya ibtidai adı altında yeni usulde öğretim yapan okulların açılması için ilk esaslı teşebbüs 1870'de başlamıştır. Ayrıca bu adım sadece İstanbul'u değil tüm İmparatorluğu kapsıyordu. Başlangıçta sıbyan okullarında okutulacak kitapların açık, sade ve öğrenciyeye şevk verecek şekilde yeniden hazırlanması işi ele alınmıştı. Özellikle elifba için yeni heceleme usulünün ve altı ayda okumayı öğretecek kolay bir yöntemin bulunması ve ayrıca kitabın içine resimlerin de konulması şart koşulmuştur. Fakat bu kitaplar sadece ibtidailer için hazırlanmıştır. Çünkü sıbyan mektepleri eski usulde eğitime devam ediyorlardı.

İlmiye zümresi mensuplarının kontrolünde bulunan, geleneksel usullerle dini konuların öğretildiği sıbyan mektepleri, reform çağının Tanzimat öncesi döneminde herhangi bir şekilde ıslah edilmeden, Müslümanlar için temel eğitim vermeye devam ediyordu.³²

³¹ Bayram KODAMAN, a.g.e, s.64.

³² SJ SHAW, *History of the Ottoman Empire and modern Turkey*, Cambridge University Press, 1976, C:II, s.162.

Osmanlılar ıslahat ve yenileşme döneminde klasik dönemin eğitim ve öğretim müesseselerine de yeniden şekil verdiler veya yeni müesseseler açtılar. Yeniden şekil verilen eğitim müesseselerinden biri de İbtidai mektepleridir. Tanzimat'ta dokunulmayan sıbyan mekteplerinden bazıları 1862'de ibtidai mekteplere döndürüldü ve mevcut 360 sıbyan mektebinden 36'sı ibtidai mektep haline getirilerek yeni usulde eğitim ve öğretime başlandı. İbtidailerin tedris programının tatbik ve tecrübesi için 1872'de İstanbul Nuriyemane Camii'nde kargir binada ilk ibtidai okulu açıldı.

1871'de sıbyan mektepleri ıslahatı daha genişleyerek devam etti. Ancak sıbyan mektepleri tamamen ortadan kalkmadı. Bir taraftan sıbyan mektepleri kendi içinde ıslahata tabi tutulurlarken, diğer taraftan da ibtidaiye programları geliştirildi.

Meşrutiyet dönemine geçmeden önce Tanzimat döneminde çocuk eğitiminde yapılan yenilikleri değerlendirmek gerekirse öncesinde eski gelenek ve kadrolara dokunulmadan mevcut sıbyan mekteplerine çekidüzen vermek için çaba harcanmış fakat okul binaları, dersler, okul muallimleri ve eğitimin modernleşmesi üzerinde durulmamıştır. Bu dönem içinde eski – yeni ikililiği başlamıştı. Bu ikililiğin sıbyan okulları üzerinde daha çok olması beklenebilirdi ama öyle olmadı. Tanzimatçılar rüşdiyelere daha fazla önem verdiler ve sıbyan okulları ulemanın insafına ve etkisine bırakıldı. Hâlbuki rüşdiyelere öğrenci yetiştirmenin yolu sıbyan mekteplerinden geçiyordu. Daha sonra ibtidailerin kurulmasına kadar da birçok yenilik yapılsa da bu nedenle başarılı olamamış sıbyan mektepleri çağdaşlaşmanın hep dışında kalmıştır.

Ancak 1868'de İstanbul'da bir Darülmüallimin-i Sıbyan açılmasıyla ilkokullara için yetiştirilecek öğretmen konusunda çok önemli bir adım atılmıştır. Rüşdiye mekteplerinde gelişmeler sağlanırken ve Rüşdiye öğretmenleri yetiştirmede yeni düzenlemeler yapılırken (1869) artık sıranın ilköğretimde somut adımlar atılmasına

geldiği düşünülerek ilkokullara öğretmen yetiştirmek için İstanbul'da bir Darümuallimîn-i Sıbyan açılmıştır. Okulun açılış tarihi 15 Kasım 1868'dir. Darümuallimîn-i Sıbyan Müdürlüğüne Mehmet Cevdet Efendi adında yeni öğretim yöntemlerini (usûl-i cedit) bilen bir eğitimci getirilmiştir. Onun yeni yöntemlerle yazılmış Alfabe kitabı da vardır. Ne var ki, onun ilköğretimdeki yenilikçi çabalarından rahatsız olan bağnaz çevrelerin propagandaları sonucu okul 1871'de kapatılmış, 1872'de tekrar açılmıştır. Bu kez okula, taşrada açılacak Darümuallimîn-i Sıbyanlara öğretmen yetiştirme görevi de verilmiştir.³³

13 Ağustos 1872 tarihli bir vesikada okulların bina, hoca ve mali meselelerine ilişkin şöüle çözüm yolları üretilmiştir: “ *Bizim memlekette sıbyan mektepleri gerek hükümetçe ve gerek halkça hiçbir vakitte nazar-ı dikkat ve itinaya alınmadığından teessüf olunacak bir haldedir. Bunların ıslahına, teksir ve tevsiiine medar olmak için Rumeli'nin bazı bölgelerinde her kasabanın mahallesinde ve köylerin dahi icabına göre bir veya bir kaçında birer mektebi sıbyan tesisi ve her muktedir muallimler tahsis ve tayini tenbih olunmuştur.* ”

Bu karara göre mahalle ve köylerde mektebe müsait yer ve binaların mektep yapılması yok ise inşa edilmesi ve bu mekteplerin hocalarına 800 – 1200 kuruş arasında maaş tahsis edilmesi uygun görülmüştür. Bu maaşların ödenmesi için mektebin vakfı varsa onun gelirinden, bölgenin avarız parası mevcut ise ondan alınacak hissedenden, mahalle ve köyde mirasçısı olmayan ve hayrata vasiyet olunmuş paraların mektebe ayrılmış kısmından, mahalle ve köy ahalisinin vereceği fitre ve kurban derilerinden yararlanması, kâfi gelmezse yine halktan alınacak yardımlarla tamamlanması yoluna gidilmiştir. Bu vesikada da görüldüğü gibi devlet öğretmen ve okulların mali yükünü halka ve halktan gelecek gelirlere bırakmıştır. Halkı sıbyan okullarıyla ilgilenmeye zorlamıştır.

³³ Cemil ÖZTÜRK, **Türkiye'de Düünden Bugüne Öğretmen Yetiştiren Kurumlar**, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2005, İstanbul 1998, s.12-13.

Bu mekteplerle ilgili diğerk yenilik ise yönetimlerinin halka verilmesidir. 1875 tarihli ve 34 maddelik bir talimatname ile İstanbul sıbyan okullarının yönetimi mahalle halkından teşkil edilecek “tedris meclisi ve tedris meclisi şubelerine” bırakılmıştır. Yine ibtidai okullarında uygulanmak üzere aynı yıl yayımlanan “Rehnüma-i muallimin-i sıbyan” (sıbyan okulları öğretmenleri için kılavuz) adlı bir kitabın komisyon tarafından hazırlanmasına karar verilmiştir. Fakat bu iki yeniliğın uygulamaya geçmesi II. Abdülhamit dönemini bulmuştur.

İbtidailerin açılmasıyla ulemanın tepkisini çekmeden yenilikleri ilköğretim düzeyinde de uygulamak mümkün hale gelmiştir. Sıbyan mektepleri de kitaplar ve ders programları ile uygun düzeye getirilmeye çalışılmış fakat bunların hepsi yüzeysel kalmış ve uygulama alanı sınırlı olmuştur.

II. Abdülhamit devrinde ilköğretim meselesi 1876 Kanun-u Esasi hazırlanırken ele alınmış ve anayasaya konulan “ *Osmanlı efradının kâffesince tahsil-i maarifin birinci mertebesi olacak ve bunun derecatı ve teferruatı nizam-ı mahsus ile tayin kılınacaktır*”³⁴ maddesiyle ilköğretim mecburiyeti getirilmiştir. 1869 Maarif Nizamnamesiyle zaten bu getirilmişti fakat uygulanmamıştı. Aynı zamanda bu tarihlerde Avrupa’da da ilköğretim mecburi hale getirilmiştir. Yine “Öğretim serbesttir. Özel yasasına uymak koşuluyla her Osmanlı genel ve özel öğretim yapmaya yetkilidir. Bütün okullar devletin gözetimi altındadır. Osmanlı uyruğunun eğitimi birlik ve bütünlüğü hedefleyecek, ancak, değişik halkların inançlarıyla ilgili noktalara zarar verilmeyecektir.” Maddeleriyle kız ve erkek çocukları için eğitimden eşit şekilde faydalanma hakkı hukuken temin edilmiştir.

İlk defa bir anayasa da ilköğretime yer verilmiştir. Ardından 1879 tarihinde maarif teşkilatında yapılan değişiklikte Maarif Nezareti bünyesinde Mekatib-i sibyaniye dairesi’nin kurulması, artık devletin ilköğretim konusunu ciddi olarak ele aldığını gösterir.

³⁴ **Kanuni Esasi** 1876 madde 14.

İlköğretim müesseselerinin yayılması ve etkili bir şekilde yönetilmesi, taşralarda maarif teşkilatının kurulması ve yönetimlerinin de bu kurumlara verilmesiyle mümkündür. Hükümet de 1869 Nizamnamesi'nin de öngördüğü şekilde taşra maarif müdürlüklerini ve meclislerini teşkil edecek ilköğretim okullarıyla ilgili yenileşmelerin yürütülmesini bunlara bırakmıştır. Ayrıca İstanbul'dan mekatip-i iptidaiye müfettişleri göndermiş ayrıca taşradaki müfettişlerle de yapılanları takip etmiştir. Bu dönemde artık yüksek ve orta dereceli okulların gelişmesinin ilköğretimde belirli bir seviyeye gelinmesine bağlı olduğu anlaşılmıştır.

1882 yılından sonra Maarif Nezareti ilköğretimde sıbyan ve iptidai ikililiğini kaldırmak için ağırlığı iptidai okullarına kaydırmaya başlamıştır. Böylece sıbyan okulları taraftarlarının modernleşmeye karşı tutumu ve direişi zayıflamaya başlamıştır. Böylece sıbyan okullarının usül-ü cedideye dönüştürülmesi hızlanmış ve zamanla pek çok okul yeni usül öğretimi uygular hale getirilmiştir. Yine Müslüman halkın ilköğretimde yenileşmeye iştirak ettirilmesi de çok önemlidir. Amaç halkın kendi imkanlarıyla okul binalarını yaptırması ve iade yoluyla maarife maddi olarak yardım etmelerini sağlamaktır.

II. Abdülhamid devrinde ilkokulların yaptırılması, cehaletin kaldırılması ve genel maarif hizmetlerinin halka götürülmesi hususunda önceliğin Müslüman nüfusun çok olduğu bölgelere verilmesi, ilköğretim siyasetinin esasını teşkil eder.³⁵ Yine kaza ve kasabalara yapılacak okulların büyük olması ve gayrimüslim tebaa çocuklarının da eğitilmesi için resmi kararlar, ilköğretimde de Osmanlılık siyasetinin benimsendiğini gösterir. Sebepiyse gayrimüslim çocuklara milli şuur aşıl原因an cemaat okullarının siyasi ve zararlı faaliyetlerine engel olmak aynı zamanda çeşitli din, mezhep ve ırktan olan çocuklara Osmanlılık duygusunu aşıl原因amaktır. Yine de bu diğer Osmanlı tebaalarının tutumu nedeniyle başarılı olamamıştır.

³⁵ Bayram KODAMAN, a.g.e, s. 69.

II. Meşrutiyet döneminde politik zorlamalar dolayısıyla devletin ilköğretim politikası etkinleşmeye başladı. Malî yardımlar, öğretmen meselesi, okul yapımlarına ve öğretim araç ve gereçlerine katılmalar şeklinde Devlet ülkedeki ilköğretimi kontrol altına almaya çalıştı. Genel bir ilköğretim yasası çıkarma çalışmalarına girişildi. İlköğretim müfettişleri getirildi. İlköğretimin zorunlu ve parasız olma ilkeleri herkesçe kabul edilmeye başlandı.

1891’de şehirlerdeki iptidailerin eğitim süresi 3 yıl, köydekiler 4 yıldır. Şehir iptidailerinin ders dağıtım cetvelleri şöyledir:³⁶

Dersler	1.yıl	2.yıl	3.yıl
Elifba	12	-	-
Kur’an-ı Azimüşşan	12	6	5
Tecvid	-	2	2
İlm-i Hal	2	3	3
Ahlak	-	2	2
Sarf-ı Osmani	-	-	2
İmla	3	3	2
Kıraat	3	2	1
Mulahhak Tarih-i Osmani	-	-	1
Muhtasar Coğrafya-yı Osmani	-	2	2
Hesap	1	2	2
Hüsn-i Hat	1	2	2
Yekün	22	22	25

³⁶ Cahit BALTACI, “Osmanlı Devletinde Eğitim ve Öğretim”, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt:11, s.455.

Taşra köy iptidailerinin ders dağılım cetveli

Dersler	1.yıl	2.yıl	3.yıl	4.yıl
Elifba-i Osmani	12	-	-	-
Ecza-yı Şerife (Cüzler)	12	-	-	-
Hesab-ı Zihni	6	2	-	-
Kur'an-ı Kerim	-	6	5	5
İlm-i Hal	-	3	3	3
Kıraat	-	3	3	3
Hatt ve İmla	-	2	2	2
Hesap	-	-	3	3
Yekün	30	16	16	16

1913' de Tedrisat-ı iptidaiye Kanun-ı Muvakkati (İlköğretim Geçici Yasası) çıkarılmış ve 1961 yılına dek bu geçici yasanın birçok maddesi yürürlükte kalmıştır. Yasa, ilköğretimin zorunlu ve Mekâtib-i iptidaiye-i Umumiye' de parasız olduğunu hükme bağlamıştır. O zamana kadar iptidâ ve Rûsdî adlarıyla mevcut olan okullar birleştirilmiş ve Mekatib-i iptidaiye-i Umumiye adını almıştır. İlköğretim bu şekilde 6 yıl olarak tespit edilmiş ve her biri 2 yıl süreli üç devreye ayrılmıştır.

İkinci Meşrutiyet devri, Türk eğitiminde ilköğretim problemlerinin kendisini iyice Hisset tirdiği, halka ve Devlete kendini kabul ettirdiği bir dönemdi. Bu devrede Bakanlık ilköğretimle ilgilenmeye zorlanmış, öğretmen yetiştirme, yasalar ve bina sorunları çözümlenmeye çalışılmıştır. İlk kurulduklarında orta öğretime dâhil olan "rüştiye"

okulları da bu dönemde tamamen ilköğretim içinde yer almış, hatta iptidailerle birleştirilmişti.

Rüşdi ve iptidai okulların birleştirilmesiyle Cuma günü resmi tatil olup diğer her gün ders yapılıyordu. Dini ve ahlaki bilgiler, hesap ve hendese dersleri, el işleri, ziraat, tarih, resim, müzik, beden eğitimi, yazı, imla ve sağlık gibi dersler müfredatı oluşturuyordu. Bu müfredatın içeriğiyle çocukların meşrutiyet yanlısı ve rejime bağlı olarak yetiştirilmeleri amaçlanıyordu. Meşrutiyet'in yeniden ilan edilmesiyle beraber elifba ve kıraat kitaplarının ismi değiştirilerek rejime uygun isimlerle piyasaya sürülmüştür.

Yine bu döneme kadar tarih dersinde genel olarak Osmanlı Devleti Tarihi ve hanedanı hakkında bilgi verilirken 1908'den sonra milliyetçi akımında etkisiyle Osmanlı Devleti'nden önceki Türk Tarihi de konular arasında yer bulmuştur. Üst sınıflarda ise Türklerin önemli kişileri, sosyal hayatları, eserleri ve kültürleri ve coğrafyaları hakkında bilgiler verilmiştir.

İlköğretim hakkındaki yasa çalışmaları İkinci Meşrutiyet'in hemen ilk döneminde başlamış, daha 4 Nisan 1909'da "umûr-u maarif ve mekâtibin ıslah ve tensikine müteallik" bir "Tahsil-i ibtidaiye Lâyiha-i Kânûniyesi" hazırlanmıştı. Daha sonra Maarif-i Umûmiye Kânunu gereğince bir "Tedrisat-ı İbtidaiye Lâyiha-ı Kânûniyesi" de Emrullah Efendi tarafından hazırlanacak ama yasalaştırılmayacaktı. Bunun geçici yasa olarak uygulamaya konulması için 1913'ü beklemek gerekecektir.

II. Meşrutiyetin başlarında iptidailer vilâyetler tarafından yaptırılıyor ve idare ediliyordu. Ancak okulun ödeneği, planı, keşif namesi v.s. evrakları gösterilerek Bakanlıktan izin alınıyordu. Ayrıca vilâyetlerdeki Maarif Meclisleri de uygun binalarda okullar açabiliyorlardı. İkinci Meşrutiyet döneminde ilköğretimin en büyük sorunu

öğretmen bulma konusu olmuştur. Maarif Bakanı Emrullah Efendi Meşrutiyet başlarında 70.000 öğretmene ihtiyacımız olduğunu söylüyordu. Bakanlık bütçesinden ilköğretim için de bir ödenek ayrılmasına ilk defa bu dönemde başlanılmıştı. Bu ödenek Bakanlık tarafından vilâyetlere dağıtılıyordu. Vilâyet İdare Meclisleri de Müslim ve gayrimüslimlerin nüfus oranına göre ayrı bir dağıtım yapıyordu. Bu arada Bakanlık, ilkokul yapımı için devamlı olarak sıkıştırılıyordu. Özel istek ve vilâyet takrirlerinin yanı sıra, 1910 Haziranında Meclis'te Musul, Mamuretülaziz, Diyarbakır, Van, Erzurum, Bitlis ve Sivas mebusları kendi bölgelerinde ilkokullar açılması için bir önerge düzenlemişler ve elliden fazla da imza toplamışlardı. Bakanlık da köy okulları yapımına doğrudan para yardımı yapmasa bile, bu hususta bazı bürokratik yolları deniyordu.

1912 yılında Bakanlık bir yandan ilkokul binası yapma ve açma çalışmalarına daha etkin olarak katılırken, bir yandan da ilköğretimde uygulanmak üzere program düzenlemelerine girişti. Maarif Nazırı Said Bey'in bu hususta oldukça faydalı ve ciddi çalışmaları oldu. Bunun ilk sonuçları, bir ve iki öğretmenli okullar için 1913'de yayınlandı. Bu gayet geniş bir programdı ve yasal eksiklikleri elden geldiğince doldurmaya çalışıyordu. Ders süresi 40 dakika olarak belirlenmişti. Programdaki dersler de öğleden önce ve öğleden sonra okutuluşlarına göre iki gruba ayrılmıştı. Erkek okulları için hazırlanan program kadınların özel durumları göz önüne alınarak, kız okulları için de uygulanabilecekti.³⁷

Programa göre, genel ilkokullarda öğretim üç devreye ayrılmıştı: 7-8 yaşları devre-i iptidaiye”, 9-10 yaşları “devre-i mutavassıta” ve 11-12 yaşları “devreli âliye”. Çocuk 12 yaşına geldiğinde okulu bitirmemişse ve ailesi de istiyorsa, belirli gün ve saatlerde okula gelmesi zorunlu tutulur, geri kalan zamanlarda serbest bırakılırdı. Öğretim yaşını geçmiş kız ve erkek çocukları için haftada iki saat “dürus-u mütemmimime” açılırdı. Sınıflara ilâhi

³⁷ “*Tedrisat-ı İbtidaiye Programı*”, Sabah, 3 Eylül 1912.

ve marşlar söyleyerek girilir (sabah, öğle), “Gına” dersinde de dua, salâvat-ı şerif ve ilâhiler öğretilirdi. Beden eğitimi sabah ve öğle, derslerden sonra yapılırdı.

Program, ilkokul çocuklarının oynadığı bazı oyunları da yasaklıyordu. Bunlar “Kaydırak”, “Ayna”, “Çaylak”, Cennet-Cehennem”, “Ebeme, pilav pişirdim”, “Elim elim üstüne”, “Topaç”, Bohçası”, “Körebe”, “Kabarmazsın Kel Fatma”, “Aldattım buldattım”, “Enseye tokat”, “Saklambaç”, “Zıp zıp”, “Birdirbir”, “Balıklama”, “Uzun Eşek”, “Güvercin takfağı”, “Hamam kızdı pişti” v.s. Program, ilkokullarda uygulanacak cezaları da belirtiyordu. “Cismanî cezalar”ın kesinlikle yasak olduğu ceza kademeleri şunlardı: “İzzet-i nefsi ikaz”, “Münferiden ihtar ve tenbih”, “Teneffüs esnasında kısmen tevkif, “Oyundan men”, “Geçici tard”, “Kesin tard”.

Programda ders dağıtım cetveli öğretmen ve sınıf sayısına göre değişiyordu. Meselâ bir ve iki sınıflı ve öğretmenli okulların ders dağıtım cetvelleri tablolar halinde gösterilmiştir. Yasa arızalı çocuklar, ana okunan, el işleri ve ihtiraf okulları hakkında daha sonra yönetmelikler yapılacağını haber veriyordu (2, 4 ve 6. maddeler). Bir yerleşim merkezinde 50'den fazla kız öğrenci bulunursa bir kız ilkokulu açılacağı, olmazsa okulun karma olması gerektiği belirtiliyordu.

Yasa, okul binası civarında kahvehane ve misafirhane gibi işyerleri açılmasını yasaklıyordu (14.madde). Devlet gerekli gördüğü yerlere “leylî mekâtib-i ibtidaiye-i Umûmiye” kuracaktı. Bu Yasanın nerelerde uygulanamayacağı da, Maarif Nezaretince belirlenip, bir buyrultu ile ilân edilecekti. İlköğretim gene üç kademeye ayrılıyordu. İlkokullarda okutulacak dersler 23. maddede şöyle belirleniyordu: Kur’ân-ı Kerîm, Malumat-ı Diniyye, Kıraat ve Hatt, Lisan-ı Osmanî, Hesab, Hendese, Coğrafya, Tarih, Dürus-u Eşya, Malumat-ı Tabîîye ve Tatbikatı, Hrfzıssihha, Medenî ve Ahlâkî ve iktisadî Malumat, El İşleri ve Resim, Gına, Terbiye-i Bedeniye ve Mekteb Oyunları, Erkek

Çocuklara Askerî Talimler, Kız çocuklara îdare-i Beytiye ve Dikiş İşleri. Yetkili eğitim kurulları bu programa bazı mahallî dersler de ekleyebileceklerdi. Ayrıca öğrenciler boş zamanlarında ziraat ve sanatla uğraşacaklardı.

İlköğretimi gerçekleştirmek hususunda vilâyetlerdeki “Tedrisat-ı İbtidaiye Meclisleri”, kazalarda da “Maarif Encümenleri” görevlendirilmişti (27-40. maddeler). Yasa, öğrencilerin devamlarını sağlamak için de sert önlemler getirmişti (79-83. maddeler). Ailelerinin yanında özel öğretim görenler, her yıl ilkokul sınavlarına katılmak zorunda idiler, başaramazlarsa okula kaydedileceklerdi. Yaşları öğretim devresini geçmiş olanlar için “dürus-u mütemmim”ler açılacaktı. Kasım-Mart ayları arasında, haftada iki saat hem ilkokul hem de mahallî nitelikte dersler gösterilecekti (89. madde).

Genel ve özel bütün okullar denetlemeye tâbi idi ve bu denetlemeler şunlar tarafından yapılacaktı: “Maarif Müfettiş-i Umûmileri”, “Vilâyet Maarif Müfettişleri”, “Maarif Müdürleri”, “Tedrisat-ı İbtidaiye Müfettişleri”, Vilâyet Tedrisat-ı İbtidaiye Meclisi'nin seçeceği bir üye, kaymakamlar, nahiye müdürleri, Maarif sıhhiye müfettişleri (91. madde):

İttihat ve Terakki rejimi de tüm yeni rejimler gibi kendisine ve koyacağı değerlere bağlı bir gençlik ve çocuk nesli istemiştir. 1913 yılından sonra tek partili iktidarını pekiştiren İttihat ve Terakki bu nedenle birçok gençlik örgünü kurmuştu. Balkan savaşlarıyla milliyetçi politikalar öne çıkınca gençlik örgütleri bu düşüncenin ürünü oldular. Fakat bir rejim için kendine bağlı insanlar yetiştirmenin yegâne yolu eğitimidir. Tedrisat-ı İbtidaiye-i Umumiye Talimatnamesi'nin beşinci maddesine göre, mecburi eğitime tabi tutulacak olan çocuklar hayat için gerekli olan bilgilerle donatılacak, mütedeyyin, vatanperver ve gayretli birer insan olarak yetiştirilecektir. Bu sayede

çocuklar din ve millet konularında bilinçli, aynı zamanda çağın gerektirdiği şartlar ve ihtiyaçlara hazırlıklı birer insan olabileceklerdir.

Bu dönemde eğitimi milli bir zemine oturtma gayreti göze çarpar. Mili ve meşruti rejime bağlı nesiller yetiştirmek çok önemli bir hal alır. Gazete ve dergilerde çocuklara bolca milli duygularını perçinleyen, savaşları anlatan yazılar yazılır. Bu gayreti Maarif Nezareti'nin de takip ettiğini söyleyebiliriz. Burada ilköğretim açısından 1897'de çıkarılan Rumeli-i Şarki Vilayetlerinin Mebadi-i Tedris Kanunu'nda yer alan "her milletin kendi dilinde öğrenim yapacağı" ibaresinin kaldırılması ve 1913 yılında çıkarılan kanunla "Devletçe lisan-ı mahalli ile tedris icrasına müsaade olunan mekatib-i iptdaiyye umumiyede Türkçe lisanının tedris ve tahsili mecburidir" hükmünün getirilmiş olması Nezaretin attığı büyük adımlardandır. Bu eğitimin millileştirilmesinde atılan en büyük ve temel adımdır.

Meşrutiyetin yeniden ilan edildiği gün olan 10 Temmuz'un resmi bayram olarak kutlanması, eğitim alanı için de geçerli bir uygulama olmuştur. Her sene 10 Temmuz geldiğinde okullar iki gün süre ile tatil edilir ve bu günlerde okullarda özel törenler düzenlenirdi. Bu törenlerde meşruti rejimin faziletleri anlatılır, vatan, millet sevgisinin aşılandığı şarkılar ve marşlar söylenirdi. Bayram olarak kutlanan bu günlerde çocuklar kırmızılı beyazlı elbiseler, kurdeleler ile mektebe gitmeleri, öğretmenlerini tebrik edip nezaketlice gülüp oynamaları, mektepçe bir yere gidildiği takdirde hep bir ağızdan ama gürültü etmeden hürriyet neşideleri söylemeleri, "milletimizin bu büyük bayramına yetiştiğimiz için bizler çok sevindik" demeleri gerekmekteydi.³⁸

Bu dönemden sonra eğitim alanında çocuklar için pek yenilik görmek zor. Haliyle Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması, devletin yenilerek parçalanması, isyanlar, yeni bir

³⁸ Cüneyd OKAY, **Meşrutiyet Çocukları**, Bordo Yayınları, İstanbul, s.24.

rejim ile yeni bir devlet kurma mücadelesi verilen bu topraklarda eğitim konusu tartışılacak bir vaziyette değildi. Bundan sonra Mustafa Kemal ATATÜRK yeni inkılâpları ve çocuklar için eğitim ve hayat anlayışını Cumhuriyet'in kurulmasıyla yaratıp şekillendirmeye başlayacaktır.

1.2.2. MODERN DÖNEMDE OKUL ÖNCESİ EĞİTİM

II. Meşrutiyetin başlangıç tarihi olan 23 Temmuz 1908'den önce bazı illerde özel anaokulları açılmıştı. Bu tarihten sonra da İstanbul'da bazı özel anaokulları açıldı. Fakat resmi anaokulları ise Balkan Savaşlarından (1912-1913) sonra açıldı ve yaygınlaşmaya başladı. Ancak alt yapı oluşturulmadan hazırlıksız olarak bu okulları açılmaya başlandı. En büyük sorun yetişmiş anaokulu öğretmeninin olmayıştı. Türk okullarına Ermeni, Yahudi öğretmenler getirildi ve okulların her işi onlara teslim edildi. Okulların şarkılarını ve şiirlerini bile onlar yazdılar. Bundan sonra öğretmen yetiştirilmeye başlandı. Öğretmenler iki kaynaktan yetişip geliyorlardı: Allians Israelit'in yani Yahudilerin anaokulları, İstanbul Darülmalumatı'ndaki Ana Muallime Sınıfı. Birinciler bir Musevi, ikincilerde bir Ermeni öğretmenden örnek alıyorlardı. Bu öğretmenler artık Avrupa'da terk edilmiş, zararı anlaşılmalı yöntemleri uyguluyorlardı.³⁹ Satı Bey de İstanbul Beyazıt'ta özel bir Çocuk Yuvası açmıştır.⁴⁰ Bu anaokulu kısa bir süre sonra, İstanbul aristokrat ailelerinin iltimaslı bir okulu oldu. Çocuklar atlar, arabalar ve uşaklarla okula geliyorlardı. Pestalozzi, Froebel, Montessori ünlü pedagogların adları Türk eğitimcilerin dilinden düşmüyordu. Çocuklara ödüller veriliyor, her çeşit maddi cezalar tarihe karışıyor. Bu güzel bir başlangıçtı. Ama yalnızca üst tabakanın, zengin çocuklarının okulu.⁴¹

³⁹ Yahya AKYÜZ, "Anaokullarının Türkiye'de Kuruluş ve Gelişim Tarihçesi", *Milli Eğitim Dergisi*, Sayı 132, 1996, s.12.

⁴⁰ Malik AKSEL, "Eski Mahalle Mektepleri", *Eğitim Hareketleri*, 1956, Sayı 18, s.14-15.

⁴¹ Yahya AKYÜZ, *a.g.e*, s.12.

Eğitimci Kazım Nami (Duru) da Meşrutiyet Döneminde anaokullarının kuruluşu ve karşılaştıkları sorunlar hakkında önemli bilgiler verir:⁴² 1909'da Avusturya-Macaristan'a yapılan bir geziye katılan Kazım Nami, Peşte'de çocuk bahçesi öğretmeni yetiştiren iki yıllık bir okulu gezmiş ve dönünce, Selanik'te Ravza-i Sıbyan mektebi içinde bir çocuk bahçesi sınıfı açmıştır. Karşılaştığı en büyük zorluk öğretmen sağlama konusunda olmuştur. Yahudilerin Allians İsrailit adındaki okulundan yetişmiş iki bayan öğretmen olarak alınmış, Froebel usulünün ilk bilgilerini de onlara kendisi vermiştir. Ancak 1912-1913 Balkan Savaşları, bu çalışmalarını yarım bıraktırmış, daha sonra Şükrü Bey Eğitim Bakanı iken (1913-1917) resmi anaokulları açılmaya başlanmıştır. Bunlara bayan öğretmen yetiştirmek için İstanbul Darulmuallimatı'nda (Kız Öğretmen Okulu) bir de özel sınıf açılmıştır. Fakat Froebel usulüyle öğretim yapabilecek öğretmen bulunamadığından, bilgisi sınırlı bir Ermeni bayan öğretmene başvurulmak zorunda kalınmıştır. O sırada Kazım Nami, Bakanlık adına, Fransızcadan "Çocuk Bahçesi Rehberi" adında bir kitap çevirmiştir. 1914 başında İzmit'te Maarif Müdürü atanan Kazım Nami, oradan bir Ermeni bayan öğretmenle beraber bir anaokulu açmıştır. Kazım Nami Ermenilerin tamamen uygulama içinde yetişmiş olduklarını ve küçük çocuklarımızı eğitime de başarılı olamadıklarını ve özellikle bozuk Türkçeleriyle onların dillerini bozduklarını gözlemlemiştir. Bu sırada lise öğretmenlerinden birinin eşi olan bir bayan, anaokulu öğretmeni olmak istemiştir. Kazım Nami F. Garsen'in Froebel usulüyle ilgili kitabını sağlayarak kendisine ders vermiş, onu sınava girmek üzere İstanbul'a göndermiştir. Bayan büyük bir başarıyla yeterlilik belgesi alarak dönmüş ve İzmit'te açılan anaokulunu başarıyla yönetip birkaç ay sonra İstanbul'a giderek Moda Anaokulu öğretmeni olmuştur.

⁴² Meryem ÇELİK, **Türkiye'de Okulöncesi Eğitimin Gelişimi**, Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2007, s.26.

Orada Kız Öğretmen Okulunun bir yılda yetiştirdiği bayan anaokulu öğretmenlerinden daha üstün başarılar göstermiştir.⁴³

1913'te İstanbul Maarif Müdürünün, ilin ihtiyaç duyduğu okullarla ilgili olarak hazırladığı bir raporda da, resmi eğitim makamlarının, anaokullarına bakışı ve ilk açılan resmi anaokulu hakkında önemli bilgiler vardır. Bu raporda özetle şöyle deniliyor:⁴⁴

1914 yılı Eğitim Bakanlığı bütçesi düzenlenirken, Avrupa'da pek çok faydası görülen, çocukların maddi ve manevi durumlarını uygulama içinde geliştirip onları okula hazırlayan ve çocuk bahçesi denilen okulların (resmi olarak) açılmasına girişilmiştir. Bu senelik, bu çeşit okullardan dördünün Fatih, Şehremini, Sultanahmet, Eyüp' de olarak İstanbul tarafında, ikisinin Nişantaşı ile Kasımpaşa'da olmak üzere Beyoğlu tarafında, ikisinin Üsküdar tarafında, ikisinin de Kadıköy'de toplam 10 adet okulun açılması için bütçeye gerekli ödenek konmuştur.

Bunlar, evlerinde ev işleriyle uğraşıp çocuklarına yeteri kadar bakamayan aileler ile çocuklara daha küçük yaşta uygulamalı biçimde ilk bilgileri veremeyen ve eğitim niteliğinden mahrum bulunan ailelerin çocuklarını eğitip hazırladıkları ve çocuklar buralarda pek küçük yaşlarda iken düzen ve sosyal hayata alıştıkları için çok gerekli ve yararlı okullardır. Bu çeşit okullar, çocuk eğitimi bilimini bilen ve anne şefkatine sahip bayan öğretmenler elinde bulunduğu ve çocuklar sürekli geniş bahçelerde bir takım hüner ve becerileri eğlenceli ve açık havalı yerlerde el işleri ile kazanmakla meşgul edildikleri için, çocuklar hiç sıkılmadan birçok yararlı bilgi edinip ilköğretime hazırlanmaktadırlar. Ayrıca başka bir yararı da farklı sosyo-ekonomik çevrelerden gelen çocuklar aynı eğitim uygulamalarına tabi tutulmalarıydı.

⁴³ Yahya AKYÜZ, a.g.e, s.13.

⁴⁴ İstanbul Vilayeti Maarif Müdürlüğü Tarafından Vilayetin Muhtaç Olduğu Mekatibin Luzum ve Tesisi Hakkında... Layiha, İst. 1329. akt: Akyüz. A.g.e, s.13.

İstanbul Maarif Müdürlüğünün verdiği ilk açıdan resmi anaokulları hakkındaki raporda, bir anaokulunun kadrosu da şöyle gösterilmiştir.

Muallime(bayan öğretmen), adedi 3, aylık maaşı: 600 kuruş.

Hademe(hizmetle görevli), adedi 2, aylık maaşı 300 kuruş.

Anaokuluyla ilgili ilk gelişmeler, doğal olarak, yasal metinlere de yansımış, bu alanda yasal düzenlemelere gidilmiştir. 23 Eylül 1329 (6 Ekim 1913) tarihinde Tetrisat-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkati (İlköğretim Geçici Kanunu) yayınlanmıştır.⁴⁵ Üçüncü maddesinde, “anaokulları ve sıbyan sınıfları” ilköğretim kurumları arasında gösterilmiştir. Kanunun 4. maddesi, anaokulları ve sıbyan sınıflarını şöyle tanımlar: “ Çocukların yaşlarına uygun olarak, faydalı oyunlar, geziler, elişleri, ilahiler, yurtseverlik şiirleri, tabiat bilgisine ilişkin konuşmalar ile onların ruhi ve bedeni gelişmelerine hizmet eden kurumlardır”.⁴⁶

Kanun, anaokullarının 4 yaşından 7 yaşına kadar çocuklar için kurulacağını belirtmektedir. Yine kanun bunlar için bir nizamname hazırlanacağını öngörmektedir. 5. madde: “Anaokulu bulunmayan yerlerde beş ve altı yaşındaki çocuklar için ilkokullar içinde ayrıca sıbyan sınıfları açılacaktır”.

Yahya Akyüz’den aldığımız bilgilere göre ülkemizde anaokullarının ilk programları, bu programlarda yer alan derslerin açıklamaları ve uygulamaya konmasına ilişkin resmi görüş ve istekleri kapsayan 1914 tarihinde Maarif Nezareti (Eğitim Bakanlığı) tarafından anaokulları öğretmenleri ve yöneticileri için bir belge yayınlanmıştır.

⁴⁵ Reşat ÖZALP, *Milli Eğitimle İlgili Mevzuat (1857-1923)*, İstanbul, 1982.

⁴⁶ Yahya AKYÜZ, “*Anaokullarının Osmanlı’da İlk Programları ve Ders Uygulamaları İle Yaratıcı Dramanın İlk İzleri*”, *Akıl ve Bilimin Aydınlığında Eğitim Dergisi*, Sayı 51, Mayıs 2004.

Anaokullarının ilk programları ve uygulamalarına ilişkin 1914 tarihli belge ve temel özellikleri şöyledir:

1. 1914 tarihli belge, anaokullarına ilişkin çağdaş eğitim görüşleri açısından düzenlenmiştir. Nitekim belgede, anaokulları ve sınıflarının bir “öğretim yeri değil”, “eğitim, hayat ve hareket yeri” olduğu daha ilk cümlede vurgulanmaktadır.

2. 1914 tarihli belgenin, adı geçmemekle beraber, geniş ölçüde, İtalyan okulöncesi eğitimcisi bayan Montessori'den (1870-1952) ilham aldığı görülmektedir.

3. 1914 tarihli belge, anaokullarının derslerini ve uygulamalarını ilk kez son derece ayrıntılı olarak belirlemiştir.

4. Anaokullarının dersleri şöyle gösterilmiştir:

- Musahabat-ı Ahlâkiye (Ahlâkî konuşmalar)

- Resim Bahçe dersleri

- Lisan (Anadil)

- Hayat ve Hareket dersleri

- Musikî

- Eşya (Tabiat Bilgisi) ve

- Jimnastik

5. 1914 tarihli belgede, 1912-1913 yıllarında Osmanlıların yenilgisi ve büyük felâketlerle sonuçlanan Balkan Savaşlarının izleri de görülmektedir. Örneğin, Jimnastik dersinde çocukların tüfek tutmaya alıştırmaları da istenmektedir.

6. 1914 tarihli belge eğitimimize ilk kez, anaokulu düzeyinde dramatizasyonun ilk uygulamalarını da getirmektedir.

1914 tarihli belgenin açıklamalarla yeni harflere çevrilmiş metni şöyledir: Ana mektebi ve sınıfı doğrudan doğruya bir tâlim ve tedris mektebi değildir; terbiye mektebi, hayat ve hareket mektebidir, çocuk bahçesidir. Ana mekteplerinde ve sınıflarında kesin ders programı yoktur. Ana terbiyesini vermekle görevli olan mürebbiler yahut mürebbiyeler, çocuk terbiyesinin esaslarına karşı hareketlerde bulunmamak şartıyla derslerin saat ve miktarını istedikleri gibi değiştirebilirler. Şu kadar ki, Musahabat-ı Ahlâkiye ve Eşya dersleri gibi nispeten dikkat ve düşünmeyi çok gerektiren derslerin öğleden evvel verilmesi tercih edilmelidir. Diğer dersler öğleden evvel veya sonra verilebilir. Ana mekteplerine dört, beş ve altı yaşındaki çocuklar kabul olunur. Ana mektebi çocukları ilkokullar için belirlenen vakitte mektebe gelecek ve aynı saatte evlerine döneceklerdir. Şu kadar ki, Ana kısmında dersler yirmi dakikadan daha çok devam etmeyecek ve her yirmi dakika dersi yirmi dakika teneffüs, beden hareketleri, oyun, musikî... gibi eğitimsel faaliyetler izleyecektir. Ana mekteplerinin örgütü ve esası hakkında ayrıntılı bilgi Tâlimname'de bulunmaktadır.

Ana Mekteplerine Mahsus Müfredat: Musahabat-ı Ahlâkiye (Ahlâkî konuşmalar); Bu mekteplerde yapılacak ahlâkî konuşmalar, akıl ve muhakemeyi uyarmadan daha çok duyuları eğitir nitelikte olacaktır. Bilhassa çocuklardaki acıma duygusu erdem ve onu elde etme, rekabete ve faaliyet eğilimi sosyal, ailevî, insanî duyguları uyarıp düzenleyecek hikâyeler, çocukların başlarından geçen hikâyeler, olaylar anlatılacak, bu ilkeler çerçevesinde karşılıklı konuşmalar, sohbetler düzenlenecektir. Yapılan bütün konuşmaların en ziyade çocuk hayatına ait ve daima çocuk diline göre olmasına ayrıca dikkat edilecektir.

Hayat ve Hareket dersleri; Bu derslerin amacı her şeyden evvel çocukların bedenî ve zihnî yetilerini eğitmektir. Çocukları, ellerini, kollarını, bacaklarını, başlarını hareket ettirmeye, kullanmaya alıştırmak, yaratılışından hareketsiz ve sarsak olan bir çocuktan eli ayağı becerikli, dikkatli, çevik ve düzgün bir adam çıkarmak: işte, Hayat ve Hareket derslerinin gayesi budur. Öğretmen bu derslerde çocukların eşya ile temasında başarı ile yapma zorunda oldukları hareketleri, duruşları öğretecektir. Mesela, kapıyı vurmak, mandalı çevirmek, kapıyı açmak, kapıyı kapamak, iskemleye oturmak, iskemle götürmek, iskemleye çıkmak, iskemleyi devirmek, iskemleyi sürmek, sürahiyi su ile doldurmak, sürahidenden bardağa su boşaltmak, su içmek, fincana su koymak, su süzmek, bez ıslatmak, suyu silmek... gibi hayatla, hareketle alâkası olan faydalı şeyleri öğretecek, bunları uygulamalı yaparak ve yaptırarak mini mini çocuklara hayat için pek kıymetli bedenî alışkanlıklar kazandıracaktır. Muallim, Hayat ve Hareket derslerini çocuklar arasında bir gayret ve maharet ve başarı yarışmaları şekline koyabilecektir. Amaç bakımından daha uygun olan Jimnastik dersleri ise Hayat ve Hareket derslerinden ayrı bir ders olarak verilecektir.

Eşya (Tabiat Bilgisi) ve Bahçe dersleri; Ana mektebinde Eşya derslerinin de bütün diğer dersler gibi bir özelliği olacaktır. Şöyle ki bu derslerde öğretici bir gayeden ziyade eğitici bir gaye gözetilecektir. Ana mektebi Eşya derslerinin en birinci hedefi, çocukların merakını çekmek, çocukları dikkat ve düşünmeye sevk etmek, çocuklara dilini kullanmak ve konuşmak fırsatını hazırlamak olacaktır. Ana mektebi Eşya derslerinde çocukların çevrelerinde bulunan hayvanlar, bitkiler, maddî şeyler ve olaylardan bahsedilecek, fakat bütün bu dersler açık bir lisanla, karşılıklı konuşma biçiminde mevzuların maddesi ve aynısı üzerinde verilecektir. Çocuklara verilecek Eşya derslerinde bilhassa canlı hayvanların yeri önemsenmelidir. Onun için Ana mekteplerinde ve sınıflarında kuş, balık, kurbağa... gibi hayvanlar beslenecek ve bunların hayatı, yaşaması sık sık söz konusu

olacak, verilen eşyanın resimle yahut çamurla örnekleri yaptırılacaktır. Muallim, Eşya derslerini çocukların kulağından ziyade onların gözüyle, eliyle ve vücuduyla verecektir. Yani malûmatı nakletmeyecek (bilgiyi aktarmayacak), bizzat onlara kazandıracaktır (bilgiyi onların kendilerinin bulmasını sağlayacaktır). Söz konusu olan eşyanın örneği yoksa, resmini sınıfa getirecek, bunlar üzerinde karşılıklı konuşmalar yaptıktan sonra, örneklerini, resimlerini, hareketlerini yaptırarak, seslerini taklit ettirecektir.⁴⁷

Ana mekteplerinde yaptırılacak elişleri çocukların ellerinin, boylarının ve zihinlerinin terbiyesi içindir. Çocuklar bu derslerde çeşitli maddeler kullanarak ellerini becerikli, vücutlarını hareketli ve çevik, fikirlerini açık ve kesin bir hale getirmeye, faaliyeti sevmeye, faaliyette sabır ve sebat etmeye alıştıırılacaklardır. Ana mekteplerinde yaptırılacak elişleri, çalışmaları şunlardır:

1- Takozlar: Beş santimetre bir kenarı 5 cm. küp ve tabanı beş, yüksekliği on santim uzunluğunda paralel kenarlar, dikdörtgenler şeklinde tahta parçaları yaptırılacak, çocuklar bunlardan türlü türlü inşaat yapmakta hür bırakılacaktır. Çocuklar bu tahta parçalarıyla evler, bahçeler, trenler, köprüler... yapacaklar ve eğleneceklerdir.

2- Kumluk: Ana mektebinin bahçesine beş altı metre 5-6 m² büyüklüğünde, etrafı tahta kenarla çevrilmiş bir havuz yapılacak, bunun içersine herhangi iri kum konulacak, çocuklar bunun içinde oynamakta tamamıyla hür bırakılacaktır. Çocuklar bu kum havuzları içinde dağlar, tepeler, mağazalar yapacaklar, kendi dünyalarını yaratacaklardır. Muallim yalnız onları gayrete getirmeyi kendisine vazife bilecek, onların faaliyetteki hürriyetlerini sınırlandırıp engelleyecek hiç bir harekette bulunmayacaktır. Çocukların kumla eğitilmelerini kolaylaştırmak için sınıfta kullanılan tahta parçaları bahçede de

⁴⁷ Meryem ÇELİK, a.g.e, s.32.

verilecektir. Bahçede kullanılacak takozların ayrıca imal ettirilmesi uygundur. Çocuklar bu tahta parçalarıyla kumlar üzerinde evler, kuleler... Vs. inşa edeceklerdir.

3- Çamur işleri: 'Plastisin' denilen renkli çamur yahut alelade lüleci çamuru alınıp çocuklara tevzi edilecek (dağıtılacak), bunlarla insanlar, hayvanlar, çanaklar yapmakta hür bırakılacaklardır. Yaptıkları örneklerden ara sıra evlerine götürmelerine müsaade edilecektir. Çamur örneklerin boyanması arzu edilirse renkli tebeşirin kırıkları toplanıp dövülecek, toz haline getirilecek yahut alelade toz boya alınıp çamur örneklerine bunun içine bulanacaktır.

4- Çubuklar ve düğmeler: Onar santim uzunluğunda bir takım çubuklar yahut ağaç dalları tedarik edilerek çocuklara verilecek, bunları dizerek evler, yollar, merdivenler... yapmaları söylenecektir. Yine, bir takım düğmeler yahut bezelye, barbunya taneleri de muhtelif surette dizdirilerek aynı şekiller yaptırılacaktır.

5- Kâğıt işleri: Uzunlamasına ve birbirine paralel olarak kesilmiş renkli kâğıtlar üzerine yine renkli şeritlerle dokuma ve süslemeler yaptırılacaktır. Renkli kâğıtlardan bohçalar, külâh, tuzluk, araba vapuru, yelkenli kayık... yaptırılacak, hazır çizilmiş hayvan ve çiçek resimleri verilerek kestirilecektir. Ana mektebinin bahçesinde ziraat işleri, bu mektebin en mühim terbiyelerinden biri olacaktır. Çocuklar bu bahçelerde kendilerine tahsis edilen bölümler üzerinde çiçek dikmeye, toprak işlemeye, çiçeklere, ağaçlara karşı hürmet ve sevgi beslemeye, sahip olduğu toprağını sevmeye, tarlasını himaye ve korumayı öğrenmeye alışacaklardır.

Ana mektebinin ziraat derslerinde çabuk yetişen ve şekliyle, rengiyle çocukların gözlerini oyalayan nebatların bitkilerin diktirilmesi daha terbiyevidir. Ana mektebinde her çocuğun –velev küçük olsun– kendisine mahsus bir tarlası olmak şarttır. Resim Ana mekteplerinde yaptırılacak resim, çocuğun arzusuna tabi ve hayalî olacaktır. Çocukların

hayal güçlerini tahrik edici masallar, vakalar nakledilecek, levha, kitap ve gazete resimleri gösterilecek, yapacakları resimler kâğıt veyahut siyah tahta üzerine yaptırılacaktır. Bu mekteplerde çocukların işleri kesinlikle tenkit edilmeyecek, yalnız onlar gayrete getirilecektir. Çocuklar boyadan mahrum bırakılmayacak, boya ile oynamaları için teşvik edilecek ve tahtaya resim yapacaklara renkli tebeşirler verilecektir. Çocukların gayretlerini artırmak için zaman zaman resimleri bir tahta üzerine çivilenerek sergilenecektir. Bu mekteplerde doğadan resim yaptırılmayacağı gibi, geometri şekilleri de çizdirilmeyecektir. Resim derslerinin diğer bir uygulaması olmak üzere, çocukların eline resimli kitaplar, defterler, fihristler verilerek bunlar kuru veya suluboya ile boyattırılacak, bu suretle çocuklara şekil hakkında fikirler verilecektir.

Lisan; Ana mektebinde yalnız ana lisanı tedris edilecek (öğretilecek) ve bu lisan derslerinde katiyen dilbilgisi kuralları okutulmayacaktır. Ana mektebinde verilecek lisan dersleri adeta bir karşılıklı konuşmalar şeklinde olacak, daha doğrusu lisan dersleri bütün derslerde uygulamasını bulacaktır. Çocukları serbestçe söz söylemeye ve söylerken sıkılmamaya alıştırmak lazımdır. Lisan derslerinde çocuklarla yapılacak konuşmaların daha canlı ve sevimli olması için bir takım görsel usullere müracaat edilecektir. Mesela bir ev örneği alınıp masanın üzerine konulacak ve ufak bebeklerle bir takım hareketler yapılarak bebeklerin bu eve girip yatışları, yaşayışları, çalışmaları, gezişleri, çıkışları hakkında sorular sorulacak, bu seyretmeden pek memnun kalan çocuklardan cevaplar alınacaktır.

İşte bu kukla oyunları karşısında pek mesut olan çocuklar, bu vesile ile söz söylemeye, olaya ve şahısların vaziyetine göre fiilleri, isimleri kullanmaya, cümleler teşkil etmeye alışacaklardır. Eğer evler, kuklalar tedarik edilemezse, çocukların alelâde inşaat için kullandıkları takozlardan istifade edilecek, bunlardan evler, kulübeler, bahçeler yapılacak, bunların uzuncaları adam farz edilecek, bu suretle olaylar canlandırılacaktır.

Musiki; Ana mekteplerinde gösterilecek musiki parçalarının hem güftesi hem de bestesi mini mini çocukların anlayabileceği derecede basit ve hoşlarına gidecek kadar sevimli ve canlı olacaktır. Bunun için musiki parçalarının çocukların sevdikleri mevzulardan seçilmesi ve söylenirken onları mümkün olduğu kadar harekete, faaliyete, taklide sevk etmesi lâzımdır. İşte mini mini çocukların başlarından geçen şeylere, hayvanların hayatına dair olan musiki parçaları bu nevi terbiye için pek müsaittir. Hele bu parçaların bir takım hayvanların, kuşların, insanların, işçilerin sesini taklit eder olması pek mühimdir. Özetlersek, çocuklara bu hareketleri, taklitleri yaptırmalı, onları mesut etmelidir. Ana mektebi musikisinin diğer bir şartı da, oturarak söylenir olmaktan ziyade, ayakta, yürüyerek, kımıldanarak, oynayarak söylenir olmasıdır. Hareketsiz, oturtucu musikiler, ana mektepleri için o kadar istifadeli değildir, zararlıdır.

Jimnastik; Ana mektepleri jimnastiği de büsbütün ayrı bir mahiyette olacaktır. Bu mekteplerde yaptırılacak terbiye-i bedeniyenin her şeyden evvel çocukların seveceği bir şekilde olması lâzımdır. Çocuklar yararsız, cazibesiz, soyut hareketlerden, vaziyetlerden hoşlanmazlar. Onlar için en iyi jimnastik, terbiyevî oyunlardır. Bu oyunların terbiyevî hareketler ve musiki ile telifi (birleştirilmesi) lâzımdır. Oyunların bir iki kişiye münhasır kalmaktan ziyade birçok arkadaşlar arasında, diğer bir deyişle topluluk halinde olması da bir ihtiyaçtır. Ayrıca bu oyunları mümkün olduğu kadar insan ve hayvan sesleri ve taklitleriyle birleştirmelidir. Lâzım gelirse muallim de bu oyunlara iştirak eylemelidir. Asker, gemici, çiftçi, marangoz oyunları da ana mektebi oyunları arasında mühim bir mevki tutacak, çocuklar ufak yaştan itibaren tüfek (yahut bir değnek de olabilir) tutmaya alışacaklardır. Bütçesi müsait olan mektepler bu oyunlar için de eşya imal ettirecek,

mesela gemici oyunu için tekerlekli bir sandal, çiftçi oyunu için orak, saban, marangoz oyunu için önlük, tezgâh yaptırılacaktır.⁴⁸

Ana Mektepleri Nizamnamesi, 2 Mart 1331 (15 Mart 1915) tarihli olarak hazırlanmıştır. 15 maddeden oluşan bu Nizamnamenin hükümleri bugünkü dilde şöyledir.⁴⁹

Genel Hükümler

Madde 1- Anaokulları, ilkokulu bulunana bir kız mektebine bağlı olarak yada bağımsız olarak açılır.

Madde 2- Anaokulu kurulurken,

a- Binanın okul yapılmasına elverişli ve sağlık şartlarına uygun olmasına,

b- Çocukların sayısı ile orantılı genişlikte bahçesinin bulunmasına,

Madde 3- Her çeşit eğitim araç gerecinin hazırlanmış olmasına özen gösterilecektir.

Madde 4- Anaokulları ücretli veya ücretsiz olarak açılabilir.

Madde 5- Ücretli resmi anaokullarına parasız çocuk alınmaz.

Madde 6- Anaokullarına 4, 5, 6 yaşındaki çocuklar alınır. Erkek ve kız çocuklar birlikte bulundurulabilir.

Madde 7- Çocuklar anaokullarına alınırken doktor tarafından muayene edilerek bulaşıcı hastalıkları olmadığı ve aşıları olduğu tespit edilecektir.

Madde 8- Anaokullarında çocuklar yaşlarına göre sınıflara ayrılırlar. Her sınıfa en çok 30 çocuk alınır.

⁴⁸ Meryem ÇELİK, a.g.e, s.35.

⁴⁹ Yahya AKYÜZ, a.g.e, s.14.

Madde 9- Anaokullarında sağlığa uygun ve ahlaki oyunlar, okul içinde yürüyüşler ve düzenli beden eğitimi, dini ve milli hikaye ve konuşmalar, resimlerin incelenmesi ve el işleri yaptırılır.

Madde 10- Anaokulları en az haftada bir kez sağlık incelemesine tabi tutulacak ve çocuklar tek tek muayene edilecektir. Gerek görülürse bu denetimlerden ocuk velisine bilgi verilecektir. Yönetici ve ğretmenler

Madde 11- Anaokullarında sınıf sayısı kadar bayan ğretmen ve yardımcı bayan ğretmen bulunur. Yönetim görevi birincilere verilir.

Madde 12- Bir anaokulu ğretmeni olabilmek için;

a-Darulmuallimat (İstanbul Kız ğretmen Okulu) Ana Muallime şubesinden mezun olmak,

b-Veya bir anaokulunu iyi yönettiğine dair belgesi bulunmak,

c-Veya anaokulu ğretmenliği yapabilecek yetenek ve bilgi sahibi olduğunu sınavla göstermek,

d-Türkçeyi güzel telaffuz etme ve akıcı bir anlatıma sahip olmak gereklidir.

Madde 13- Anaokulları ğretmenleri Osmanlı uyruğuna sahip olacaklar ve hiçbir bulaşıcı hastalıkları bulunmadığı doktor raporu ile belirlenecektir

Madde 14- Anaokulları ğretmenlerinin terfi ve meslekte ilerlemeleri İlköğretim Kanunu'ndaki hükümlere tabidir.

Madde 15- Bu Nizamname, yayınlandığı tarihte yürürlüğe girer. Bu Nizamiyenin yayınlanmasından sonra büyük kentlerde de anaokulları çoğalmıştır.⁵⁰

İstanbul'da 1916 sonlarına kadar İstanbul'da resmi anaokullarının sayısı 30'a ulaşmıştır. İstanbul'da adları tespit edilen bazı anaokulları şunlardır: Beşiktaş İttihat ve Terakki Mektebi Anaokulu (öğretim araç ve gereçleri Avrupa'dan getirilmişti), Kadıköy Osmanlı İttihat Mektebi'nin bir yıllık çocuk bahçesi, 8 Haziran 1913'de Erenköy Valide Mektebi açılmıştır. Hasan Tahsin ve Mustafa Celal, 14 Temmuz 1913'de Osmanlı Çocuk Bahçesi adında bir anaokulu açmak için Bakanlıktan izin almışlardır. Yine Beyazıt'ta, Ekim 1910'da Osmanlı Ana Mektebi adında bir okul açılmıştır. Bu adına rağmen farklı bir anaokuludur. Amacı İstanbul kadınlarının annelik ve ev hanımlığı görevlerini en iyi biçimde yerine getirebilmeleri için onlara gerekli bilgileri vermektir.

İzmir'de Hadika-i Maarif Mektebi'nin bir yıllık anaokulu kısmı, Şark Mektebi'nin iki yıllık anaokulu kısmı, Menba-ı Füyüzat Mektebi'nin iki yıllık anaokulu kısmı. Mart 1917'de, Eğitim Bakanı Şükrü Bey, Meclis-i Mebusan'da yaptığı bir konuşmada, ilköğretimi 4 yaşından başlayarak 12 yaşını bitiren çocuklara kadar hepsini kapsamına alan bir öğretim olarak tanımlıyor ve dört yıldır binlerce çocuğun Bakanlığın gerek İstanbul'da gerek taşrada açtığı ana mekteplerine alınarak sokak terbiyesinden ve aileleri içindeki bazı sakıncalı etkilerden kurtarıldığını söylüyor.

Anaokullarını tanıtan ve öğretim yöntemlerini açıklayan yayınlara gelince bu tür yayın yapan eğitimciler arasında özellikle Sabri Cemil, Mehmet Sami, Mustafa Rahmi ve Kazım Nami'nin yayınları üzerinde durulması gerekir. Üsküp Darülmualimin-i Rüştiyesi (Orta Öğretmen Okulu) müdürlüğü de yapan Sabri Cemil(Aykut), bu konuda çok önemli yazılar yazmıştır. Onlardan ilginç ve güzel biri Ekim 1913 tarihlidir ve Yeni Fikir

⁵⁰ Yahya AKYÜZ, a,g,e, s.15.

adındaki önemli bir eğitim dergisinde yayınlanmıştır. Çocuk Bahçeleri başlığını taşıyan bu yazıda Sabri Cemil özetle şu görüşlere yer verir: “Kindegarten” denen çocuk bahçesi, içinde çocukların doğduğu, çocuk ekilen efsanevi bir bahçe değildir; hatta bu, çocukların eğlenmek için gittikleri bir bahçede değildir. Çocuk bahçesi, çocukların belli bir yöntemle eğitildikleri bir yerdir. Bu yerin yeşillikli bir bahçesi olsa daha iyi olur, ama asıl olan burada “eğitim yöntemi”dir. Yöntem yoksa en geniş orman bile çocuk bahçesi sayılamaz; yöntem varsa, bir kuş kafesi ve birkaç saksı çiçeğin bulunduğu iki odalı bir evde bile uygun bir çocuk bahçesi kurulabilir.

Çocuk bahçesinde çocuk pek nazik bir bitki gibi doğasına göre meyve veren ve olduğundan başka bir şekilde koymaya ne gücümüz ne hakkımız bulunan bir bitki gibi yetiştirilir. Biz dikkatli bahçıvanlara, yalnızca, onu havanın şiddetinden korumak, şefkatimizle tatlı bir güneş gibi ısıtmak, zararlı böcek ve asalak otlardan arındırmak, ona gerekli suyu vermek, çok gölgeden onu korumak ve bazen onu doğrultmak pek nazik biçimde!, özetle ona doğrudan müdahaleden çok, olumlu etkilere ve gelişmelere uygun şartlarla kendisini çevreleyerek davranmak düşer. Onun hızla gelişmesine yardım etmekten de sakınmak gerekir. Erken açan çiçekler soğuktan bozulma tehlikesiyle daha çok karşılaşılır. Çocuk bahçesi sıcak bir sera değildir. Çocuk oradan mevsimlerin şiddetini hissetmeden canlı, taze, kuvvetli çıkmalıdır. Öğretimden çok deney ile beslenmeli, teorik bilgilere yabancı, fakat olayları incelemeye alışkın olmalıdır. Kitaplarda hiçbir şey okumamış, fakat birçok şeyi iyi incelemiş olmalı, bilgin değil, fakat öğrenmeye yetenekli, okul ve hayat için hazır olmalıdır. İnsanlığın geleceği, günümüzde savaşımlara, parlamentolara, akademilere, işçi kongrelerine değil, aile eğitimi ile bu tür okullara bağlıdır. Bu sözleri ülkesinde birçok çocuk bahçesi bulunan bir Fransız söylüyor ve bunların iyileştirip çoğaltılmasını istiyor. Yıllardır bu yolda çalışan, eserler yazılan bir ülkede yine “çocuk bahçesi!” diye feryat ediyor.

Oysa bir-ikiden başka böyle okulu bulunmayan zavallı Osmanlı memleketi ise bağırmayı hiç aklına getirmiyor. Oysa Osmanlıların en temel ihtiyacı çocuk bahçesidir. Çünkü aileler, 7-8 yaşına gelmiş çocuklarına iyi bir terbiye veremiyorlar ve çocuklar, ekseriya cılız, miskin, iradesiz, pasif oluyor ve çeşitli olumsuz davranışları görülüyor. Böyle bir çocuk ilkokula gittiğinde öğretmenin onu düzeltip eğitmesi için hem geç kalınmış oluyor, hem de çocukların en iyi gelişmelerini bilimsel şekilde pek az öğretmenimiz biliyor. Bu nedenle, ilkokullarımız bir koyun ağılı gibidir ve oraya gönderilen çocuklar yeteneklerini geliştiremiyor, pasif kalmaya, adeta ölmeye mahkum ediliyor. Hâlbuki çocuk bahçelerinde verilecek eğitim, ilk, orta ve yüksek öğreniminde yoluna girmesine hizmet edecektir.⁵¹

Bu okullarda öğretmenliği kadınlar yapabilir. Avrupa'da böyledir. Ayrıca bu öğretmenlerin eğitim ve psikoloji bilimlerini çok iyi bilmeleri ve yabancıların bu kurumlarını yakından incelemeleri gerekir. Bu okulların açılması ve öğretmenlerinin yetiştirilmesi, hükümetin ve halkın ortak görevidir. Kirli çamaşırlarını temizlemek için ayda 20-30 kuruşu esirgemeyen bir aile, çocuklarının karanlık fikirlerini ağartmak için, aydınlatılması gerekir. Şimdilik İstanbul Kız Öğretmen okulunda bayan öğretmenler yetiştirilip il merkezine gönderilmeli ve oralarda çocuk bahçeleri açılmalıdır. Bunların ilkokullardan ayrı bulunmaları gerekir. Çeşitli eğitim yöneticiliği görevinde bulunan ve Fransızca'dan Aristokri Efendinin önemli bir eğitim bilimi kitabını da çeviren (1907) Mehmet Sami, Süleyman Nasib eserler veren birer ediptir. Anaokulları ile ilgili olarak, 1914'te Eğitim Bakanlığı için Froebel ve Pestalozzi Usullerinde Talim ve Terbiye Dersleri başlıklı 248 sayfalık bir eser çevirmiştir

Bu kitap, Eğitim Bakanı Şükrü Beyin Avrupa'dan getirtme ve Türkçeye çevirme çabası gösterdiği eserlerden biridir. Çeviri ülkenin her tarafında ki Eğitim Müdürlüklerine

⁵¹ Yahya AKYÜZ, a.g.e, s.15.

gönderilmiş ve Froebel ve Pestalozzi yöntemleri tanıtılmaya çalışılmıştır. Eğitimci Mustafa Rahmi,1923'te (TBMM Hükümeti döneminde) Montessori'in Çocukların Evi kitabını (Eğitim Bakanlığı yayınları içinde) çevirmiştir. Eğitimci Kazım Nami 1924'te F. Grasel'in Froebel Usuluyla Küçük Çocukların Terbiyesi kitabını (Eğitim Bakanlığı yayınları içinde) çevirmiştir.

Anaokulu çocuklarına yönelik arasında, şiirleriyle Teyfik Fikret (Şermin), Ali Ulvi (Elöve) ve gerek şiirleri gerek düz yazı uyarıları ile Sabri Cemil (Aykut)'i vb. görüyoruz. Sabri Cemil, bu okul çocukları için şiirler de yazmış ve öğretmenlerine nasıl eğitim yapmaları gerektiği konusunda bilgiler vermiş uyarılarda bulunmuştur. Bu konudaki yazılarını Üsküp'te Nisan 1911'den Balkan Savaşlarına kadar çıkardığı Yeni Mektep adındaki çok önemli, aylık eğitim dergisinde yayınlamıştır. Derginin yayıncısı ve baş yazarı, Üsküp Orta Öğretmen okulu Müdürü Sabri Cemildir. Yazarları esas olarak bu okulun öğretmenleridir. Sabri Cemil bu dergide çeşitli kuramsal eğitim yazılarına yer verdikten başka, "Tatbikat Kısmı" başlığı altında bazı uygulamalara da yer vermiştir ve bu kısımda "Mini minilere Ana Mektebi Dersleri" başlığı altında, anaokulu çocuklarına ve öğretmenlerine yönelik çok önemli yazılar yayınlanmış, uyarılarda bulunmuştur. O bu derslerini şu üç başlık altında toplar.

1- Duyular ve el, 2-Ahlaki hayat, 3- Fikri hayat

Derslerini birinde, "duylar ve el başlığı" altında şunları yazar:

Büyüklik- Çeşitli büyüklükte çakıl taşları üç yığın yapılarak ayrılır: Büyükler, ortalar, küçükler. Hububat taneleri, çekirdekler, kalemlerle de aynı alıştırma yapılıır. Çocuklara bir şey gösterilir, "bana bu boyda bir şey gösteriniz" denir.

Yaptırmak, Bozdurmak- Çocuklar bir boyun bağı bağlamaya ve sonra çözmeye alıştırlılır. Önce arkadaşları üzerinde yapar, sonra kendilerinde tekrar ederler. En iyi ve en çabuk yapanlara aferin verilir.

Bir başka sayıda, “ahlaki hayat” başlığı altında şunları yazar: Öğretmenlere uyarı: Çocuk adımlarını bize uyduracak değil, biz adımlarımızı çocuğun adımlarına uyduracağız. Çocuklar her şeyi inceleyerek öğrenmek isterler. Onun için ellerine geçirdikleri şeyleri kırarlar.

Sabri Cemil, anaokulu çocuklarına bazı olumlu alışkanlıklar kazandırabilmek için de önerilerde bulunmuş, şiirler yazmıştır. Örneğin çocuklara temizlik alışkanlıklarını kazandırmak için anaokulunda şu konuşmanın yapılmasını önerir:

Yağmurlu bir günde pamuk kediye bakınız: Çamurlu avludan geçerken kirlenmekten nasıl korkuyor. Kanaryanın kafesine taze su kondu mu ne kadar keyiflenir; ne yapar? Geçen gün faytoncu atlarını dereye yıkıyordu. Hayvanlar ne kadar memnun görünüyordu! “Hayvanlar temizliği sever. Küçük çocuklar siz pis kalmak ister misiniz? Sabri Cemil’in Hayvanların Nasihati başlıklı aşağıdaki telif şiir de onları çeşitli alanlarda olumlu bir biçimde etkilemeye yöneliktir.

Horoz öter: kukkiriku!

Der: kalkınız, ne bu uyku!

Kumru öter: gu, gu, gu!

Der: çocuklar; olun uslu!

Arı vızlar, durmaz uçar;

Der: yemez bal baylazlar!

Kuzu otlar, sıçrar; meler;

Der: çalışın ey tembeller!

Kedi der ki: miyav, miyav!

Bulabilsem bir güzel av!

Ders veriyor kurtlar kuşlar;

Uyanalım arkadaşlar!

Sayıları her geçen gün aratan anaokullarına öğretmen yetiştirilmesi için devlet, sayıları her bir takım çalışmalar başlattı. Nihayet 1914-1915'te yayınlanan Darümuallimat Programı ile İstanbul Darümuallimatı'na bağlı bir Ana Muallime Mektebi açılması sağlanmış ve böylece Türkiye'de anaokulu öğretmeni yetiştirme yolunda ilk somut adım atılmış oldu. Gerçekten de bu program ile İstanbul Darümuallimatı, 1- Kısm-ı İptidai, 2- Darümuallimat-ı İptidaiye, 3- Ana Muallime Mektebi ve 4- Ana Mektebi'nden ibaret olarak dört birime ayrılıyordu. Ana Muallime Mektebi'nin öğretim süresi bir yıldır. Ana mektebi ise onun uygulama okuluydu.

İlk açılan Ana Muallime Mektebi'nin dersleri şöyledir:⁵²

İlm-i Ruh mebadisi ve bilhassa İlm-i Ruh-ı Etfal (Psikolojiye giriş ve özellikle Çocuk Psikolojisi) Terbiye Froebel tedrisatı ve elişlerinin nazari kısmı İmla, Kıraat 1915 tarihli Nizamname'de Türkçe başlığı altında İmla, Kıraat (Türkçe okuma), Kitabet (Yazılı anlatım), İnşad (şiir okuma) görülüyor. Ulum-ı Tabiiye (Doğa bilimleri): Zooloji, Botanik, Madenler hakkında genel bilgiler. Anatomi hakkında kısa bilgi. Çocuk sağlığı hakkında yeterli bilgi. Hıfzı sıhha (Koruyucu sağlık), Hesap, Geometriye giriş, Gına (müzik) ve Piyano, Osmanlı tarihi, Osmanlı coğrafyası, Beden eğitimi, Ders uygulamaları.

⁵² Cemil ÖZTÜRK, a.g.e, s.59.

Okulun öğretmenleri de şunlardır: Samiye Hanım, Hikmet Hanım, Fatma Hanım, Fatma Hanım, Zahide Hanım, Vantura Hanım, İhsan Bey, Tahsin Efendi, Yusuf Rakıp Bey, Ahmet Bey.

Anaokulunda ki öğretmenler de şunlardır. Makruhi, Emine, Hürmüz, Atamyan, Nevart Arakelyan Hanımlar. Bu verilerde görüldüğü gibi, Eğitim Bakanlığı, Türk kızlarından anaokulu öğretmeni yetiştirme çabalarını giriştiği sırada, bu amaçla açtığı kurumda, yine de bazı azınlık bayan öğretmenlere ihtiyaç duyulmuştur.

5 Temmuz 1915 tarihli olarak Darümuallimin ve Darümuallimat Nizamnamesi yayınlanmıştır. Bu belgenin 15. maddesi, Ana Muallime Mektebine öğrenci olarak nasıl girilebileceğini belirtiyor. Bu kuruma, Darümuallimatı-ı İptidaiye (Kız İlk Öğretmen Okulu)'nin 2 yılını bitirenler sınavsız kabul edilecekleri gibi bu düzeyde bilgi sahibi olduklarını sınavla ortaya koyanlar da kabul edilirler. Bu kız öğrencilerin yaşları 17'den aşağı ve 24'ten yukarı olamaz.⁵³

I. Dünya Savaşının sıkıntıları ve 1918'de savaştan yenilgi ile çıkması sonucu toplumun içine sürüklendiği siyasi, sosyal ve iktisadi felaketler yıkıcı etkilerini İstanbul Darümuallimatı üzerinde de gösterdi ve 1918-1919 öğretim yılından itibaren, öğretim kadrosu daraltılmaya başlandı. Bu sırada, 5 Ekim 1919'da Ana Muallime Mektebi kapatıldı. Böylece bu okul, öğretim yaptığı 5 ders yılı içinde toplam 370 öğrenciye anaokulu öğretmenliği diploması verdi. Okulun kapatılma gerekçesi, yeterli sayıda anaokulu açılmadığı, buna karşılık çok fazla sayıda anaokulu öğretmeni yetiştirilmesi idi. Meşrutiyet döneminde anaokullarına özel olarak öğretmen yetiştirme girişimleri de

⁵³ Yahya AKYÜZ, a.g.e, s.20.

olmuştur. İstanbul'da (Satı Bey tarafından) ve Eskişehir'de. Bunların etkili ve uzun ömürlü olmadığı sanılıyor.⁵⁴

1.2.3. GAYRİMÜSLİM ÇOCUKLARIN EĞİTİMİ

Gayrimüslim çocuklar klasik dönemde bahsettiğimiz gibi kendi ibadet yerlerinde hem dini eğitimi görüyor, hem de okuma yazma ve diğer ilimleri öğreniyorlardı. Doğruyu söylemek gerekirse bu konuda Osmanlı Devleti'nden daha iyi durumda oldukları da bir gerçektir. Özellikle 18. yüzyıldan sonra Osmanlı eğitim kurumları ve sistemi gittikçe gerilerken yabancıların okul açmaya başladıklarını ve bu okulların hızla çoğaldığını görüyoruz. Pek de düzenli olmayan Osmanlı eğitim ve öğretim kurumlarının yenileştirilmesi ve gelişmesi hem kararlılık göstermiyor, hem de sorun temelden ele alınmadığından dolayı bozukluklara sebep oluyordu.

Buna karşılık yabancı eğitim kurumları kuruluş evlerini tamamlamışlardı. Artık yerleşiklerdi ve yaygın olma durumuna girmişlerdi. Ve yeni eğitim sistemlerini benimseyip, sürekli uygulayarak günden güne daha iyi ve moderne doğru gidiyorlardı. Fakat bu okullar çağdaşlaşmalarıyla doğru orantılı olarak, siyasi etkinlik açısından, Osmanlı Devleti aleyhine zararlı bir gelişme de gösteriyorlardı. Çünkü kurulan bu yabancı okullar tam bir denetime bağlı değildi. Yabancı devletler Osmanlı Devleti'ne baskı yapıyorlar ve yabancı okulların denetimine izin vermiyorlardı. Böylece bu okullarda büyük bir milli uyanış başlayacaktı ki daha sonra yerini sırayla isyanlar sonucu toprak kayıplarına bırakacaktı.

Görüldüğü gibi bu dönemde artık yabancıların kendi eğitim kurumları vardı. Osmanlı bu kurumları denetim altına almaya çalışmasının yanı sıra kendi eğitim kurumlarının kapılarını yabancılarla da açtıysa da bu geç kalınmış hareket bir çözüm

⁵⁴ Meryem ÇELİK, a.g.e, s.43.

getirmedi. Yabancılar daha üstün konumdaki kendi okullarına gidip kendi din ve dillerinde eğitime devam ettiler. Bu okullarda her biri kendilerince üstün bir kimlik kazandılar. Eğitim düzeyi açısından da savaşlarla boğuşup gerileyen devletten daha iyi durumdaydılar. Ayrıca yabancı devletlerden sürekli bir bağış akışı bu okullara geliyordu. Böylece maddi sıkıntı da çekmiyor her yeniliği hemen uyguluyorlardı. Modernleşme dönemi gayrimüslim çocuklarının Osmanlı çocuklarından daha şanslı durumda olduğunu söylemek yanlış olmaz.

1.2.4. YETİM HANE VE ISLAHHANELERDE KİMSESİZ ÇOCUKLARIN EĞİTİMİ

1.2.4.1. ISLAHHANELER

Mithat Paşanın öncülüğü ile 1863'lerden itibaren kurulmaya başlanan, kimsesiz erkek ve kız çocukların korunması, yetiştirilmesi ve onlara bir meslek kazandırılması amacını güden ıslahhanelerde, zaman zaman anaokulu yaşı içinde bulunana çocukları da barındırmışlardır. Koruma, bakım işlerinden dolayı buraları kısmen de olsa kreş görevini yerine getirmiştir.⁵⁵

Buralarda 5–13 yaşları arasındaki fakir ve kimsesiz çocukların sokaklardan alınarak, devletin kontrolünde ve sağlıklı bir ortamda büyümeleri sağlanıyordu. Müslüman ve gayr-i Müslimlerin bir arada eğitim görecekları karma eğitim sistemine geçişte önemli bir fonksiyon üstleniyordu. Çocukların eğitim görecekları süre boyunca hem temel düzeyde okuma-yazma öğrenmeleri sağlanıyor, hem de deri işleme, terzilik, kunduracılık gibi popüler mesleklerde kalfalık düzeyinde eğitim alarak maddi açıdan da yeterli bireyler haline gelmelerine katkıda bulunuluyordu. Küçük yaşta suç işleyen çocukların büyüklerin kaldığı hapisanelere konulmayarak, cezalarını emsalleriyle birlikte ıslahhanelerin

⁵⁵ Cemil ÖZTÜRK, *Türkiye'de Mesleki ve Teknik Eğitimin Doğuşu I*, İslahhaneler. s.427.

kazandıracağı nitelikleri alarak çekmeleri sağlanıyordu.⁵⁶ Çocuğun her alanda küçük yetişkin olarak görüldüğü Osmanlı toplumunda çocukların korunması ve yetiştirilmesi halkın ortak sorumluluğuna ve taşrada adaletle ilgili fonksiyonu üstlenen kadınlara verilmişti. Kadılar bunu hayırseverler, devlet büyükleri ve dini içerikli organizasyonlar aracılığıyla yerine getirirlerdi.

XIX. Yüzyılda yaşanan göçler nedeniyle yardımlar ve sosyal organizasyonların mevcut çabalarından daha fazlasını gerektiriyordu. Bu göçler Rus yayılcılığının bir sonucu olarak ülkelerini terk etmek zorunda kalan Kırım ve Kafkasya'dan gelen Tatar ve Çerkezler ve milliyetçilik hareketleri ve imparatorluğun tasfiye süreciyle beraber ilerleyen savaşlar sonunda, başta Balkanlar olmak üzere, yurtlarını terk etmek zorunda kalan Müslüman nüfusun daralan Osmanlı topraklarından Anadolu'ya iskân edenlerdir. Özellikle 1861–62 yılları arasında yığımsal bir nitelik kazanan göçte, Çarlık rejiminin gayr-i insani uygulamaları, yol koşullarının olumsuzluğu ve iskân sırasındaki aksaklıklar önemli insan kayıplarının yaşanmasına neden olmuş, anılan tarihlerde kimsesiz çocuklar artık sokaklarda fark edilir hale gelmişti.⁵⁷ Bu gelişmelerden kısa bir süre sonra Bâb-ı Âli, klasik sosyal organizasyonlar yerine devlet elinin değdiği ve Batı tarzı kurumlaşmaya gitmek zorunda kalmıştır.

İstanbul'da 1903 yılında hizmete açılan ıslahhane benzeri çocuk koruma kuruluşu olan Darü'l-hayr-ı Âli'nin de bu süreçte önemli bir kurumsal amaç üstlendiği söylenebilir. 1890'lı yıllarda şiddetlenen Ermeni olayları sırasında yetim kalan ve uluslararası politika malzemesi haline gelen Ermeni çocukları himaye için açılan bu kurum, daha sonra aralarında göçmen çocukların da olduğu Müslüman çocukların ağırlıkta olduğu bir

⁵⁶ Bekir KOÇ, “*Osmanlı Islahhanelerinin İşlevlerine İlişkin Bazı Görüşler*”, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (2):113-127 (2007), s.113.

⁵⁷ Bekir KOÇ, *a.g.e.*, s.117.

koruma kuruluğu haline gelmiştir.⁵⁸ 1838 Ağustosunda Meclis-i Umûr-ı Nafia korunmaya muhtaç çocuklar için iki Gureba Mektebi açılmasını gündeme getirmiştir. 1848 yılında Zeytinburnu Sanayi Mektebi'nin açılmasına çalışılmıştır. 1863 yılında İstanbul Islah-ı Sanayi Mektebi çözülen lonca sisteminin yerine geçebilecek düzeydeydi. Aynı zamanda bu mekteple batı üretim teknolojisine uygun eleman da yetiştirilecekti.

Islahhanelerde okuma-yazma, dini bilgi ve basit hesaplama dersleri dışındaki derslerin ağırlığını, dönemin popüler mesleklerinde verilen pratik dersler oluşturmaktaydı. Çocukların sabahları iki saat öğrenci, günün önemli bir bölümünde ise öğrenci-işçi olarak eğitilmeleri ve bir üst sınıfa geçme konusundaki temel ölçütün sanat derslerinden olması, kurumun ekonomik kaygılarına tercüman olan uygulamalar olarak göze çarpmaktadır. Anılan kurumlar dericilik, dokumacılık gibi geleneksel sanatların devam ettirilmesi dışında, matbaacılık, madensel ürünler, buhar makinesi, dokuma tezgahları ve dikiş makinesi gibi araç-gereçlerin üretimi ve tamiri alanında, yeni mesleklerde piyasanın ihtiyaç duyacağı kalifiye elemanlar yetiştirilmesi konusunda önemli bir misyon üstlenmek üzere hayata geçirilmişlerdi.⁵⁹

Üçüncü sınıftan itibaren işlenen ürünlerin satışından öğrencilere ayrılan pay ile mezuniyetten sonrası iş yapabilmeleri sağlanıyordu. Böylece kurumun çocuğa desteği daha sonrasında da sürmüş oluyordu. Çocuklar ister biriken paralarını alarak yine ıslahhanede günlük bir ücret karşılığında çalışmaya devam ediyor, isterlerse de işyeri açmak için ödünç sermaye alabiliyorlardı.

Çocuklara verilen pratik sanat derslerinin vilayetlerin hammadde ve diğer üretim özelliklerine göre belirlenmesi hem yararlı hem de oldukça bilinçli bir program izlendiğini göstermektedir. Örneğin Adana'daki ıslahhane ağırlıklı olarak dokumacılık ve

⁵⁸ Bekir KOÇ, a.g.e, s.119 .

⁵⁹ Bekir KOÇ, a.g.e, s.120.

yan ürünleri üzerinde yoğunlaşırken, Kastamonu ıslahhanesi ahşap ürünlerinde alanlarına ağırlık vermekteydi. Islahhanelerdeki meslek derslerinin –eğer kuruma ait atölye yoksa- genellikle kentteki işyerlerinde yapılması, çocukların hem piyasayla ilgili bilgi edinmelerine hem de sosyal yaşamın içinde yetişmelerine olanak sağlamaktaydı. Kurumun kendi atölyesi varsa terzi, kunduracı, marangoz, kilim ustası, urgancı, dikiş makinesi tamiri ustası ücretle istihdam edilmekte, çocukların ilgi alanına göre 10’ar-20’şer gruplar halinde ustalarının nezaretinde günün önemli bir bölümünde becerilerini geliştirerek üretim yapmaktaydılar.⁶⁰

1867 yılında ilan edilen Islahhaneler Nizamnamesi’nin 44. maddesi bir yıl ve üzerinde hapis cezası alıp, genel hapisanelere konulması uygun görülmeyen çocukların ıslahhanelere kabul edileceğine dair bir hüküm getirmesi ıslahhaneleri modern anlamada ıslah evi haline getirmiştir. Yani çocuklar büyüklerin kaldığı hapisanelere konulmayarak, cezalarını yaşlılarıyla birlikte ıslahhanelerden her alanda yararlanarak alacaklardı. Bu uygulamanın en dikkate değer yönü ise, çocuk suçluların kurum içi haklar açısından herhangi bir kısıtlamaya tabi tutulmamış olmalarıydı. Tüm masrafları devlet tarafından karşılanan bu organizasyon, daha sonra sadece çocuk suçlulara yönelik olarak açılacak ıslahevlerine öncülük yapması bakımından ayrıca dikkate değerdir.⁶¹

Islahhane ve Sanayi Mekteplerinin günümüz teknik okullarına dönüşmeye ve yetim çocuklarla ilgili misyonunu yavaş yavaş Eytamhane ve Himaye-i Etfal Cemiyeti’ne devretmeye başladığı 1900’lü yılların ilk çeyreğinden itibaren çocuk suçlularla ilgili misyonunu da Adliye Nezareti’ne devrettiği anlaşılıyor.⁶²

Islahhanelere yapılan yardımlar konusunda dinsel ve etnik bir ayırım yapılmadığı açıktır. Yapılan bağış listelerinde gayr-i Müslim vatandaşların da çokça yer alması,

⁶⁰ Bekir KOÇ, a.g.e, s.122.

⁶¹ Bekir KOÇ, a.g.e, s.123.

⁶² Bekir KOÇ, a.g.e, s.123.

büyükler açısından da bir hoşgörü ortamının işaretleri olarak yorumlanabilir.⁶³ Farklı din ve ırktan erkek ve kız çocuklarının karma eğitim görmesi konusunda ıslahhaneler çok önemli rol oynamışlardır.

1.2.4.2. HİMAYE-İ ETFAL

Trablusgarp ve Balkan Savaşlarından sonra 1. Dünya Savaşı gibi ağır bir savaşı da yaşayan Osmanlı Devleti, iş yapabilir nitelikte insan gücünü cephelere göndermiş ve bunların çoğu geri dönmemişti. Savaşa giden insanların geride bıraktıkları kimsesiz çocukların bakımı ve ihtiyaçlarının giderilmesi için yapılan –şahsi nitelikteki- halkın kendi çabaları, gittikçe artan ihtiyacı karşılayamadığından II. Abdülhamid döneminde Darü'l Hayr-ı Ali kurulmuş ancak bu kurum 22 Ağustos 1909'da lağvedilmiştir.⁶⁴ İttihat ve Terakki döneminde ise Darüleytam'lar binlerce çocuğa yuva olup onları korumuştur. Fakat bu dönemde, bakıma ihtiyaç duyan çocuk sayısının hızla artması aynı zamanda Darüleytamların dolu olmasından dolayı bu yıllarda sahipsiz, yetim ve öksüz kalan yurt çocuklarıyla ilgilenecek yeni kurumlara ihtiyaç duyuluyordu.⁶⁵ Kimsesiz ve korunmaya muhtaç çocuklar için düşünülen Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin, ilk olarak 1908 yılında Kırklareli'nde kurulduğu görülmüş ise de⁶⁶ bugüne uzanan asıl yapılanma 1. Dünya Savaşı yıllarında gerçekleşmişti.

Kimsesiz çocukların korunmasındaki yetersizlikler yüzünden savaşın son yıllarında, çocukları korumak amacıyla daha örgütlü bir teşkilat kurulması yolunda başlayan çalışmalar sonucunda 6 Mart 1917 yılında Galatasaray Yurdu'nda toplanan ve 20 kişilik ilk Hey'et-i Merkeziyeyi (Merkez Heyeti) kuran cemiyet, kısa zamanda Hükümetten gerekli çalışma iznini de almış ve çalışmalarına başlamıştı. Cemiyet,

⁶³ Bekir KOÇ, a.g.e, s.125.

⁶⁴ Nadir ÖZBEK, “II. Abdülhamit ve Kimsesiz Sokak Çocukları; Darü'l hayr-ı Ali”, *Tarih ve Toplum*, 182, Şubat 1999, s.15.

⁶⁵ *Başbakanlık Osmanlı Arşivleri*, DH. KMS. D.38, N.3 (1334/1918).

⁶⁶ Hasan ALBAYRAK, “Himaye-i Etfal Cemiyeti”, *Toplumsal Tarih*, 40, Nisan 1997, s.15.

kuruluşuyla beraber; 67 maddelik bir "Himaye-i Etfal Cemiyeti Nizamname-i Esasisi" ve ayrıca 36 maddelik "Cemiyetin İstanbul Şubeleri Teşkilat ve Vazifesine Dair Ta'limat-nameyi" yayınlamıştı. 1. Dünya Savaşı'nın son yıllarına gelindiğinde, faaliyetlerine hız veren Cemiyet, 1918 yılında 91 maddelik oldukça kapsamlı "Himaye-i Etfal Cemiyeti Çocuk Misafirhanesi Talimatnamesi" hazırlanmıştı.⁶⁷

1917 yılında kurularak ilk toplantısını 6 Mart 1917 de yapan İstanbul Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin, savaş yıllarında ve sonrasında ülkedeki olumsuz koşullar ve zorluklara rağmen yaptığı çalışmalar ile öksüz ve yetim çocukların barınması, beslenmesi, sağlığı ve eğitimi konusunda başarılı faaliyetlerde bulunduğu, yayınladığı nizamname, ta'limat-name ve raporlardan anlaşılmaktadır. Savaş yıllarında olduğu gibi Mondros Mütarekesi'nden sonra da kimsesiz çocukların sahipliliği ve koruyuculuğu konusunda gayretle çalışan cemiyet, bu çocukların yaşatılması ve hayata hazırlanması konusunda ülkenin mevcut şartlarında başarılı çalışmalarda bulunmuştu. Cemiyetin faaliyet gösterdiği yıllarda ülkenin yıkıma uğramış durumu göz önüne alındığında Cemiyet'in, büyük zorluklarla mücadele etmiştir

Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin kurulduğu ve faaliyet gösterdiği yıllarda Osmanlı Devleti'nin sosyal, ekonomik ve sıhhi durumu incelendiğinde vahim bir manzara ile karşılaşılmaktaydı. Çünkü savaşlar, Osmanlı'nın geleneksel yapısını çökertmiş ve mevcut tüm dengeleri alt üst etmişti. Savaş yıllarında geleneksel gelir bölüşümü çökmüş Osmanlı Devleti, bir tarım ülkesi olmasına karşın, o yıllarda temel besin maddelerinden biri olan unun tedariki konusunda bile büyük sıkıntılar yaşamıştı. Savaşın ilk aylarında temel

⁶⁷ Himaye-i Etfal Cemiyeti, 6 Mart 1333 Senesinde Teşekkül Eden Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin Tarihçesi ve 1338 Senesindeki Faaliyeti hakkında 1339 Senesinde İn'ikat eden Meclis-i Umumi'ye Takdim edilen Umumi Rapor ve Bilanço, İstanbul 1339 No:5366, Himaye-i Etfal Cemiyeti Umumiyesi Nizamname-i Esasisi, İstanbul 1333, No:5365, Himayei Etfal Cemiyet-i Umumiyesi İstanbul Şubelerinin Teşkilat ve Vezafine Dair Talimatname, İstanbul 1333, No:5364, Himaye-i Etfal Cemiyeti Çocuk Misafirhanesi Talimatnamesi, İstanbul 1334, No:5363 **Matbaa-ı Ahmet İhsan ve Şükerası, Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi, Seyfettin Özege Kataloğu.**

ihtiyaç maddelerinden ekmek dışında şeker, gaz ve tuza da narh konulmuş; Hey'et-i Mahsusa-ı Ticariyye, İstanbul halkına buğday, şeker, tuz, bulgur, zeytin gibi diğer temel tüketim maddelerini de sağlamaya çalışmıştı. Bu dönemde uygulanan karne yöntemi, halkın uzun kuyruklar oluşturmasına ve kargaşa yaşamasına neden olmuştu. İaşe Umum Müdürlüğü bu arada toplumsal içerikli bir dizi önleme başvurusu yapmış; yoksulların yalnız ekmek tükettiği, varlıklı kesimin ise et ve pirinç gibi şeyleri ekmek yerine alabildiklerini göz önünde bulundurarak fakir halka daha fazla ekmek verilmesi öngörülmüştü.⁶⁸ 1918 yılında kurulan İaşe Nezareti, ordunun, yoksul halkın ve devlet memurlarının iaşesi için gerekli besin maddelerini ve diğer temel tüketim maddeleri sağlayacak ve fiyat artışlarını önlemeye, ayrıca kamu yararına hizmet gördükleri bakanlıkça onaylanan kurum ve derneklerin ihtiyaçlarını da karşılamak için çalışmıştı.

I. Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı Devleti'nin siyasi ve sosyal durumu incelendiğinde sağlık konusundaki yetersizlikler de mevcut kötü durumu daha katlanılmaz hale getirmektedir. Balkan Savaşları'ndan sonra da devam eden büyük savaşlarda salgın hastalıklar (çiçek, sıtma, verem, trahom, lekeli humma, tifüs v.b) bozulan sosyo-ekonomik durum, halk sağlığını kötü şekilde etkilemiştir. Bu dönemde özellikle bakımsız ve sahipsiz çok sayıda çocuğun durumu, başta İstanbul olmak üzere Anadolu'nun her yerinde kanayan bir yara durumundaydı.

Savaş ve Mütareke yıllarında Osmanlı toplumunun içine düştüğü sıkıntı ve yıkım çok ağırdı. Böyle bir ortamda çocukların durumu ise içler acısı olup, durumun içler acısı olduğunu Cemiyet'in merkez heyetince hazırlanan yıllık umumi raporundan da anlaşılmaktadır. Bu raporda çocukları, "sokaklarda perişan, hastalıktan, açlıktan ve bakımsızlıktan ölüme terk edilmiş veya vicdansız menfaatperestlerin eline düşmüş"

⁶⁸ Zafer TOPRAK, "*Birinci Dünya Savaşı'nda İstanbul*", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt II, İstanbul 1994, s.240.

durumdaydı. Yine aynı şekilde Cemil Topuzlu'nun hatıratında memleketin ve çocuklan durumu Şu Şekilde değerlendiriliyor; " ... Geçen beş sene içinde savaşlar sırasında çaresiz halk hudutlarda vatanın savunmasıyla meşgul iken, kadın, ocuk ve yaŐlılar her türlü eziyet ve cefayı çekmiş, sefaletin son derecesine dŐm ve bir oklan açlıktan ve hastalıktan ölmüŐtür."⁶⁹

Her yönüyle sıkıntılı bir dönemin yaşandığı bir ortamda faaliyet gösteren Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin, ocuklan barındırma ve onlara iyi bir gelecek hazırlama konusunda hayli zor bir görev üstlendiği açıktır. Cemiyetin bu konudaki ilk icraatı 1917 Mayısının sonlarında gerçekleşmişti. I. Dünya Savaşı'nın bütün Őiddetiyle sürdüğü bir dönemde savaş bölgelerinden toplanan birçok kimsesiz ocuk, ilk zamanlarda Harbiye Mektebi'nde barındırılmıŐtı. Cemiyetin 10 Haziran 1917 tarihli ilk toplantısında; o zaman harp mıntıklarından hükümetçe toplanarak getirilmiş harbiye mekteplerinde bulunan birçok kimsesiz, Şehit yavrularını koruma altına almaya karar vermiŐti. Harbiye nezareti ile yapılan görüŐmeler neticesinde cemiyete Hkmete bir miktar tahsisat ayrılmış ve bu çocukları himayesi Himaye-i Etfal Cemiyetine verilmişti. Hem bu çocukları hem de bundan sonraki gelecek olan çocukları iskân edilip yerleŐtirmek için 27 Kasım 1917'de Firuz Ağa'da bir ocuk misafirhanesi açılmıştı. Bu ocuk misafirhanesi birkaç ay içinde yüzden fazla çocuğu sefalet hayatından kurtarmıŐtı. ocuk kabulüne daha önceki bir tarihte başlayan Cemiyet, daha Firuz Ağa'daki bu ocuk misafirhanesini açmadan önce, 8 Ekim 1917 tarihinden itibaren ocuklan kayda başlamıştı. Bu çalışmasının neticesinde 1917 Aralık ayı sonlarında yani 3 ay gibi kısa bir sürede elli biçare çocuğu bünyesine dahil ederek onları sefaletten kurtarmıŐtı.

⁶⁹ Cemil (TOPUZLU) Paşa, **İstibdat- Meşrutiyet- Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım**, İstanbul, 1994, s. 190.

Misafirhanedeki -istatistikler incelendiğinde misafirhaneye gelen ilk elli çocuktan üçü 3 yaşında, dokuzu 5 ve yirmi ikisi de 8 yaşındaydı. Çocukların küçük yaşta olması göz önünde bulundurulduğunda bu çocukların tedavi ve bakımlarına özel önem verilmesinin de gerekli olduğu ortadadır. Mevcut durumu göz önüne alarak çocuklara gereken itinaı gösteren cemiyet, çocuklar için öncelikle bir "hamam-duş" sistemi kurmuş ve hastalar için misafirhanede özel bir yer ayırmıştı. İlk açıldığında 100 yatak kapasiteli olan misafirhane, daha çok çocuğa hizmet verebilmek için bir nevi dolup boşalan bir depo gibi tasarlanmıştı. Kalabalık kadrosuyla misafirhanede, çocukların bütün ihtiyaçları düşünülmüş devamlı ve düzenli kontroller sürdürülmüştü. Açıldığından itibaren misafirhane devamlı ve aktif çalışmış, bu çalışmaları neticesinde 1917-1922 yılları arasında misafirhaneye 2.027 çocuk kabul edilmişti. Biçare vatan evladını korumak ve onları hayata hazırlamak amacıyla faaliyet gösteren Himaye-i Etfal Cemiyeti, I. Dünya Savaşı'nın çetin yıllarında hayata geçirdiği Çocuk Misafirhanesi için 1918 yılında oldukça kapsamlı bir de talimat-name hazırlayarak gereken bütün titizliği göstermiştir. Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin İstanbul'daki idare merkezine doğrudan doğruya bağlı bulunan Çocuk Misafirhanesi'nin, 91 maddelik bir Çocuk Misafirhanesi Talimat-nesesi 8 fasıla ayrılmıştı.⁷⁰ Çocuk misafirhanesi Talimat-nesesinin ilk faslında misafirhanedeki görevliler ve bu görevlilerin sorumlulukları hakkında açıklamalara yer verilmişti.

Savaş yıllarındaki sağlık koşulları göz önüne alındığında bu biçare çocuklar için olumsuzlukların çok daha fazla olduğu bilinen bir gerçek. Himaye-i Etfal Cemiyeti de bu bilinçle harekete geçerek Çocuk Misafirhanesi'ndeki çocukların sağlıkları konusunda sürekli ve etkin tedbirler almıştı. Bu amaçla Himaye Etfal Cemiyeti Çocuk Misafirhanesinde doktor ve hastabakıcılara yer vermiştir. Misafirhanenin en önemli görevlilerinden olan tabibin görevleri kapsamlı olup şu şekildeydi; Tabip her sabah belirli

⁷⁰ Himaye-i Etfal Cemiyeti Çocuk Misafirhanesi Talimatnamesi, s.2.

saatte misafirhanede hazır bulunarak ve hasta bakıcı tarafından kendisine verilen ismi yazılı çocukların tedavisiyle uğraşarak mesaisine başladılar. Doktorun yaptığı bütün tedavi muayenehane defterine kaydedilirdi. Misafirhanede olan çocukların genel sağlıkları hakkında günlük gözlemler de bu deftere yazılırdı.⁷¹ Hafif derecede hasta olanlar misafirhanede yatırılırken uzun süreli tedaviye ihtiyaç duyan hasta çocuklar uygun hastanelere sevk olunurdu. Aynı zamanda çocuk ve görevlilerden bulaşıcı hastalığı olanlar, hemen misafirhanede tecrit odalarına alınır, daha sonra hastaneye sevk olunurlar ve hemen gerekli temizlik ve ilaçlama işlemi yapılırdı. Bulaşıcı hastalık ortaya çıktığında tabip durumu sağlık müfettişine haber verirdi. Misafirhanenin uygun bir bölümünde ilk yardım ve ilaç vermeye başlama için gerekli eşya ve araçların bulundurulmasına dikkat edilirdi. Çocukların gerekli aşılarının yapılmasıyla da ilgilenen tabip bütün bu işlerinin yanında, haftalık yemek listesini belirlemek ve Misafirhanenin sıhhi bütün şartlarını kontrol ve takip etmekle de görevliydi. Misafirhanedeki tabip tarafından yiyecek ve içecek özelliğine dikkatle beraber mutfak, yatakhane, yemekhane ve sair yerlerin sık sık teftiş ve hazırlanan ödenek ve satın alınan yiyecekleri kontrol edilirdi. Teftiş esnasında görülen eksiklik hakkında müdüriyete sözlü veya yazılı olarak bilgi verilirdi. Aynı zamanda hazırlanan sağlık raporu etkisiz kalırsa rapor idare merkezine bildirilirdi.⁷² Misafirhanedeki doktorun yardımcısı olan hastabakıcılar ise hastanenin temizliği, çocukların muayeneleri ve ilaçların kullanımlarının kontrolü de dâhil birçok sıhhi noktaya dikkat ederek gerekli tedavinin uygulanmasıyla görevliydi. Çocukların sağlığıyla yakından ilgilenen Cemiyet, misafirhanenin yanı başında bir muayenehane de yaptırmış, aynı zamanda bazı yerlerde çocukların yanı sıra halka da hizmet veren birçok dispanser açmıştır.

⁷¹ Himaye-i Etfal Cemiyeti Çocuk Misafirhanesi Talimatnamesi, s.5.

⁷² Himaye-i Etfal Cemiyeti Çocuk Misafirhanesi Talimatnamesi, s.6.

Misafirhanedeki çocukların sağlığıyla çok yakından ilgili olan temizlik konusu ve misafirhanenin ve çocukların temizliğinden sorumlu kişiler ve görevlerine ilişkin esaslar da şu şekildedir: Mubassır; Misafirhanenin iç düzen ve temizliğiyle ve çocuklarla ilgilenen mürebbilerin görevlerinden dolayı ortaya çıkabilecek ilgisizliklerinden dolayı müdüriyete karşı sorumlu idi. Ayrıca misafirhaneye kaydedilen çocukların elbiselerinin durumundan onların sofraya oturmadan önce ellerini yıkamalarına varıncaya kadar ayrıntılı temizlik ve ihtiyaçlarını takip ederdi. Misafirhane görevlilerinden yatak memuresi, yatakların ve yatakhanelerin temizlik, düzen ve havalandırılması işiyle ilgilenmekte olup; çamaşırcı, çamaşırları yıkamak, hijyene dikkat etmek ve temizlik maddelerini dikkatli kullanmada görevli idi. 42 Hizmetçiler, sabah çocuklar uyanmadan silinmesi ve temizlenmesi gereken yerlerin temizliğinden ve misafirhanedeki rutin temizliklerden sorumluydular.⁷³

Yurttaki bütün çocukları din, mezhep ve milliyet ayrımı yapmaksızın himaye eden Cemiyet, Mondros Mütarekesi'nden sonra farklı dinlere mensup kuruluşların kendi dinlerindeki çocukları himaye girişimlerinin neticesinde misafirhanesindeki çocukların bir kısmını ilgili yerlere vermiş ve kalan Müslim çocukların bakımıyla ilgilenmiştir. Vatanın bu biçare çocuklarını misafirhaneye kabul konusunda Çocuk Misafirhanesi Talimatnamesi'nin ikinci faslında detaylı bir şekilde ele alınan çocuğun misafirhaneye kayıt ve kabulü ile ilgili esaslar şu şekildedir: misafirhaneye kaydedilecek çocukların doğrudan doğruya idare merkezindeki müdüre başvurmaları ve müdürün onayı ile misafirhaneye sevk olunmaları gerekmektedir. Misafirhaneye kabul edilen çocuklar önce tabip tarafından muayene edilirdi ve çocuk hakkında gerekli sağlık raporları hazırlanırdı.

⁷³ Himaye-i Etfal Cemiyeti Çocuk Misafirhanesi Talimatnamesi, s.12.

Misafirhaneye kabul edilen çocuk daha sonra hamamda yıkanır ve elbiseleri değiştirilirdi. Nihayet dosyası hazırlanan çocuk misafirhaneye yerleştirilirdi.⁷⁴

Çeşitli yollarla Himaye-i Etfal Cemiyeti tarafından sefaletten kurtarılan ve bakılan bu çocuklar, bazı aileler nezdinde evlatlık, sanayi ve ticaret erbabının yanına çırak ve mekteplere talebe olarak yerleştirilmiş, böylece boşalan yerlere yeni çocuklar alınması düşünülmüştü. Mevcut çocukların iyi koşullarda bir yerlere yerleştirilmeleri ve onlardan boşalan yerlere yeni çocukların alınması amacıyla Cemiyetin kâtibi tarafından verilen ve halkın konuya ilgisinin çekilmeye çalışıldığı ve desteklerinin beklendiği bir ilanda; " ... Sokaklarda kalmış çocuklara mahsus olarak açılan misafirhanenin kapasitesinin dolmak üzere... " olduğu belirtilmiş ve varlıklı ailelerden çocukları evlatlık olarak almaları daveti de yapılmıştı. Aynı şekilde, Tasvir-i Efkâr Gazetesi'nin Ocak 1918 yılındaki bir duyurusunda; erkeklerin 1 yaşından 13 yaşına kadar ve kız çocuklarının da 9 yaşına kadar misafirhaneye kaydedildikleri ve bu çocukların evlatlık alınması halinde yeni çocuklara yer açacağı belirtilmekteydi.⁷⁵

Çocuklar için iyi bir istihdam dolayısıyla iyi bir istikbal yaratmaya çalışan Cemiyet, çocuk misafirhanesindeki çocukları, uygun yerlere yerleştirme girişimleri devam ederken çocukların evlatlık verilmesi konusunda ise Talimatnamenin üçüncü ve dördüncü faslında konuyla ilgili oldukça detaylı ve kapsamlı esaslara yer verilmişti. Buna göre; çocukların tevdi (emanet verilmesi) işlemlerine ilişkin, ailelerce evlatlık alınacak veya bazı kuruluşlarda çalışmak üzere verilecek çocuklar için misafirhane müdüründen izin alınması ilk iş olup, çocuklar verilmeden önce müracaatta bulunan kişi veya kuruluşun durumları hakkında gerekli incelemeler özenle yapılacaktır. İncelemelerden sonra seçilen çocuğun

⁷⁴ Himaye-i Etfal Cemiyeti Çocuk Misafirhanesi Talimatnamesi, s. 14 – 15.

⁷⁵ İstanbul Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Hakkı Tarık Us Koleksiyonu, HTU No: 2267, No: 2179.

işlemleri yapılarak durumu ayrıntılarıyla sicil defterlerine yazılacaktı.⁷⁶ Çocuğu alan kişi ve verilen çocuk hakkında ayrıntılı bilginin yer aldığı dosya hazırlanarak idare merkezine gönderilecekti. İşlemlerin bitmesine rağmen çocuğun durumu görevlilerce sürekli takip ve teftiş edilirdi. Ayrıca idare merkezi, ilgili aile ve kuruluş ile ilişkilerini sürekli devam ettirerek çocukla ilgisini sürdürürdü. Evlatlık olarak verilen çocuklar ise devamlı teftiş edilmiş ve misafirhane ile ilgilerinin sürdürülmesi için cemiyet tarafından bir "Kardeş Topluluğu" oluşturularak misafirhanedeki çocuklar ile ilişkiler sürdürürlerdi.

Dördüncü fasılda ise misafirhaneden çocuk alanların görevleri ve sorumluluklarıyla ilgili olarak; misafirhaneden çocuk alanların, çocuklara misafirhaneye belirtilen esaslara göre davranmaları, çocuklara kötü muamelede bulunmamaları, teftiş sırasında müfettişlerin çocukla görüşmelerini sağlamalar, çocukla ilgili firari veya terk durumlarının hemen idare merkezine bildirmeleri istenmekteydi. Firar eden çocukların durumları polis nezdinde soruşturulduktan ve gerekli incelemeler yapıldıktan sonra konuyla ilgili olarak aile veya kurumun suiistimalleri bulunması durumunda çocuk onlardan geri alınarak misafirhaneye getirilmekteydi.

Beşinci fasılda teftiş konusuna yer verilmiştir. Misafirhanedeki çocukların idare ve genel durumlarıyla ilgili gerekli teftişler idare heyeti, hamımlar heyeti ve merkez heyeti üyeleri tarafından yapılmaktaydı. Misafirhaneyi teftiş işlemine öncelikle müdüre müracaat ile başlanır, teftişin konusu ve genel özellikleri belirlendikten sonra incelemeler yapılır ve sonuçlar teftiş defterine kaydedilirdi. Aynı zamanda teftiş sonrası hazırlanan rapor idare merkezine gönderilirdi. Misafirhaneden evlatlık veya çırak olarak verilen çocukların durumları da sık sık teftiş edilir bu çocuklarla ilgili hazırlanan raporlar da idare merkezine gönderilirdi. Teftiş sırasında çocuklara kötü davranışları tespit edildiğinde gerekli kanuni işlemler yapılarak durum idare merkezine bir rapor ile bildirilirdi.

⁷⁶ Himaye-i Etfal Cemiyeti Çocuk Misafirhanesi Talimatnamesi, s. 15.

Cemiyetin Misafirhanedeki çocuklardan bazı yerlere yerleştirilenlerin teftişleri cemiyet tarafından talimat-namedeki esaslar dâhilinde sürdürülmekle beraber bazı olumsuzluklar da yaşanmaktaydı. Evlatlık olarak verilen çocukların bir kısmının hakiki bir evlat gibi değil bir hizmetçi gibi kullanılmaları ve ticaret ve sanayi erbabının yanına çırak olarak verilen çocukların bazılarının çıraklık eğitimi almak yerine ayak işlerinde kullanılmalarından dolayı çocukların gerekli eğitimi kazanmaları engellenmekteydi. Bu olumsuzlukları teftişleri sırasında öğrenen Cemiyet, çocuklar için daha uygun yerler bulmak konusunda önemli girişimlerde bulunmuştu. Yeni çıkış yolları arayan Cemiyet, çocuklar için "Satış Barakaları", "Kalender Yurdu" ve "Sanat Evi" gibi yeni kurumlar kurmaya başlamıştı.

Bünyesinde barındığı çocukların eğitimi ve onların geleceklerinin hazırlanması konusunda da önemli girişimlerde bulunan Cemiyet, misafirhanedeki çocukları eğitim yaşına gelince yakın mekteplere gönderdiği gibi misafirhanedeyken de eğitimler tarafından eğitmekteydi. Misafirhanedeki mürebbiyeler buradaki çocukların talim ve terbiyelerine dikkat etmekle görevli olup bir program dâhilinde çocuklarla ilgilenirlerdi. Öyle ki görevliler çocukların oyunlarından yemek yemelerine kadar çeşitli sorunlarıyla çok yakından ilgilenirlerdi. Misafirhanedeki çocukların -evlatlık verilmeyen veya çırak olarak yerleştirilemeyen- bazıları ise nehari mekteplere yerleştirilmiş, bazıları da cemiyetin hizmetlerinde kullanılmak suretiyle hayata hazırlanmıştı.

Cemiyet Misafirhanedeki çocuklar için bir yandan eğitim faaliyetlerini sürdürürken bir yandan da bütün imkânların sonuna kadar değerlendirilmesiyle onlara başka eğitim imkanları aramaktan da geri kalınmamıştır. Bu girişimlere örnek olarak; misafirhanedeki çocukların bir kısmının Ticaret ve Ziraat Nezaretince Macaristan'a tarım eğitimi için gönderilmeye çalışılması ancak Macaristan'daki şartlardan dolayı çocuklar gönderilememesi verilebilir. Aynı şekilde Bahriye Nezareti ile irtibat kurularak çocukların

çırak mektebine verilmesine teşebbüsü ve mektebin talimat-namesindeki yaş ile ilgili esaslardan dolayı çocukların buraya da yerleştirilememesi durumu da aynı nitelikli başka bir örneği teşkil etmektedir. Çocukların eğitim ve geleceklerinin hazırlanması faaliyetine hiç ara vermeyen cemiyet, Maarif Nezareti'ne müracaat ederek, bazı çocukların Darüleytamlara yerleştirilmesine fırsat bulmuştu.⁷⁷

Çocuk misafirhanesi talimat-namesinin yedinci fasılda ise çocukların yiyecekleri konusuna yer verilerek, misafirhanedeki çocuklara, memur ve hademelere verilecek yiyeceğin cins ve miktarı, çocukların yaş ve bedeni gelişmeleri dikkate alınarak, doktorun raporu, misafirhane müdüriyetinin teklifi ve idare heyetinin tasdiki ile hazırlanmaktaydı. Diğer konularda olduğu gibi beslenme konusunda gerekli gayret ve ciddiyetin gösterdiği talimat-namede bazı görevliler ve görevlerine de yer verilmekteydi. Misafirhanede pişen yemekleri görevlilerin de çocuklarla beraber yemesi gerekmekteydi.⁷⁸ Talimat-namedeki sekizinci ve son fasılda ise giyecekler konusuna yer verilerek, idare merkezince belirlenen ve gönderilen giysilerin misafirhanedeki çocuklara verilmesi konusu ele alınmıştı. Misafirhanenin elbise ve benzeri ihtiyaçlarını karşılama işiyle cemiyetin idare merkezinin ilgilenmesinin yanında Hanımlar heyetinin de bazı girişimleri olduğu görülmektedir. Bundan başka Hanımlar heyeti, misafirhanedeki çocukları ziyaret ederek onlara psikolojik destek de vermekteydiler.

Misafirhanedeki çocukların zamanlarını nasıl daha verimli kullanabileceklerine dair düzenlemeler de yapılmıştı. Bu düşünceyle yirmi dört saatlik zaman için mevsimine göre müdüriyetçe hazırlanmış bir vakit cetveli hazırlanır ve bu cetvel misafirhanede belirli yerlere asılırdı. Bu cetvelde misafirhaneye gelecek ziyaretçi için ayrılan zamanın yanında, misafirhanedeki çocukların uyku, dinlenme ve oyun gibi zamanlarını belirleyen bir

⁷⁷ Himaye-i Etfal Cemiyeti Çocuk Misafirhanesi Talimatnamesi, s.20.

⁷⁸ Himaye-i Etfal Cemiyeti Çocuk Misafirhanesi Talimatnamesi, s.14 -15.

taksimata da yer verilirdi. Bir yandan kimsesiz çocukları korumak bir yandan bütün çocukların bu millet için en iyi şartlar içinde, ilim ve tekniğin bütün imkânlarını zorlayarak en mükemmel şekilde yetişmelerini sağlamayı en önemli amaç edinen Himaye-i Etfal Cemiyeti için çocuk, milletin istikbalidir. Cemiyetin milletin istikbalini korumak amacıyla vücuda getirdiği çok önemli kuruluşlarından biri olan çocuk misafirhanesinde vatanın biçare evlatları barındırılmıştır.

1.2.4.3. DARÜLEYTAM

Osmanlı Devleti, XIX. yüzyılın sonlarından itibaren hem siyaseten hem de sosyo - ekonomik açıdan sonunu hazırlayacak olaylar yaşamıştır. Bu süre zarfında girmiş olduğu savaşlardan yenilgiyle çıkması devleti iktisadî ve sosyal yönden etkilemiştir. 1877-1878 Osmanlı- Rus Savaşı sırasında ve sonrasında, bu topraklarda yaşayan Türk unsur devletin elinde kalan topraklara göç etmiştir. Savaş sırasında asker ve sivil olmak üzere toplam 500.000 şehit verilirken, 1.000.000’u aşkın mülteci İstanbul olmak üzere Anadolu’ya sığınmıştır. Bu savaşta şehit olanların çocuklarının barındırılması devlet için büyük problem olmuştur.⁷⁹ Balkan Savaşları sırasında da Balkanlardaki Türk nüfusun önemli bir kısmının Anadolu’ya göçtüğü bilinmektedir. Yine bu savaşta yetim sayısında önemli bir artış olmuştur.⁸⁰ Sadece Bulgaristan’da Balkan Savaşı neticesinde 26.523 aileye mensup 71.505 yetim kaldığı belirtilmiştir. Bu savaşlar sonrasında göç eden Türkler, Anadolu’nun tenha bölgelerinden araziler verilmek suretiyle yerleştirilirken sakat, muhtaç ve yetimler ise Darülacezeye yerleştirilmişlerdir. Ancak devletin iradesi dışında gerçekleşen göçler ve şehit yetimlerinin artması, bunların barındırılması konusunda ortaya çıkan ihtiyaç, devleti yeni arayışlara sevk etmiştir. Netice itibariyle Osmanlı Devleti’nin son dönemlerde yaptığı savaşlarda çok sayıda şehit verip, Birinci Dünya Savaşı’nda açlık ve sefaletle maruz

⁷⁹ Nedim İPEK, *Rumeli’den Anadolu’ya Türk Göçleri (1877 – 1896)*, Ankara, 1994, s.232

⁸⁰ Salih ÖZKAN, ”Türkiye’de Darüleytamların Gelişimi ve Niğde Darüleytamı”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Bahar 2006, s. 214.

kalınması, düşmanın girdiği yerlerde öksüz ve yetim sayısını artırıp, bu konularda hizmet veren Darülaceze'nin yetersiz kalması, özellikle şehit eş ve çocuklarının barındırılması için devlet yeni çareler aramıştır. İşte bu sebeptir ki; sadece şehit çocuklarını barındırmak, eğitmek ve zanaat öğretmek üzere Darüleytamlar oluşturmuştur. Ancak yetimler şehit çocuklarıyla sınırlı olmadığından ve diğer yetimlerin sayının da fazla olması sebebiyle bir düzenleme getirilmiştir. Buna göre, öncelikle şehit çocukları, ikinci etapta da Balkan Savaşı sonrasında kimsesiz kalan çocuklar Darüleytamlara kabul edilmişlerdir. Başta Birinci Dünya Savaşı olmak üzere, son savaşlarda ortaya çıkan kimsesiz ve yetimleri barındırmak gayesiyle bir sosyal ihtiyaç olarak doğan Darüleytamlar, Maarif Nazırı Ahmet Şükrü Bey'in teklifiyle ve Enver Paşa'nın katkılarıyla kararlaştırılmıştır. Ve önceleri İttihat ve Terakki Fırkası'na bağlı olarak 1915 yılı başından itibaren faaliyete geçmiştir.⁸¹

Darüleytamların mimarı Ahmet Şükrü Bey'in 1334 (1918) yılı bütçesi dolayısıyla verdiği bilgiye göre bu müesseselerin kuruluş amacı, Birinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'yi terk eden İngiliz, Fransız ve İtalyanların boşalttıkları yurt ve mekteplerdeki sahipsiz kalan çocukları himaye altına almaktır. Boşaltılan mektep, yurt vb. binalara el konularak bunlar, Darüleytam haline getirildi ve savaşlar sebebiyle kimsesiz kalan çocuklar da İstanbul'da ve diğer bazı şehirlerde açılan bu kurumlara yerleştirildi.⁸² Ahmet Şükrü Bey'in tespiti gösteriyor ki, Darüleytamlar, şehit ve yetimlerin yanında, daha önce İngiliz, Fransız ve İtalyan misyoner mekteplerinde barınan fakat onların Türkiye'yi terk etmesiyle sahipsiz kalan çocukları da barındırmıştır. Darüleytamlar yalnızca yetimleri barındırıp, korumak gibi bir amaçla sınırlı kalmamış, bunun yanında onları eğiterek, birer

⁸¹ Yasemin OKUR, **Darüleytamlar**, OMÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun, 1996, s. 4.

⁸² TDV İslam Ansiklopedisi, "*Darü'eytam*" Mad. C.8, s. 521.

zanaat öğreterek, meslek sahibi yapıp onların istikballerini güven altına alma gayesini de gütmişlerdir.

Darüleytamlar ilk kurulduğunda sayısı 20 idi. Ancak bu sayının yetimleri barındırmaya kafi gelmemesi üzerine bu rakam 1916'da 2,5 kat artarak 69'a ulaşmıştır. Bu dönemde, Darüleytamlarda barınan yetim sayısı 5.000'i kız, 15.000'i erkek olmak üzere 20.000'i bulmuştur. O dönemde, vilayet ve sancaklarda en az birer Darüleytam mevcuttur. Hatta bazı vilayetlerde birden fazla Darüleytam bulunmaktadır.

Darüleytamların tasarlandığı ve kurulduğu sıralarda bir hükümetin ya da Maarif Nezareti'nin işi olarak görülmediğinden, kurumun idaresi İttihat ve Terakki Fırkası'na bağlı olarak oluşturulan Darüleytamlar Genel Müdürlüğü'ne verilmiştir. İttihat ve Terakki Fırkası'nın İstanbul merkezini idare eden Kemal Bey ile Kastamonu Mebusu ve Darülmuallimat Müdürü İsmail Mahir Efendi, genel müdür olarak görevlendirilmiştir. Savaşın uzaması, mali sıkıntı, yiyecek ve eşya temini zorluğu yanında, kötü idare sebebiyle bu kurumlar 2 Nisan 1917 tarihli bir kararla devletin himayesine alınmıştır. Kurumun aynı zamanda eğitim veriyor olması sebebiyle, Darüleytam Genel Müdürlüğü Maarif Nezareti'ne bağlı hale getirilmiştir. Devlet, Darüleytamların ihtiyaçlarını karşılamak için halktan yardım alınmasını istememiş ve Darüleytamların ihtiyaçlarını karşılama görevini üstlenmiştir. Hatta merkezden uzak yerlerdeki Darüleytamlara, muhtaç, kimsesiz ve yetimlere yardımlar göndermiştir.

Darüleytamların ilk tesis edildikleri binalar manastır ve okul gibi eğitim kurumları olduğundan, depolarında çok malzeme bulunmuş, ilk yıllarda Darüleytamlarda eğitim malzemesi, eşya, levazım konusunda sıkıntı çekilmemiştir. Darüleytamların idaresini Genel Müdür İsmail Mahir Efendi ile birlikte üstlenen Kemal Bey ticaretle uğraştığı için istediği eşyaya el koyabilmiş ve Darüleytamlarda kullanmıştır. Ancak savaşın uzaması,

kurumun sayılarının artmasının yanında çeşitlenmesi ile birlikte ambarlardaki malzeme bitmiş ve kurum mali sıkıntı içerisine girmiştir. Bundan sonradır ki, devlet idaresine alınan Darüleytam Genel Müdürlüğü'ne özel bir bütçe tahsis edilmesi kararlaştırılarak yeni gelirler bulunmaya çalışılmıştır. 2 Nisan 1917'de kabul edilen kanunla devlet, özel idare ve belediye bütçelerinden yapılacak yardımdan başka, bir defaya mahsus olmak üzere Maliye Nezareti'nce 150.000 Lira ve 500 dönümlük arazi verilmesini kararlaştırmıştır. Ayrıca, 3 Nisan 1916 tarihli bir kanunla da Evlad-ı Şüheda vergisi adı altında posta, telgraf, tütün ve içki ücretleri belirli bir miktar artırılmıştır. Ancak ileride ihtiyaç duyuldukça Darüleytam Genel Müdürlüğü bütçesine yeni tahsisatlar yapıldığını görüyoruz. 17 Teşrinisani 1335 (1919) tarihli bir kararname ile 1335 senesi için Darüleytam Genel Müdürlüğü bütçesine 100.000 lira tahsisat-ı fevkalade ilave edilmiştir.⁸³

Bu kurumun birinci derecede şehit çocuklarına sonrada kimsesiz Müslim ve gayrimüslim çocuklara yönelik hizmet verdiğini biliyoruz. Başlangıçta Darüleytamlarda 10.000 kadar şehit çocuğu barındırılarak ihtiyaçları karşılanmıştır. Ancak giderek hazinenin para sıkıntısı çekmesi Darüleytamların giderlerinin azaltılmasını zorunlu kılmıştır. Bu yüzden savaş yıllarında yakın ya da uzak akrabası olan yetimler, onların yanlarına yerleştirilirken, kuruma başvuran namuslu ailelere evlatlık verilmesi suretiyle Darüleytamların ihtiyaçlarının hazineye yüklediği yük azaltılmak istenmiştir²². Darüleytamlara alınacak yetimler için yaş sınırlandırılması da getirilmiştir. 1916 yılı itibariyle bir makalede Darüleytamlara alınacak çocukların 2-15 yaş arasında olduğu belirtilmiştir. Ancak vesikalarda Darüleytamlara 12 yaşından küçük çocukların alınmasının kararlaştırıldığı anlaşılmaktadır. Muvazene Encümeni'nin 1918 yılında yaptığı incelemelere göre bu kurumlara 7 yaşına kadar kız, 12 yaşına kadar da erkek

⁸³ **Düstur**, 2. Tertip, C.11, s. 447.

yetimlerin alındığı belirtilmiştir. Fakat biliyoruz ki; Osmanlı Devleti'nin son dönemi rüşvet ve iltimas gibi kötü alışkanlıkların yaygın olduğu bir dönemdir. Dolayısıyla kurallara pek uyulmadığı görülmüş, öncelikle şehit yetimlerine yönelik olarak kurulmasına rağmen, Darüleytamlara rastgele çocuklar da alınmıştır. Hatta eğitim devrini aşmış 20–22 yaşlarında asker kaçağı delikanlıların alındığı görülmüştür.

Darüleytamların değişik zamanlara farklı makamlara bağlı olsa da, merkez teşkilatı olarak bir Genel Müdürlüğe sahip olduğunu biliyoruz. Merkezin en başında Genel Müdür ve Müdür muavini bulunmaktadır. Yine Genel Müdürlük bünyesinde Tahrirat, Teçhizat ve Levazım müdürlükleri olmak üzere üç müdürlük bulunmaktadır. Ayrıca Darüleytam Genel Müdürünün dâhil olduğu bir de İdari Meclis vardır. Asıl yetimlere hizmet veren taşra teşkilatında ise bir müdür, bir yardımcısı, idare, hesap, ambar ve depo memurları ile öğretmen ve hizmetliler görev yapmaktadır. Bazı Darüleytamlarda kız yetimler için ayrıca bir müdür bulunmaktadır. Darüleytamların faaliyetlerinin başında barındırma gelmektedir. Şehit yetimlerini ve kimsesiz çocukları alıp yeme, içme ve barındırma ihtiyacını karşılayarak, onların savaş yıllarının getirdiği kargaşa ortamında mahrumiyetlerini önlemektir. Bunun yanında eğitim hizmeti de veren Darüleytamlarda 6 yaşından küçükler için Ana Okulu mekteplerinin programına uygun olarak okul öncesi eğitimi verilmektedir. 6-12 yaş arasındaki yetimler ise, Mekteb-i İptidaiye talimatnamesine uygun olarak ilkokul eğitimi almaktadırlar. Şayet çocuk 12 yaşından sonra bir üst kademede okul okuyacaksa, Darüleytamlar bu öğrencilerin tahsillerini sürdürmeleri için gerekli yardımı yapmışlardır.

Yine Darüleytamların ilk tahsilini yapan yetimler üretici çalışma yapacak yaşa gelince zekâlarına ve kabiliyetlerine göre yönlendirerek birer meslek sahibi olmalarına yardımcı olmuşlardır. Darüleytamlarda yer alan sanayi ve ziraat şubelerinin bir amacı kuruma gelir temin etmek iken diğer amacı da yetimleri meslek sahibi yapmaktır.

Darüleytamlar genellikle Birinci Dünya Savaşı'nda ülkeyi terk etmek zorunda kalan İngiltere, Fransa ve İtalya'nın boşalttığı binalarda kurulmuştur. Ancak 1918 Mondros Mütarekesi'nden sonra İtilaf devletlerinin İstanbul'u işgali üzerine Darüleytamlara tahsis edilmiş olan binalar eski sahipleri tarafından geri alınca, Darüleytamlar oldukça zor durumda kalmıştır. Mali sıkıntı sebebiyle de yeni binalar yapılamadığından tahliye edilen yerlerdeki çocuklar boş duran bazı saraylara yerleştirilmiştir. İstanbul içinde ve dışında, Kâğıthane'deki Çağlayan Kasrı'na kadar birçok saray bu işe ayrılmıştır²⁶. Bunlar da yeterli gelmeyince kiralama yoluna gidildi. Bu binalar Darüleytamlar için uygun olmadığı için tamirat ve kira gibi yeni masraflar getirdi. Mütareke yıllarının kargaşası ve maddi imkânsızlıklar neticesinde devlet önce İstanbul dışındaki Darüleytamları kapatıp, oralardaki yetimleri merkeze toplamış, buna rağmen giderleri karşılamada sıkıntı çekince tasfiye etme yoluna gitmiştir. İstanbul'da toplanan yetim çocukların tasfiyesinden sonra kalanları Şehir Yatı Mektebi'ne devredilmiş ve nihayet bunun da kapatılmasıyla Darüleytamlar İstanbul'da tarihe karışmıştır (1918).⁸⁴

Anadolu'daki Darüleytamların ise TBMM Hükümeti'nin himayesinde varlıklarını devam ettirdiğini biliyoruz. Ankara Hükümeti, 5 Kânunuevvel 1338 (1922) tarihinde Darüleytamlar Talimatnamesi ile bu kurumlara sahip çıkmıştır. On bir maddeden oluşan bu talimatname ile Darüleytamların varidatı, Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti bütçesinden tahsis edilecek yardım ile yapılacak teberru ve belediye yardımlarına bağlanmıştır. Kurum yine şehit, muhacir ve mülteci, fakir evlatlarının barınma ve eğitim görevini üstlenmiştir. Darüleytamların işleyişi de yine bu talimatname ile belirlenmiştir. 1924 yılında Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile Maarif Vekâleti'ne bağlanan Darüleytamlar, varlıklarını değişik adlarla günümüze kadar devam ettirmişlerdir.

⁸⁴ Yasemin OKUR, a.g.e, s. 60.

1.2.4.4. DARÜLACEZE

Toplumun korunmaya muhtaç kesimlerine yönelik olarak sunulan hizmetler, önemli sosyal devlet uygulamalarından birisidir. Bu bağlamda 1896 yılında II. Abdülhamit döneminde kurulan ve faaliyetlerine başlayan Darülaceze'nin ayrı bir yeri vardır.⁸⁵ Osmanlı İmparatorluğu'ndan günümüze kadar kesintisiz hizmet sunan Darülaceze'nin kurulmasının temelindeki amaçlar dilencilikle mücadele ve kimsesiz, bakıma muhtaç çocukların korunmasıdır.⁸⁶ Darülaceze'nin kurulmasına yönelik çalışmalar aynı dönemde dilencilikğin yaygın ve rahatsız edici olduğu Paris, Londra ve Berlin gibi büyük Avrupa şehirlerinde esinlenmiştir. Darülaceze'nin kuruluş öyküsü oldukça ilginçtir. Üç kıtaya hükmeden Osmanlı İmparatorluğu, 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı sonrasında Anadolu'ya sıkışıp kalmıştır. Bu dönemde savaşın yaşandığı ve elden çıkan Rumeli'den İstanbul'a doğru yoğun bir göç dalgası yaşanmıştır. Sadece bu savaştan dolayı toplam dört yüz bine yakın göçmenin İstanbul'a geldiği ifade edilmektedir. Rumeli'den İstanbul'a gelen göçmen kabilelerinin önemli bir bölümü hasta, sakat, dul ve yetimlerden oluşmaktaydı. Bu yoğun göç dalgası sonucunda kentin yaşam düzeni bozulmuş, sokaklar evsiz barksız hastalar, sakatlar, kimsesiz çocuklar ve dilencilerle dolmuştur.⁸⁷

Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesinin 7 Eylül 1886 tarihli mazbatasında, bir süreden beri İstanbul'da dilencilerin arttığı, bunların çoğunun çalışabilecek durumda olduğu halde dilendikleri, yerli ve yabancı halkı rahatsız ettikleri, şehrin hasta ve sakat sergisine çevrildiği ve bu insanların aynı zamanda çeşitli suçlara karıştıkları ifade edilmiş ve çeşitli kararlar alınmıştı. Aynı zamanda dilencilikğin yasaklanmasına ve geçimini sağlayacak kimsesi olmayan İstanbul ahalisinden hasta ve sakatlar ile ebeveyni, velisi ve evi olmayıp

⁸⁵ Salih ÖZKAN, a.g.e, s.19.

⁸⁶ Reşat Ekrem KOÇU, **Darülaceze 1895-1974**, İstanbul: Darülaceze'ye Yardım Derneği, s. 28.

⁸⁷ Servet GÜNGÖR, "*Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyetine Bir Hayır Örgütü; Darülaceze Müessesesi*", **Türk İdare Dergisi**, Eylül 2009, sayı:463, s.157.

ortalıkta kalmış çocukların bakımının sağlanması için hükümet tarafından bir müessesenin kurulması kararlaştırılmıştır. Kurulacak müessesede muhtaç kadın, erkek ve çocuklar için ayrı ayrı koğuşların ve çalışacakları işliklerin (atölyelerin) olması, dini ve bazı basit bilgilerin öğretilmesi ve hasta olanların tedavisi için bir hastanenin bulunması öngörülmüştür. Müesseseye millet ve mezhep farkı gözetilmeden, şartları uyan tüm İstanbul ahalisinin kabul edilmesi ve bunların dini vecibelerini yerine getirilebilmeleri için ibadethanelerin de bu alanda bulunması önerilmiştir.

Padişah II. Abdülhamit'in fermanı ile dönemin sadrazamı Halil Rıfat Paşa tarafından İstanbul şehrinde çeşitli huzursuzluklara sebep olan dilenciler, sokaklarda başıboş gezen kimsesiz çocuklar, cami avlularında yatan kimsesiz ve güçsüzlerin bir araya toplanabileceği bir müessese kurma çalışmalarına başlanmıştır. Amaç müesseseye kabul edilecek muhtaçların ıslah edilerek bir sanat sahibi olmalarını sağlamak ve kimsesizlerle güçsüzlerin yaşamlarını huzur içerisinde geçirmelerini sağlamaktır. Sadrazam Halil Rıfat Paşa inşa edilecek Darülaceze için uygun yer seçimi ve yapım maliyetinin tespiti amacıyla bir komisyon oluşturmuştur. Komisyon yaptığı çalışmalar neticesinde Kâğıthane Köyüne ait olan meranın (bu günkü Okmeydanı) böylesi bir hayır kurumunun yapılması için en uygun yer olduğunu ve inşaatın 72.000 altın lirayla tamamlanabileceğini tespit etmiştir. İnşaat için uygun yerin ve maliyetin tespit edilmesinden sonra 1890 yılında Padişah tarafından Darülaceze Müessesesi'nin yapımı talimatı verilmiştir. II. Abdülhamit'in inşaata başlanmasına yönelik 1890 tarihli fermanına rağmen inşaata ancak 1892 yılında başlanabilmiştir ve 31 Ocak 1896 tarihinde Sultan II. Abdülhamit'in doğum gününde açılmıştır.

52.000 m²'lik bir alan üzerinde inşa edilen ve toplam 1000 acezeyi barındırabilecek kapasiteye sahip olan Darülaceze Müessesesi, bir memur dairesi, Müslüman acezeler için ayrılmış dört adet daire, gayrimüslim acezeler için ayrılmış dört daire, koğuşlar ve

imalathaneler, yemekhaneler, iki adet kubbeli hamam, okul, hastane, cami, Rum ve Ermenilere ait kiliseler, mutfak ve amaşırhane gibi 18 yapıdan oluşmaktaydı. Bu yapılara ilave olarak açılışından kısa bir süre sonra, Darülaceze yerleşkesi içerisinde süt çocukları için ırza hane, amaşırhane ve marangozhane binaları yapılarak hizmete sunulmuştur. Darülaceze'nin kuruluş aşamasında önemli olan bir diğer gelişme, inşaat maliyetlerinin büyük oranda hayırseverler tarafından karşılanmış olmasıdır. Gerçekten de başta Padişah II. Abdülhamit olmak üzere pek çok hayırsever Darülaceze'nin inşaatına katkıda bulunmak amacıyla bağışta bulunmuştur. Ayrıca kurulacak müessesenin din ve mezhep farkı gözetmeksizin sadece insanlık hizmetinde olacağının gazeteler aracılığıyla duyurulması, Osmanlı tebaasından olan Rum, Ermeni ve Museviler gibi gayrimüslim cemaatleri de yardımda bulunmaya teşvik etmiştir. Bağışların yanında kurum yararına düzenlenen sergi, konser, balo, tiyatro ve diğer etkinliklerden elde edilen gelirler ile memurların maaşlarından yapılan kesintiler de önemli bir paya sahip olmuştur.⁸⁸

Darülaceze'nin tarihsel süreç içerisinde idari bağlılığı sürekli değişiklik göstermiştir. Müessese II. Abdülhamit döneminde doğrudan Dâhiliye Nezareti'ne bağlı olarak çalışmıştır. II. Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra Dâhiliye Nezareti'nin daha önemli görevlerinin olduğu belirtilerek 1909 yılında Darülaceze şehremaneti'ne (Belediye) bağlanmıştır. şehremanetine bağlı olduğu yıllarda faaliyetlerini tam olarak yerine getirmediği şeklindeki eleştiriler üzerine 1916 yılında yürürlüğe giren Darülaceze Nizamnamesi ile Darülaceze yeniden Dâhiliye Nezaretine bağlanmıştır.

Darülaceze'nin daha inşaatı devam ederken kurulacak olan müessesenin yönetimi ile ilgili düzenlemeler yapılmıştır. Darülaceze'nin yapımı 1890 yılında Padişah tarafından emredildiğinde Meclis-i Mahsus-ı Vükela tarafından Tese'ülün Men'ine Dair Nizamname kabul edilmiştir. Dilenciliği yasaklayan hükümler içeren bu düzenlemenin uygulanması

⁸⁸ Nuran YILDIRIM, **İstanbul Darülaceze Müessesesi Tarihi**, İstanbul: Darülaceze Vakfı, 1996, s.28.

Darülaceze'nin kuruluşuna kadar ertelenmiştir. Tese'ülün Men'ine Dair Nizamname'de Darülaceze'ye kabul şartları, Darülaceze'yi idare edecek komisyonun kimlerden oluşacağı, İstanbul dışından olan acezelere yapılacak işlemler ve Darülaceze'nin gelir kaynakları konularında hükümlere yer verilmiştir. On maddeden oluşan bu nizamnameye göre, kimsesiz sakatlarla geçimini sağlayamayan kimseler Darülaceze'ye kabul edilecektir. Erkekler ve kadınlar Darülaceze'de ayrı koşullarda kalacak, mensup oldukları dine göre eğitim görecektir ve burada özenle bakılacaklardır. Ayrıca kurum sakinlerinin faydalanması için biri erkeklere diğeri kadınlara mahsus olmak üzere iki adet hastane yaptırılacaktır.⁸⁹

Darülaceze Müessesesi'nin faaliyetlerine başlamasıyla beraber kurum bünyesindeki imalathanelerin yönetimi Darülaceze Mamulâtının Temin-i Terakkiyatı ve Tezyid-i Revacı Zımında İttihazı Lazım Gelen Tedabiri Havi Talimat ile belirlenmiştir. Darülaceze Müessesesi'nin Şehremanetine bağlanmasından sonra 1912 yılında Darülaceze Memurin-i İdare ve Sıhhiyesinin VezaiFINi Mübeyyin Talimatname isimli kurum çalışanlarının görevlerini ayrıntılı olarak düzenleyen bir tüzük yürürlüğe konulmuştur.

Darülaceze'nin kurulmasına yönelik tüm harcamalar, bu amaçla toplanmış olan yardımlar ile bağışlardan karşılanmıştır. Bir diğere ifade ile Darülaceze'nin kuruluşunda kamu kaynağının kullanılması söz konusu değildir. En başta Sultan II. Abdülhamit 7000 altın değerinde özel eşya ile 10000 altın bağışta bulunmuştur. Darülaceze'nin kurulmasına yönelik ilk çalışmalar devam ederken bir taraftan da bu kurumun faaliyetlerinin sürekliliğinin sağlanması için ne tür gelirlere sahip olması gerektiği konusu üzerinde durulmuştur. Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesinde yapılan görüşmelerde, kurumun amaçlarını yerine getirebilmesi için halkın yardımseverliğinin yanında devletin de yardımının gerektiği görüşünden hareketle, eski padişahlar tarafından oluşturulan

⁸⁹ Salih ÖZKAN, a.g.e, s.213.

gariplerin yedirilip içirilmesi amacıyla vakfedilmiş aynı ve nakdi varlıklardan amacı dışında kullanılanların Darülaceze'ye aktarılması, eskiden beri muhtaçlara verilen maaşların yeni kurulacak idareye verilmesi, İstanbul'da emlak ve arazi satışları üzerinden bir bedel alınarak buradan elde edilen gelirin kuruma aktarılması, yine benzer şekilde İstanbul'da oynanan tiyatro, bale ve konser gibi etkinliklerin biletleri üzerine Darülaceze için kk bir miktarın eklenmesi, gibi öneriler ortaya atılmıştır.⁹⁰

Darülaceze'nin kendi faaliyetlerini yerine getirebilecek gelirlere sahip olması için ortaya atılan bu öneriler belirli oranda kabul görmüş ve Tese'ülün Men'ine Dair Nizamname'nin 7. maddesiyle kurumun gelir kaynaklarını belirlemiştir. Buna göre kurumun gelirleri;

- Belediye tarafından el konulan eksik gramajlı ekmekler,
- İstanbul'daki tiyatro giriş biletlerine yapıştırılacak 20'şer ve 40'ar paralık pullar ve bilet satışından elde edilecek hisse,
- Camiler ve ibadet yerleri kapılarına konan sandıklarda toplanan paralar,
- Yoksullara bağışlanacak paralar ile cemaat ve halktan toplanacak yardımlar,
- Madenler ve diğer girişimlere verilecek imtiyazlardan uygun bir şekilde alınacak para ve
- Bunlardan başka duruma göre İdare Heyeti tarafından bulunacak ve Babialı tarafından uygun görülecek gelirlerden oluşmaktadır

Ancak mali zorluklar içerisinde olan Osmanlı Hazinesi, Darülaceze adına toplanan bağışların önemli bir bölümünü başka amaçlarla harcamak durumunda kalmıştır. 1916 tarihinde yürürlüğe giren Dâhiliye Nizamnamesi'nin 23. Maddesinde gelir kaynakları

⁹⁰ Nuran YILDIRIM, a.g.e, s.111.

yenilenmiştir. Halen yürürlükte olan bu Nizamnameye göre Darülaceze Müessesesi'nin gelirleri;

- Tapu senetlerine yapılan zamma karşılık maliye hazinesinden senede toplam 800.000 kuruş,

- Şirket-i Hayriye'nin Boğaziçi'ne işleyen vapur biletlerinin gidiş geliş kısmına eklenen on paraya karşılık senede toplam 7000 lira,

- Komşu sahillere işleyen Seyr-i Sefain İdaresi vapur biletlerine eklenen on para,

- İstanbul'da gösteri yapan bütün tiyatro ve sinemalar ile patinaj ve her nevi oyun yerlerine giriş biletleri üzerinden ve hayır işleri için düzenlenen müsamere vesaire biletlerinden yüzde on hesabıyla birikecek para,

- Yoksullara tahsis edilen paralar ile cemaat ve halktan toplanacak yardımlar, mevlit kandilleri ve padişahın tahta çıktığı günlerde toplanacak yardımlar,

- Madenler ve bayındırlık işleri için imtiyaz alanların rızalarıyla verecekleri miktar,

- Belediyenin el koyduğu eksik gramajlı ekmekler ve uyarılara aykırı hareket eden esnaftan alınan zararlı olmayan yiyecek ve içecekler,

- Darülaceze'deki imalathanelerin gelirleri,

- Hasta ve düşkün olup ölünceye kadar bakılmak şartıyla Darülaceze'ye bağışlanan mal, mülk, maaş ve gelirler,

- Darülaceze'ye ait taşınmaz mallardan elde edilen gelirler,

- Darülaceze adına yapılan hibe ve bağışlar,

- İstanbul Vilayetinin hususi bütçesinden yardım olarak verilecek ödenek,

- Belediyeden yardım olarak verilecek miktar,
- Bu kaynaklardan başka hükümetin belirleyeceği yerlerden sağlanacak gelirlerden oluşmaktadır.

İstanbul'da artan dilencilik önüne geçmek, kimsesiz kadın, erkek ve çocukların sokaklarda dilenmelerini ve halkı huzursuz etmelerini engellemek amacıyla kurulan Darülaceze, zamanla bu amaçlarının yanında farklı pek çok görev üstlenmiştir. Darülaceze Müessesesi daha kurulmadan konu hakkında yapılan görüşmelerde, kurum tarafından muhtemel sakinlerine yönelik olarak koruma, barınma ve sağlık, eğitim ve istihdam sağlayıcı hizmetlerinin sunulması öngörülmüştür. Darülaceze'nin mimari yapıları da öngörülen faaliyetleri gerçekleştirecek şekilde tasarlanmıştır. Tarihsel süreç içerisinde Darülaceze bünyesinde sunulan hizmetler, temelde muhtaçların korunması ve bakımına yönelik olarak icra edilen faaliyetler olmuştur. Koruma ve bakım hizmetlerinin temel amacı, sokaklarda kalan bakacak kimsesi olmayan hasta, sakat, kadın ve erkekler ile kimsesiz çocukların kurumda barındırılarak beslenme, temizlik ve giyim gibi temel gereksinimlerinin kurum tarafından sağlanmasıdır. Darülaceze tarafından sunulan koruma ve bakım hizmetlerinden faydalanmanın ön koşulu, milliyet ve mezhep farkı gözetmeksizin İstanbul'da doğmak veya uzun zamandan beri İstanbul'da yaşıyor olmaktır.

91

Koruma ve bakım hizmetleri kapsamında Darülaceze'nin kuruluşunda mevcut pavyonlardan kadın ve erkekler için ayrı koğuşların ve çocuklar için üç adet koğuşun tahsis edildiği görülmektedir. Müessese'nin kurulduğu ilk yıllarda Müslümanlar ve gayrimüslimler için ayrı koğuşlar ayrılmışsa da Cumhuriyet dönemi ile beraber bu ayırım ortadan kaldırılmıştır. Darülaceze'nin kurulduğu ilk yıllarda, kimsesiz çocuklar için üç

⁹¹ Server GÜNGÖR, a.g.e, s.167.

koğuş ayrılmıştı. 4 yaşına kadar olan kız ve erkek çocuklar ırza hane adı verilen koğuşta birlikte kalmaktaydılar. 4 yaşını aşan çocuklar cinsiyetlerine göre ayrı koğuşlara alınırlardı.⁹²

Darülaceze’de barındırılan kimsesiz muhtaçların sayısı yüz binlere ulaşmıştır. 1896–1974 tarihleri arasında 22.416’sı erkek, 15.002’si kadın ve 10.288’i çocuk olmak üzere toplam 63.055 kişinin Darülaceze bünyesinde barındırıldığını ifade etmektedir.⁹³

Darülaceze’de kalan muhtaç çocuklara yönelik olarak sunulan bir diğer önemli hizmet, okuma çağına gelmiş çocuklara temel eğitimin verilmesidir. Bu amaçla kurum bünyesinde bir okul açılmıştır. Darülaceze Mekteb-i İbtidaisi (Darülaceze İlkokulu) kuruma kabul edilen Müslüman çocuklara dini bilgileri ve ilkokul seviyesindeki genel bilgileri öğretmek amacıyla Darülaceze’nin kuruluşunun ilk yıllarında faaliyete geçirilmiştir. Darülaceze İlkokulu 37 erkek ve 28 kız öğrenci ile 1896 yılında eğitim öğretime başlamıştır. Darülaceze’ye kabul edilenlerden herhangi bir sanatı yapabilecek durumda olanların meslek sahibi olmalarını sağlayacak imalathanelerin yapılması konusu da daha Darülaceze kurulmadan Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesinde görüşülmüş ve bu amaçla sanayi hanelerin kurulmasına karar verilmiştir. Darülaceze’de biri kadınlara diğeri erkeklere ait olmak üzere iki adet imalathane binası yapılmıştır. Darülaceze’nin kuruluşuyla beraber zaman içerisinde farklı sayı ve türde imalathaneler açılmış ve bu imalathanelerden elde edilen ürünlerin satışından önemli bir gelir elde edilmiştir.

Açılma zamanları farklı olmakla beraber Darülaceze bünyesinde halıcılık, dokumacılık, çorapçılık, demircilik, marangozluk, fotoğrafçılık, terzilik, kunduracılık ve daha pek çok imalathane açılmıştır⁹⁴ Bu imalathaneler özellikle acezelerin çocuk olanlarına hitap etmekteydi. Hem okula hem de imalathaneye devam eden çocuklar bir

⁹² Nuran YILDIRIM, a.g.e, 165.

⁹³ Nuran YILDIRIM, a.g.e, 152.

⁹⁴ Reşat Ekrem KOÇU, a.g.e, s. 47.

taftan bir meslek öğrenirken diğer taftan da ürettikleri ürünlerden elde edilen gelirden belirli bir pay almaktaydılar. Günümüzde bu atölyelerin pek çoğu kapanmış durumdadır.

İKİNCİ BÖLÜM

2. OSMANLI DEVLETİ'NDE ÇOCUĞUN SOSYAL VE AİLE HAYATI

2.1. KLASİK DÖNEM OSMANLI AİLESİNDE ÇOCUK

Türk aile çekirdeğinin en önemli varlığı olan çocuk, servettir, devlettir, istikbaldir, ailenin ve toplumun garantisidir. Ailede çocuk vazgeçilmez bir unsur olup, çocuksuz bir aile adeta kabul görmemektedir.⁹⁵ Türk destanlarında erkek çocuklar babanın, kız çocuklar ise ananın gözetimi altındadır.” Er malına kıymayınca adı çıkmaz. Kız anadan görmeyince öğüt almaz. Oğul babadan görmeyince sofraya çekmez. Oğul babanın yerine yetişendir.”⁹⁶

Türk kültür ve medeniyetinin en büyük mahsullerinden olan Osmanlı olgusunda, daha önceleri olduğu gibi ailenin yeri bütün önemiyle devam etmektedir. Günlük yaşam ve üretimde Osmanlı ailesi, çekirdek ailenin yaşam kalıplarından çok, büyük ailenin yaşam ve üretim kalıplarına uymaya meyillidir. Geleneksel şehir ve köylerde çekirdek aile, hayatın sürdürülmesi için uygun bir aile tipi değildir. Ailenin üretimi, yıllık tüketim stoklarının hazırlanması, kırsal alanda işbölümü, ailenin güvenliğinin sağlanması bakımından üç kuşağın bir arada barınması gerekir.⁹⁷ Aile içi eğitimde çocukların eğitimi önceki kuşaklar tarafından yerine getirilir.

Türk ve İslam telakkisine göre ailenin amacı insan neslinin devamıdır. Dolayısıyla çocuk yapmak ve yetiştirmek ailenin en temel görevidir. Aile içinde davranışların, planların ve hesapların büyük bir kısmı çocuğa göre yapılmaktadır. . Hiç kuşkusuz, ailenin geleceğine yönelik ana unsur ve tüm kültürel ekonomik faaliyetlerin amacı çocuklardır

⁹⁵ Dede Korkut'da “oğlu kızı olmayana Allah beddua etmiştir, bizde beddua ederiz belli bilinsin” der.

⁹⁶ Orhan TÜRKDOĞAN, “*Türk Ailesinin Genel Yapısı*”, *Sosyal Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi I*, Ankara, 1992, s.51.

⁹⁷ İlber ORTAYLI, *a.g.e.*, s.20.

Doğum o dönem toplumunda sevinç gösterilerine sebep oluyordu. Doğum münasebetiyle saçılar saçılıyor, çocuğa takılar takılıyor, baba ziyafetler veriyordu. Çocuğun doğumundan sonra en önemli hadise adının konmasıydı. Türklerde önceden gelen çocuğa anlamlı isim koyma ve bir takım olaylara dayandırma âdeti Osmanlılarda da devam etmiştir.⁹⁸

Osmanlılarda çocuğun yetişmesinde en çok dikkat edilen hususlardan birisi de Türk dilinin iyi öğretilmesiydi. Bu durum Yeniçeri Ocağı başta olmak üzere toplanan Hıristiyan çocuklarına temelde öğretilenin Türk dili ve İslam dini olmasında da açıkça görülür. Çandarlı Hayrettin Paşa, ilk ocağın kurulduğu sırada toplanan çocuklar için, “ Bunları Türklere verelim, hem Müslüman olsunlar, hem de Türkçe öğrensinler sonra Yeniçeri olsunlar” demiştir.⁹⁹ Bu da Osmanlılar için dilin aile ve toplumun yanı sıra devlette de önemini vurgular.

Çocuğun büyüme evresindeki önemli törenlerden biride sünnettir. Bu tören özellikle devletin merkezinde, topluma da örnek olması hasebiyle büyük bir ihtişamla yapılıyordu. II. Mehmet’in oğullarını sünnet ettirmesi hadisesi emsallerinin numunesi niteliğindedir. 3 gün törenler yapılmış, herkese yedirilip içirilmiştir.¹⁰⁰

Çocuğun ilk eğitim ve öğretimi evde ebeveyni tarafından verilirdi. Belli bir yaşa gelen çocuk mektebe gönderilmektedir. Belli bir alt yaş sınırı olmasa da genel olarak 4 yaşlarında çocuk mektebe veriliyordu. Çocuğun büyüme dönemi anne babaya bağımlı olarak geçiyordu. Ailede baba çocuğun yetişmesinde önemli rol sahibi olmanın yanı sıra,

⁹⁸ İsmail DOĞAN, “*Osmanlı Ailesinin Sosyolojik Evreleri: Kuruluş, Klasik ve Yenileşme Dönemleri*”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, Cilt:4, s.376.

⁹⁹ Ahmet EFLAKİ, **Menakıbu'l-Arifin**, nşr: Tahsin Yazıcı, Anakara 1959 – 1961; Metin II, 970; trc., II.,466.

¹⁰⁰ Aşıkpaşaoğlu Tarihi, haz: Nihal Atsız, İstanbul, 1970, s. 161-165.

ailenin maişetini temin etmek zorundaydı. Bu hususta ile içi iş paylaşımı planlamasını da baba yapıyordu. Böylece çocuğun aile geçimine katkı yapması sağlanıyordu.¹⁰¹

Kız ve erkek çocuğun, her dinde ve çok yerde olduğu gibi, baba çizgisinde bir aidiyet ile doğduğunu gösterir. Mamafih çocuğun eğitimi aile içinde ön planda anneye ve büyükanneye aittir. Bu nedenle de modernleşme devrinde yazarlar kadının, yani annenin eğitimi üzerinde önemle durmuşlardır. Bütün gazete makaleleri, yeni gelişen roman türü buna yöneliktir. Bizans'ta Kekoumenos gibi ahlakçıların eleştirdiği üzere baba, patria potestas'a göre (baba hukuku) çocukları cezalandırabilir (ölüm cezası), Doğu Roma'da uygulanmasa da bedeni cezalar verebilir. Mesela çocuklar kısırlaştırılarak harem ağası olarak satılabilirdi. Evde işgücü olarak kullanılırdı. Çocuk, babanın otorite ve tasarrufuna bırakılmıştı. Her türlü ahlaki, gayri ahlaki işte kullanılabilir, kazançları baba alırdı.¹⁰² Bunun Osmanlı cemiyetinde böyle olmadığı, ancak fakirlik nedeniyle kırsal ve kentsel alanda çocuğun bağımlılık yaşının düşük olduğu ve eğitimini tamamlamadan hayata atıldığı biliniyor. Eğitim Osmanlı toplumunda her din mensubunun önem verdiği bir kurumdu. Tanzimat'a kadar her dini zümre, çocuklarının ilk eğitimini kendi örgütleyip kurardı. Çocuk eğitiminden sonra dükkân çırağı olabilir, medreseye veya sultaniye devam edebilir veya Tanzimat'ın birçok büyüğünün hayatında rastladığımız gibi, Babıâli kalemlerinden birine çırak olarak girer; başarırsa maaşa geçer, memur olur ve yükselebilirdi.

2.1.1. KLASİK DÖNEM TOPLUMUNDA ÇOCUĞUN ALGILANIŞI VE SOSYAL HAYAT

Klasik toplumda çocuk üzerinde ailenin, akrabaların ve mahalle ile cemaatin kontrolü vardır. Bu bir içtimai destek mekanizmasıdır, bir dayanışmadır. Başarıya göre

¹⁰¹ Refik TURAN, “*Osmanlıların Kuruluş Yıllarında Çocuk*”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Cilt:4, s. 485.

¹⁰² İlber ORTAYLI, a.g.e, s.136.

sevgi tezahürü veya usulsüz davranış üzerine kınama, iyiyi ödüllendirme ve övme veya kötüyü yerme ve men etme fiili birlikte yürür. Doğan çocuğu aile kadar herkes kutlar, edepsizlik eden çocuğu herkes kınar; cemaatin kurallarına uymayanın aile üyeleri kadar, herkes kulağını çeker. Çünkü toplumda aile ve cemaatin ağırlığını üstünde hisseden çocuk, bugünkü toplumda başka bir atmosferin ve dünyanın üyesidir.¹⁰³

Tanzimat dönemine kadar Osmanlılarda çocuğun ayrı bir yeri ve konumu yoktu. Yani çocuk farklı bir varlık olarak toplumda yer almıyordu. Bununla beraber çocuğun farklı bir varlık olduğu, değişik şeylere ihtiyaç duyduğu ya bilinmiyordu ya da böyle şeyler akla bile gelmiyordu. Osmanlılarda gündelik hayatı konu alan makale ve kitaplarda bile çocuklara ya çok az yer ayrılmış ya da genellikle hiç yer verilmemiştir. Nadiren söz konusu edilen çocukların hayatı ise padişah veya üst düzey bürokratların çocuklarını içine almakta ve sıradan Osmanlı çocuklarının gündelik yaşayışı hakkında yeterli bir bilgi bulunmamaktadır. Bunun en önemli sebeplerinden biri Osmanlı çocuklarının belirli bir yaşa kadar eve bağlı, kapalı bir hayat yaşamaları gösterilebilir.¹⁰⁴

18.yüzyılda Anadolu seyahati yapan M. D'Hosson "18.yüzyıl Türkiye'sinde Örf ve Adetler" isimli kitabında kadınların çocuklarını mümkün olduğu kadar kendilerinin emzirmeye özen gösterdiklerini, herhangi bir sebepten dolayı emzirmeseler bile onları asla dışarı çıkarmadıklarını yazar.

Osmanlı çocukları ile ilgili az sayıda yazı ve resim vardır. Bu resimlerde görülen çocukların en önemli özelliklerinden biri büyüklerle aynı kıyafetleri giymiş olmalarıdır. Tanzimat yıllarına kadar Osmanlılarda çocuk, çocuk olarak değil de küçük yetişkin olarak görülüyordu. Bu dönem çocukları ile ilgili olarak söylenebilecekler özetle, mektebe

¹⁰³ İlber ORTAYLI, a.g.e,s.137.

¹⁰⁴ Özdemir NUTKU, "*Osmanlı Şenliklerinde Çocuk*", *Toplumsal Tarihte Çocuk*, (haz: Bekir Onur), Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, s.59.

başlama merasimi olan “âmin alayları” basit ve ilkel oyunlar ve oyuncaklar ve sünnet törenlerinden ibarettir.¹⁰⁵

2.2. MODERN DÖNEMDE OSMANLI AİLESİNDE ÇOCUK

2.2.1. MODERN DÖNEMDE TOPLUMDA ÇOCUK ALGISININ DEĞİŞMESİ VE SOSYAL HAYATTAKİ YENİLİKLER

Özellikle Tanzimat’tan sonra batı da olan tüm gelişmeler Osmanlı gündelik hayatını direkt olarak etkilemeye başladı. Avrupa’ya iş veya tahsil herhangi bir sebeple giden Osmanlılar gördüklerini döndüklerinde uygulamaya çalışıyor ya da orada görüp beğendikleri şeyleri beraberinde getiriyorlardı. Yine benzer amaçlarla Osmanlı topraklarına gelen Avrupalıların Beyoğlu ve Moda’da yaşadıkları hayat tarzı Osmanlılar tarafından beğeniliyordu. 19. Yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı çocukları Avrupa’daki emsallerinin sahip oldukları yeniliklerden ve imkânlardan hemen haberdar oluyor ve imkânları olanlar bu değişimlere ayak uydurmaya çalışıyorlardı.

2.2.2.1. GİYİM

Batı menşeli gelişmeler tüm alanlarda ilk önce saray ve çevresindeki çocuklarda daha sonra bürokrat, zengin ve burjuva ailelere geçiyor zaman içinde uygun zemin bulursa ve şartlar oluşursa halka yayılıyordu. Ve daha çok İstanbul, Selanik, İzmir gibi büyük şehirlerde yaygınlaşıyordu. Osmanlı coğrafyası çok geniş bir alanı kaplıyordu. Bu nedenle tüm Osmanlı toprağının yenilik ve gelişmelerden etkilenmesi mümkün değildi.

19. yüzyılın başlarında erkek çocukları yaz aylarında saçlarını usturaya vurdururlar kışınsa birkaç santim saçları olurdu. Tanzimat’la beraber Osmanlı çocukları da Avrupa’daki gibi saçlarını uzatıp yüzlerine gibi şekil vermeye başladılar. Paris, Viyana ve

¹⁰⁵ Cüneyd OKAY, *Osmanlı Çocuk Hayatında Yenileşmeler 1850-1900*, Kırkambar Yayınları, İstanbul, 1998, s.28.

Milano gibi o devrin moda merkezlerinden gelen kıyafet modelleri ve bilhassa özel üretilmiş kumaşlar çocuk giyiminde yer etmeye başladı. Tanzimat'tan sonra erkek çocuklara çeşitli üniformaların taklidini giydirmek moda olur. Bu aynı senelerde Avrupa'da da modadaydı. II. Abdülhamid'in oğlu Celaleddin Efendi'ye Bahriyeli üniforması giydirip dolaştırması da bu moda öncülük etti.¹⁰⁶ Bu dönemde meşhur terziler özellikle çocuk gazetelerine ilanlar vererek Avrupa modasını Osmanlı'ya taşıyorlardı. Mağazalar açılıyor ve çocuklar için elbiseler ve üniformalar satılıyordu. Bu mağazaların bir çok gazeteye reklam ve ilan verdiğini görmekteyiz.

Bu ilanlar ve gelişmeler Osmanlı da eski anlayışın, çocukların büyüklerle aynı kıyafetleri giymesinin değiştiğini gösterir. Artık çocuklar için farklı bir giyim tarzı olduğu anlaşılmıştı.

2.2.2.2. OYUNCAK

Tanzimat yıllarına kadar Osmanlı çocukları atölyelerde imal edilen oyuncaklarla oynuyorlardı. Bu atölyeler Eyüp'te bulunurdu ve sayısı çoktu. Bu nedenle oyuncakçılığı bir sektör olarak kabul edebiliriz. Yine de bu oyuncaklar çok basit ve genelde tahtadandı. Tahtadan yapılmış çemberler, fırdöndüler, kayıklar ve kartondan yapılmış renkli gölge oyun tasvirleri ve taş bebekler o dönemin oyuncaklarındandı. Fakat Eyüp oyuncakları sektörde hiçbir yenilik yapmadıkları için zaman içinde kapanmaya başladı.

Batı orijinli oyuncaklar ise önceleri Avrupa'ya gidenler tarafından getirilirdi. Daha sonra zamanla Avrupa'nın büyük mağazaları başta İstanbul olmak üzere Osmanlı'nın büyük şehirlerinde şubeler açmaya başladı. Fakat bu mağazalar daha çok ortanın üstü ve üst gelir seviyesindeki ailelere hatip ediyordu. Yapılan alışverişlere bazen çocuklarda götürülüyordu. Louvre, Au Lion, Au Camelia, Bazaar Allemand, Bon Marche, Carlmann

¹⁰⁶ Cüneyd OKAY, a.g.e, s.81.

et Blummer bu dönemin oyuncak mağazalarından bazılarıydı. 19. yüzyılın sonlarına doğru ilkel Eyüp oyuncakçılarının yerini Avrupa tarzı ithal oyuncak mağazaları almış ve tabana ulaşmamış olsa da elit tabakanın çocukları modern oyuncaklarla büyümüşlerdir.

2.2.2.3. EDEBİYAT

Genel bir ifadeyle çocuk edebiyatı çocuklar için yazılmış bütün eserleri içine alır. Türk toplumunda olduğu gibi edebiyatında da çocuğun genel olarak ihmal edildiğini söylemek mümkün. Tanzimat dönemi edebiyatında çocuk hemen hemen hiç yoktur demek yerinde olur. Sadece çocuklar için terbiye ve eğitim amaçlı Pendnameleri çocuk edebiyatı kapsamında düşünmek de yanlış olur çünkü bunlar çocuklar için değil aileler için yazılmış eserlerdir ve çocuğun dünyasına hitap etmekten çok uzaktır.

Türk edebiyatında çocuklar için yazılmış ilk şiir Akif Paşa'nın ölen torunu için yazdığı şiir kabul edilir. Fakat bu şiir de içerik açısından çocuklar için değil bir yetişkinin yakını için yazdığı bir şiirdir. Kısacası bunun çocuk şiiri kabul edilecek bir yanı yoktur. Kitap halinde ilk çocuk yayını, küçük hikâyelerden meydana gelen ve Kayserili Doktor Rüşdi'nin yazdığı Nuhbet-ül Etfal'dir. Basım yılı 1858'dir. Bu dönemlerde Osmanlı edebiyatçılarının çocuk edebiyatıyla ilgili olduğunu söylemek pek mümkün değildir. Fakat Avrupa'dan çocuk eserleri tercüme edilmiştir. Ayrıca birçok gazete de tercüme hikâyeler yayınlamıştır. Bu dönemde batılılaşmanın etkisi altında bile çok az sayıda çocuk kitabı çıkmış olsa da çocuk gazete ve dergilerinin sayısı nispeten fazladır.

2.2.2.4. SAĞLIK

Osmanlı Devleti'nde bebek ve çocuk ölümleri küçümsenmeyecek boyuttaydı. Tanzimat'tan sonra tıp okullarının açılması ve Avrupa'ya öğrenci gönderilmesi olumlu sonuçlar verir.

Osmanlılarda doğum Tanzimat yıllarına kadar iptidai şekillerde ve sağlıksız ortamlarda yapılıyordu. Ebeler doğum konusunda eğitilmiş olmayıp başkalarından öğreniyorlardı. Bu dönemde bebeklerin Avrupa'daki gibi kundaklanması yaygınlaşmıştı. Ayrıca çocukların hastalandığında çocuk doktoruna götürülmesi de başlı başına yeni bir anlayış sayılır. 19. yüzyılda İstanbul'da çocukları etkileyen hastalıklarda biri de kuduzdu ve çok yaygındı. Şikâyetlerin artması üzerine II. Abdülhamit Dr. Zoeros Paşa, Dr. Hüseyin Paşa ve Veteriner Hüsnü Bey'i Fransa'ya Pasteur Enstitüsüne gönderdi. Kuduzla ilgili eğitim almak üzere altı ay orada kaldılar ve döndüklerinde Tıp Akademisine bağlı olarak Daülkelb Müessesesi'ni kurdular. Kısa bir süre içinde de kuduz aşısını hazırladılar ve kuduz modern bir şekilde tedavi edilmeye başlandı.

Yine 19. asırda hastanelerde çocuklar için ayrı bir bölüm yoktu haliyle çocuk hastanesinden de söz etmek mümkün değildi. Ama asrın sonlarına doğru hastanelerde çocuklar için ayrı koğuş kurulmuştur. Bunların da genelde yabancılara ait hastanelerde olduğunu görüyoruz.¹⁰⁷ Şişli Etfal Hastanesi Osmanlı'nın çocuklar için yaptığı ilk hastanedir. İnşasına 2 Haziran 1898'de başlanmıştır. Berlin'deki Kaiserin Friedrich Kinderkranhaus çocuk hastanesinin planı örnek alınarak mimar Franz Niecherman tarafından yapıldı.¹⁰⁸

¹⁰⁷ 1866'da Graz'lı rahibeler Macar ve Avusturyalı yetim hastalara çeşitli binalarda bakmaya başlar. 1893'de Saint Vincent de Paul rahibeleri Sankt Georg Hastanesinde İtalyan doktor Giovanni Battista Violi yönetiminde bir çocuk koğuşu kurarlar.

¹⁰⁸ Cüneyd OKAY, a.g.e, s.68.

Bu dönemde bütün halinde ocuk sağlığının farkına varılmış ve korunması için çalışılmıştır. Bunun içinde eğitim gerektiği anlaşılmış, ocuk doktorları, ocuk ilaçları, ocuk aşıları, ocuk hastaneleri ortaya çıkmıştır. Bazı okullara sağlık dersi konmuş ve gazete ve dergiler aracılığıyla toplum bu konuda bilinçlendirilmeye çalışılmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. OSMANLI DEVLETİ'NDE ÇOCUK YAYINLARI

3.1. GAZETE VE DERGİLER

Osmanlı gazete ve dergileri çok çalışılmamış bir alandır fakat çocuk gazete ve dergilerine el değmemiştir desek yerinde bir tabir olur. Fakat bu dergiler dönemin sosyal, ekonomik ve kültürel özellikleri hakkında önemli bilgiler verebilirler. Burada daha çok 19. Yüzyıl çocuk dergileriyle ilgili kısa bilgiler verilip tanıtılacak “Arkadaş” dergisi ise çocuk yayıncılığı açısından incelenecektir.

3.1. 1. MÜMEYYİZ

Haftada bir kere Asmaaltı'nda Camlıhan Matbaasında çıkar ve Osmanlı'daki ilk çocuk gazetesidir. Kendi ile aynı adı taşıyan Mümeyyiz adlı günlük gazetenin haftalık çocuklar için çıkan ekidir. Sahibi Sıdkı'dır. Bir seneliği kırk ve altı aylığı yirmi beş, üç aylığı on beş kuruştur. Küçük nüshası yirmi, büyük nüshası ise kırk parayadır. Haftalık olarak toplam kırk dokuz sayı yayınlanmıştır. İlk sayısı 9 Receb 1286 / 15 Ekim 1869 tarihini taşır.¹⁰⁹

Dergi kendi maksadını çocuklara daha iyi ahlak, terbiye ve tahsil konularında bilgi vermek ve fakat bunları çocukların daha iyi anlayacağı bir dille yazmak olduğunu açıklar.¹¹⁰ Günümüzle kıyaslırsak mümeyyiz de dâhil olmak üzere gazetelerin çoğunda çocukların anlayacağı ve ilgilerini çekecek bir dil kullandıklarını söylemek imkânsız fakat o dönem için nispeten anlaşılabilir olduğu söylenebilir. Dergide küçük hikâyeler, eğitici yazılar, çeşitli okullardan yazılar, haberler ve okuyucu mektupları vardır. Gazete

¹⁰⁹ Hakkı Tarık Us Koleksiyonu, **Beyazıt Kütüphanesi**, 55/1.

¹¹⁰ Cüneyd OKAY, **Eski Harfli Çocuk Dergileri**, Kitabevi Yayınlar, Şubat 1999, İstanbul, s.34.

çocukların ilgisini çekmek için her seferinde farklı bir renkte kâğıda basılırdı.¹¹¹ Ayrıca her nüshasında çocuklara muhtelif bilmeceler tertip ederdi.

3.1.2. SADAKAT

İlk sayısı 11 Nisan 1291 / 23 Nisan 1875 tarihinde çıkmıştır. Bir nüshası on para olup Matbaa ve mahall-i idaresi İstanbul Babıali Caddesi'nde 34 numaradadır. Bir seneliği yirmi kuruş, altı aylığı on iki kuruştur. Çocuklara mahsus bir gazete olduğu için çocuklara mahsus kitap ilanından başka ilan konulmaz ayrıca taşralar için posta ücreti zam olarak konulurdu. Sahibi Tahsin'dir.¹¹²

İlk sayısı ile gördüğü büyük ilgi üzerine iki baskı yapar. İlk baskı 1500, ikinci baskı ise 1000 satışı ulaşır. Gazetede küçük hikayeler, soru ve cevaplar ve okuyucu mektupları gibi köşeler vardır. Altı sayı yayınlanan derginin son sayısı 18 Mayıs 1292 / 30 Mayıs 1875 tarihine aittir. Bu denli çok satan bir gazetenin altı sayıda sona ermediği muhtemeldir. Gazete son sayısında Etfal adında yeni bir gazete olarak çıkacağını duyurdu. Ve bir sonraki hafta Eftal adıyla yayını sürdürdü.

3.1.3. ETFAL

Adından da anlaşılacağı gibi çocuklar için özel olan gazete haftada bir çıkar ve nüshası on paradır. Bir seneliği yirmi, altı aylığı on iki kuruştur. Yine taşralar için posta ücreti fiyata eklenirdi. Bu gazete Sadakat ile aynı yayın kurallarını içerir ve sahibi Tahsin'dir. İlk sayısı 23 Mayıs 1291 / 4 Haziran 1875'dir. Yayın prensibi olarak sadakat ile aynıdır. Etfal toplam 16 sayı yayınlanmıştır.¹¹³

¹¹¹ Cüneyd OKAY, a.g.e, s.34.

¹¹² HTU, a.g.e, htu no:1418.

¹¹³ HTU, a.g.e, no: 1075.

3.1.4. AYİNE

Çocuk ve kadınlar için gazetedir. Haftada bir Pazar günleri Selanik'te çıkardı. Gazeteyi almak isteyenlerin Zaman gazetesi idaresine başvurmaları gerekiyordu. Gazete sahibi Mahmut Hamdi'dir. Gazetede ağırlıklı olarak kadınlara yönelik yazılar yer alsa da çocuklar için de köşeler vardır. İlk sayısı Teşrin-i Sani 1291 / 14 Kasım 1875 tarihine aittir. Dönemindeki gazetelere göre nispeten daha uzun bir yayın hayatı vardır ve toplam 41 sayı yayınlanmıştır.¹¹⁴ İstanbul dışında yayınlanan ilk çocuk dergisi olarak kabul edilir.¹¹⁵

3.1.5. AİLE

Adı üstünde aileye aynı zamanda çocuklara ve ev işlerine yani kadınlara yönelik gazetedir. İstanbul Mihran Matbaasında basılırdı. Sahibi Mihran, muharriri Şemseddin Sami'dir. İlk sayısı 17 Cemaziyelahir 1297 / 27 Mayıs 1880 tarihine aittir. Her sayısı 15 sayfa olup toplam 3 sayısı kütüphanelerde mevcuttur.¹¹⁶ Çocuklara hikaye, oyun, elifba oyunu gibi çocuklara yönelik yazılar dergide yayınlanmıştır.¹¹⁷

3.1.6. BAHÇE

İlim ve edebiyat konularından bahsedip çocuklara mahsus olarak haftada bir defa çıkardı. Sahibi Kemal Efendi, Heyet-i Tahririye Müdürü Nihal Avni idi. Bir nüshası kırk para olup senelik aboneliği otuz beş, altı aylığı yirmi ve senelik posta ücreti on altı kuruştur. İstanbul'da Mekteb-i Sanayi-i Şahane Matbaası'nda basılırdı.¹¹⁸ İlk sayısı 10

¹¹⁴ HTU, a.g.e, no: 1074.

¹¹⁵ Cüneyd OKAY, a.g.e, s.45.

¹¹⁶ HTU, a.g.e, no:0719.

¹¹⁷ Cüneyd OKAY, a.g.e, s.50.

¹¹⁸ HTU, a.g.e, no 0135.

Teşrin-i Evvel 1296 / 22 Ekim 1880 yayınlanmıştır. Birçok bakımdan Avrupai bir dergi görünümündedir.¹¹⁹

İlk sayısındaki “mukaddime” de çocuklar için ilim ve fenden bahsedilirken sıkılmaması için edebiyat sayfaları ve eğlenceler de konulacağı açıklaması yapılmıştır. Eğitici yazıların yanında Avrupa ülkelerinden bilgiler ve haberler vermesi o dönemde örnekleri arasında bir ilkti. Ayrıca Fransızca öğretme amacıyla seri yazı ve hikâyeler de yayınlanmıştır. Yine batı dillerinden tercüme edilmiş hikâyeler de dergide yer almıştır. 31 Teşrin-i Evvel 1296 tarihinde yayınlanan sayılarında çocukların daha fazla dergi ve gazete okumasını istedikleri ve çocuklar için olan süreli yayınların artması için fiyatlarını kırk paradan yirmi paraya çekerler ve fiyat son sayıya kadar değişmez. Bahçe toplam kırk sayı yayınlanmıştır. Ve döneminin en yenilikçi dergilerindedir. Çocuk gazeteciliğinde Avrupai bir yöntem belirlemiş ve dönemine kıyasla çocuklara daha uygun ve modern yöntemle yayın hizmeti sunmuştur.

3.1.7. MECMUA-İ NEVRESİDEGAN

Rüfeka-i Selase-i Tahririye: H. Tayfur, S. Asaf, Y. Vasfi. Maarif Nezaret-i Celilesinin ruhsatıyla Mekteb-i Sanayi matbaasında tab’olunmuştur. İstanbul, 1298.¹²⁰ Mecmua-i Nevresidegan rüşdiye ve ilk sınıf idadiler için okuldaki derslere yardımcı olmak için çıkarılan bir okul dergisidir. Potansiyel olarak çocukları içine almasa da eğitim açısından derslerle ilgili hesap, tarih ve benzeri konuları işleme ve bu konularla ilgili soruları barındırması önemlidir. Okul dersleri ve eğitimine önem verilmeye başlandığının somut göstergelerinden biri sayılabilir.

¹¹⁹ Cüneyd OKAY, **a.g.e**, s:54.

¹²⁰ HTU, **a.g.e**, no:0391.

3.1.8. ÇOCUKLARA ARKADAŞ

Her onbeş günde bir Maarif Nezareti celilesinin ruhsatıyla resimli olarak basılırdı. Muharriri sıhhiye ketebesinden Mehmed Şemseddin idi. Nüshası elli para olup Mihran Matbaası Babîâli caddesi 7 numarada basılırdı.¹²¹ Derginin ilk sayısı 1 Cemaziyülevvel 1298/ 1 Nisan 1881 tarihine aittir. Dergide Mehmed Şemseddin daha sonra tahlilini yapacağımız “Arkadaş” isminde bir dergi çıkardığını fakat yayınına sona erdirmek zorunda kaldığını yazar ve çocukların eğitimlerine yardımcı olmak için bu dergiyi çıkardığını söyler. Dergide resimler, güzel sözler, ahlaki yazılar ve hayvanlarla ilgili bilgilerin yanı sıra İstanbul ve semtlerinin tarihi yapıları hakkında malumat ve tarihi konuların işlenmesi alanındaki önemli ilklerdendir. Bunun yanı sıra eğlendirici hikâyeler ve okuyucu mektupları da dergide yer alırdı. Dergi toplamda on iki sayı yayınlanıp varlığını sona erdirmiştir.

3.1.9. ÇOCUKLARA KIRAAT

Mekatib-i ibtidaiye ve sıbyaniye şakirdanı için onbeş günde bir yayınlanırdı. Nüshası kırk paradır ve bir seneliği bir adet sim mecidiye olup taşralar için posta ücreti de alınırdı. Matbaası İstanbul Çakmakçılar yokuşu Agopyan hanındadır. Sahibi Mehmed Ziya’dır. İlk sayısı 1 Sefer 1299 / 23 Aralık 1881 tarihine aittir.¹²² Dergi kendi sayfasında çocuklara ibtidaiye ve sıbyaniye çocukları diye hitap eder ve ekler, hikâyeye, eğlenceye dair güzel bentler ve resimli hikâyeler, tatil günlerinde oynayabilecekleri oyunlar, kız çocukları için nakış ve örgü ve Avrupa’dan getirtilen el işlerine dair kitaplardan yazılar olacağını yazar.

¹²¹ HTU, a.g.e, no:0385.

¹²² HTU, a.g.e,no:0127.

Mehmed Ziya'nın eğitimci tarafının ağır bastığı dergiye öğretmen ve velilerin ilgisi büyük olmuştur.¹²³ Dergide eğitici ve ahlaki konular, Avrupa, eğitim sistemi ve şehirleri, değişik yapılar yer almıştır. Fakat üçüncü sayısında¹²⁴ artık insan ve hayvan resimleri kullanılmayacağını söylemiş birkaç sayı kullanmadıktan sonra daha sonra tekrar bu tip resimler dergide yayınlanmıştır. Dergi 18 sayıdan sonra yayın hayatına son vermiştir.

3.1.10. VASITA-İ TERAKKİ

Çocuklar için olan gazete onbeş günde bir çıkar ve edebiyat, fen gibi konulardan bahsederdi. Naşiri Serafim, muharrirleri ise Fahri, İsmail ve İhsan Bey idi. Matbaa-i Aramyan'da basılırdı. İlk sayısı 16 Nisan 1298 / 28 Nisan 1882 tarihli gazete eğitim amacı güdüyordu. Diğer dergi ve gazetelerden farklı olarak ikinci sayısında Niaga Şelalesinin fotoğrafını yayınlamasıyla farklılık yaratmıştır. Toplam dört sayıdan sonra yayın hayatı sona ermiştir.¹²⁵

3.1.11. ETFAL

Haftada bir defa çıkan edebi ve fenni bir gazetedir. Matbaa ve idarehanesi Atik Bab-ı Zaptiye Caddesinde 63 numaralı Nişan Berberyan Matbaasıdır. Bir nüshası altmış paradır. Senelik abone bedeli altmış, altı aylığı otuz kuruştur. Sahibi Doktor Memduh idi.¹²⁶ Gazete sadece çocuklara değil rüşdiye ve yüksek okul öğrencilerine de hitap ediyordu. İçinde eğitici ve ahlaki yazılar, resimlerle süslenmiş hikâyeler, birçok konuda bilgiler ve döneminin birçok dergisinde olduğu gibi Avrupa ile ilgili haber ve tanıtımlar yer alırdı. Kütüphanelerde toplam 23 sayısı mevcuttur.

¹²³ Cüneyd OKAY, **a.g.e.**, s.61.

¹²⁴ Çocuklara Kıraat, 1 Rebiyülevvel 1292 tarihli sayı.

¹²⁵ HTU, **a.g.e.**, no:0391.

¹²⁶ HTU, **a.g.e.**, no:0217.

3.1.12. NUMUNE-İ TERAKKİ

Hâsıl olan temettü leyli ve nehari “ Numune-i Terakki” mektebine aittir. Sahibi Mehmed Nadir olup Babıali Caddesi numara 34 Cemal Efendi Matbaası ve numara 8 Mihran Matbaası’nda basılırdı. Gazete Numune-i Terakki adlı okulun eğitim amacı güden yayın organıdır. ¹²⁷ Gazetenin sahibi Mehmed Nadir okulun da müdürüdür. İlk sayısı 2 Mart 1303/ 7 Nisan 1887 tarihlidir. Gazete umumi, ibtidai, rüşdi ve ali adlı kısımlardan oluşurdu. Ve her bir kısım da çeşitli problem ve soruların sorulacağı, doğru cevap verenlereyse 3, 6 ve 12 aylık gazete aboneliği hediye edileceği ilk sayı da yayınlanmıştır. Böylece bir eğitim ve çocuk gazetesinde ilk defa promosyon yapıp hediye dağıtılmış oluyordu.

Yine ilm-i hesap muallimlerine rehber başlığı altında dönemin öğretmenlerine de eğitim metotları hakkında bilgi verildiği görülür. Gazetede yayınlanan sorular genellikle ağır cebir ve geometri konularından oluşup, bir sonraki sayıda sorunun cevabı yayınlanırdı. Aynı zamanda coğrafya konularında deniz, yağmurlar ve iklim gibi konular incelenirken, fezaya atf-ı nazar adlı başlıkta da basit astronomi konularına değinilirdi.

Üçüncü sayıda ise birinci sayıdaki problemi Mekteb-i Mülkiye-i Şahane İdadisi öğrencisi İhsan Efendi’nin çözdüğü ve kendisine üç aylık abonelik verildiği yazıyor. Yine derginin ilköğretim öğrencilerini ilgilendiren ibtidai kısmında basit hikâye ve nasihatler, rüşdi ve idadi kısımlarda ise formüller, hesaplamalar Newton ve Kepler vb kanunlar ve genel kurallar vardır. ¹²⁸ Bu yönden bakıldığında eğitim gazeteciği açısından neredeyse günümüz yayınlarına yakın bir kalite ve anlayışı vardır. Ayrıca fıkra ve bilmeceler yerine de riyazi eğlenceler bölümü mevcuttur. Gazete 28 Mayıs 1303 / 9 Haziran 1887 tarihli sayısında gazeteyi okul ile birlikte basıma yetiştirmekte güçlük çekip hatalar oluştuğunu

¹²⁷ HTU, a.g.e, no:0250.

¹²⁸ Cüneyd OKAY, a.g.e, s.76.

ileri sürerek on beş günde bir defa yayınlamaya başlayacaklarını duyurur. Fakat sonraki sayı on beş gün sonra değil on ay sonra çıkar. 1 Mart 1304 / 13 Mart 1888 tarihli sayıda bunun sebepleri açıklanır ve renk katmak amacıyla edebi metin ve hikâye çevirilerine de yer verilir. Fakat 1 Mart 1304 / 27 Mart 1888 tarihindeki dokuzuncu sayısıyla yayın hayatına veda eder.

3.1.13. DEBİSTAN-I HİRED

Maarif Nezareti Celilesi Ruhsatıyla on beş günde bir çıkarılır ve nüshası altmış paradır. Gazete maksadını etfal-i mekatibin terakkıyat-ı tahsiliyesine hizmet olarak açıklar. Fazla hâsılatı Debistan-i İraniyan'ın edevat-ı hendesiye ve coğrafiyesine aittir der. İmtiyaz sahibi ve sermuharriri Giridi H. Tahsin'dir. Dersaadet için seneliği otuz kuruş, altı aylığı on altı kuruş, iran için seneliği on kıran'dır.

Dergi Debistan-ı İraniyan adlı okulun yayın organı gibidir. Bu okul Osmanlı topraklarındaki İranlılara ait ilk eğitim kurumudur. Eldeki tek nüshada 20 Receb 1304 / 2 Nisan 1887 yer alan bütün yazılar Türkçe'dir yani hedef kitle İran asıllı Osmanlı çocuklarıdır. Dergi sayfalarında yayınlanış amacı olarak çocukların eğitimine destek olmak, terbiye ve edep aşılamak, hareketlerini ıslah etmek der ve ekler; “Gazetemizi okumak için derslerinize mani olacak zamanları tahsis etmenizi asla arzu etmeyiz” . Gazetenin çocuklar için çekici ve albenili bir yanı yoktur. Dili de çocuklar için ağır sayılabilir. Daha çok ders ve ahlak konularına önem verilmiştir. Ve dergide genel olarak İranlı çocuklar muhatap alınmıştır.¹²⁹

¹²⁹ Cüneyd OKAY, a.g.e, s.84.

3.1.14. ÇOCUKLARA TALİM

On beş günde bir çıkan çocuklara mahsus gazetedir. Muharrir ve mesulü Mehmed Şemseddin, idare memuru Ahmed Nuri Efendi'dir. Nüshası bir kuruştur. Abone bedelinin seneliği ani 24 nüshası yirmi, altı aylığı on kuruştur. Taşralarda seneliği posta ücretiyle beraber seneliği yirmi, altı aylığı on üç kuruştur.¹³⁰ Ayrıca Mehmed Şemseddin'in son gazetesidir. İlk sayısı 4 Kanun-ı Evvel 1303 / 16 Aralık 1887 tarihlidir. Yazar çocuklar için eğitici yazıları ön plana çıkarmış ve çeşitli hayvanları resimleriyle tanıtıyor. 1 Haziran 1304 / 26 Haziran 1885 tarihlidir.

3.1.15. ÇOCUKLARA REHBER

Etfal-i zükur ve inasın tehzib-i ahlak ve tevsi-i malumatına hadim haftalık risaledir. Sahibi Ahmed Midhat olup mahalli idaresi Selanik'de Hükümet Caddesi'nde Ali Neşet Kütüphanesidir. Nüshası 20 para olup, bedeli iştirası mecdiye on dokuz, kuruş hesabıyla bir seneliği otuz, altı aylığı on yedi kuruştur.¹³¹ Çocuklara Rehber 19. yüzyıl da yayımlanmaya başlayan son gazetedir. İlk sayısı 10 Nisan 1313 / 22 Nisan 1897 çıkmıştır. Gazete çocuk edebiyatına büyük katkıda bulunmuştur. Her ne kadar çocuk edebiyatı Meşrutiyetle birlikte şekillenip kendine sağlam bir zemin bulacak olsa da Çocuklara Rehber buna ilk adımdır.

Dergide çocuk şiirleri, valide sınıfına mahsus manzumeler, tiyatro metinleri, çocuk şarkıları her sayıda bulunur ve ileri bir edebiyat tekniğiyle yazılıyordu. Gazete 166 sayı çıkarmış ve dönemin çocuklarının yurttan ve yurt dışından eğitim ağırlıklı haberlerle bilgilerinin artmasını sağlamaya çalışmıştır.

¹³⁰ HTU, a.g.e, no:0387.

¹³¹ HTU, a.g.e, no:0094.

3.1.16. ÇOCUK BAHÇESİ

Çocuklara yönelik haftada bir kere çıkan, ahlak ve terbiyeden bahseden gazetedir. Sahibi N(un) Necati'dir. Nüshası yirmi paradır. Mecidiye on dokuz, kuruş hesabıyla seneliği Selanik için yirmi beş, altı aylığı on üç, sair mahaller için seneliği otuz, altı aylığı on beş buçuk kuruştur. İlan fiyatı satır başına iki kuruştur. Selanik Hamidiye Sanayi Mektebi Matbaası'nda çıkar.¹³² İlk sayısı 13 Kanun-ı Sani 1320 / 26 Ocak 1905 tarihlidir. Dergi ilk sayısında derslerden başka dinlenme vakitlerinde ve başka şeylerle uğraşmak istediklerinde çocukların gazetede her şeyi bulmalarını istediklerini yazar.

Dergide Mehmed Emin Yurdakul, Tevfik Fikret, Ali Ulvi Elöve, Nigar Binti Osman, Hüseyin Cahit Yalçın, Celal Sahir Erozan gibi edebiyatın usta isimleri de yazı yazıyorlardı. Böylece bir çocuk yayını dönemin usta yazarlarının eserlerine de yer vermiş ve bu alanda ilk ve öncü olmuştur. Tabii olarak dili çocuklar için biraz ağır gelmekteydi. Ayrıca bir çocuk dergisi olan Çocuk Bahçesi'nin 13 Haziran 1321'de yazılarından dolayı tatil edilmiş olması manidardır.

Dergide okullardan haberler verilir, çocuk terbiyesine dair yazılar, şiirler ve mektep tiyatroları yayınlanırdı. Dergi 1 Kanun-ı Evvel 1321 / 14 Aralık 1905 yılında 43. sayısıyla yayın hayatını sona erdirmiştir.

3.1.17. MUSAVVER KÜÇÜK OSMANLI

Sahibi A. Şerif olup nüshası yirmi paradır. Ruşen Matbaası'nda çıkar.¹³³ İlk sayısı 30 Teşrin-i Sani 1325 / 13 Aralık 1909 yılında çıkıp toplam 3 sayı yayınlanmıştır.

¹³² HTU, a.g.e, no: 0097.

¹³³ HTU, a.g.e, no:1305.

3.1.18. MEKTEPLİLERE ARKADAŞ

15 günde bir yayınlanan fenni, ahlaki, edebi çocuk mecmuasıdır. Müdürü Midhat Sadullah'tır. Seneliği yirmi yedi, altı aylığı onbeş ve vilayat ve memalik-i ecnebiye için seneliği otuz, altı aylığı yirmi kuruştur.¹³⁴ İlk sayısı 5 Kanun-ı Sani 1325 / 18 Ocak 1910 çıkarılmıştır. Dergide sohbetler, eğlenceler, tiyatrolara dair yazılar, derslerle ilgili konular, milli tarihe ilişkin bilgiler ve sağlık konularından bahsedilirdi. Dergi edebiyat ağırlıklıydı. Otuz iki sayfalık yüklü hacmiyle diğer dergilerden ayrılan Mekteplilere Arkadaş 14 sayı yayınlanmış ve 15 Temmuz 1326 / 28 Temmuz 1910 tarihinde yayını sona ermiştir.

3.1.19. CİDDİ KARAGÖZ

Osmanlı Türk yavrularının milli terbiyesine çalışır ve haftada bir çıkar. Sahibi ve müdürü Nuri İsmet, Basım yeri ve Matbaası Bursa Muin-i Hilal Matbaası'dır. Türkçü bir dergi olan Ciddi Karagöz'ün 3 sayı çıktığı bilinmekte fakat ulaşılabilir tek sayısı bulunmaktadır. Bu nedenle hakkında tam fikir sahibi olmak imkânsızdır. Yinede dilinin çocuklara pek uygun olmadığını söylemek mümkündür.

3.1.20. ÇOCUK YURDU

Çocuklar için ahlak ve terbiye veren toplam 7 sayı yayınlanan gazetedir. İlk sayısı 9 Mayıs 1329 / 22 Mayıs 1913 yılında yayınlanan dergide kısa yazı ve hikâyeler yanında Balkan Harplerinin işlendiği yazılar çokçaydı. Fakat gazetenin herhangi bir farklılığından ve başarısından söz etmek mümkün değildir. Kütüphanelerde tam koleksiyonu da bulunmamaktadır.

¹³⁴ HTU, a.g.e, no:65.

3.1.21. ÇOCUK DUYGUSU

Çocukların tezyid-i malumat ve tehzib-i ahlak etmelerine hadim her hafta Perşembe günleri neşrolunur. Sahibi Leon Lütü olup nüshası on paradır. Seneliği posta ücretiyle on beş, altı aylığı sekiz kuruştur.¹³⁵ İlk sayısı 6 Haziran 1329 / 19 Haziran 1913 tarihinde çıkmıştır. Dergi liberal görüşlüdür. Derginin 10. sayısında 8 Ağustos 1329 / 21 Ağustos 1913 çocuklara “Türk Oyunu” adında savaş oyunu öğretilir. Dergi de Baha Tevfik, Faik Ali Ozansoy, Selim Sırrı Tarcan, M. Ekrem, Edhem Haşim gibi yazarlar göze çarpmaktadır. Dergi 61. sayısıylayla 31 Temmuz 1330 yılında yayın hayatından çekilmiştir.

3.1.22. TÜRK YAVRUSU

Mekteblilerin tenvir-i fikrine hadim her hafta Perşembe çıkan küçük Türk risale-i musavveresidir. Müdürü Gündüz Alp, nüshası on paradır.¹³⁶ İlk sayısı 26 Eylül 1329 / 9 Ekim 1913 tarihli dergi toplam iki sayı yayınlandığı için hakkında söylenebilecek fazla bir şey yoktur.

3.1.23. ÇOCUKLAR ÂLEMİ

Darülmualimin Şemsülmekatib Muallimlerinden Bir Heyet, Müdür Mustafa Fegani'dir.¹³⁷ İlk sayısı 14 Kanun-ı Evvel 1329 / 27 Aralık 1913 tarihinde çıkan derginin toplam 10 sayı yayınlandığı söylene de kataloklarda 4 nüshası mevcut olduğu için dergi için fazla bir şey söylemek zordur. Fakat öğretmenler tarafından yayınlanmış olduğuna göre eğitim amaçlı bir dergi olduğunu söyleyebiliriz.

¹³⁵ HTU, a.g.e, no:0136.

¹³⁶ HTU, a.g.e, no:0912.

¹³⁷ HTU, a.g.e, no:1111.

3.1.24. ÇOCUK BAHÇESİ

Haftada bir kere Perşembe günleri çıkan resimli risaledir. Müdür Mehmed Zihni olup nüshası on paradır. Senelik abonesi posta ücreti ile yirmi kuruşadır, altı aylığı yoktur. Memalik-i ecnebiye için seneliği altı franktır. Matbaa ve idarehanesi Hikmet Matbaası'dır.¹³⁸ İlk sayısı 20 Şubat 1329 / 5 Mart 1914 tarihlidir. Dergi ilk sayısında “Çocuk Bahçesinin Bahçıvanları” adlı yazıda derginin hem çocuklara hem de idadi ve sultani öğrencilerine hitap edeceğini yazar. Dergi baskısı ve kaliteli resimleriyle Meşrutiyet dönemi gazeteleri içinde göze çarpar. Dergide resimli hikâyeler, masallar, bilmece, fıkralar ve şiirler var. Ayrıca derginin dört ilave ek ve en kuvvetli promosyon olarak da bir gümüş saat vermiş olması dikkat çekmektedir. Dergi toplam 21 sayı yayınlanmış ve 10 Temmuz 1330 / 23 Temmuz 1914 yılında yayın hayatına veda etmiştir.

3.1.25. ÇOCUK DOSTU

Mini mini çocukların arkadaşısıdır. Haftada bir Perşembe günleri çıkar. Müdürü Tevfik Nureddin olup tanesi on para, seneliği on beş kuruştur.¹³⁹ İlk sayısı 1 Nisan 1330 / 14 Nisan 1914 tarihinde yayınlanmış olup, hedef kitlesi en küçük olan gazete sayılabilir. Bu dergi çocukların algılayabileceği gibi büyük resimler büyük puntolu basit anlatımlı yazılarla bezenmiştir. Toplam 21 sayı yayınlanmış olan derginin son sayısı 10 Temmuz 1330 / 23 Temmuz 1914 tarihli olup Milli Bayrama denk geldiği için renkli basılmıştır.

¹³⁸ HTU, a.g.e, no:79.

¹³⁹ HTU, a.g.e, no:149.

3.1.26. KÜÇÜKLER GAZETESİ

Çocukların tenvir-i efkârına, tehzib-i ahlakına hadim musavver gazetedir. Haftada bir Perşembe günleri çıkar. Müdür-i Mesul: Aziz. Seneliği yüz elli kuruş, altı aylığı yetmiş beş kuruştur.¹⁴⁰ Gazete artık Birinci Dünya Savaşı'nın kaybedildiğinin anlaşıldığı bir dönemde yayın hayatına başlamıştır. 9 Mayıs 1918 tarihli ilk sayısında "Birinci Ders" adlı yazıyla başlıyor ve dünyanın oluşum safhaları, kıtalar gibi konular anlatılıyor. En ilgi çekici tarafı ise "Küçük Haberler" bölümü olup, eğitim ve terbiye amacı gütmekteydi. Kimi olaylar anlatılıp çocuklardan ders çıkarmaları bekleniyordu. 30 Mayıs 1918 tarihli dördüncü sayıda din dersi başlamış Ramazan-ı Şerif'e birkaç gün kalması sebebiyle İslamın Şartları konu edilmiştir. Dergi genel olarak iptidai bir dergi olup toplam 8 sayı yayınlanabilmiştir.

3.1.27. HÜR ÇOCUK

Perşembe günleri çıkan fenni, edebi, resimli gazetedir. Nüshası beş kuruştur.¹⁴¹ İlk sayısı 16 Mayıs 1334 / 16 Mayıs 1918 tarihidir. Ağırlıklı olarak sıhhi ve terbiyevi konulara ağırlık veren dergi üçüncü sayısı ile yayın hayatından çekildiği için hakkında fazla bir şey söylemek mümkün değildir.

3.1.28. HAFTALIK ÇOCUK GAZETESİ

Müdürü Ahmed Hilmi olup fiyatı altmış paradır. Abonesi Bursa için idarehaneden almak şartıyla seneliği altmış beş kuruş, altı aylığı otuz beş kuruş, taşra için seneliği seksen, altı aylığı kırk beş kuruştur.¹⁴² 31 Temmuz 1919 tarihli ilk sayısında amacını Bursa'yı tanıtmak, memlekette olan biteni anlatmak, doğru yolu göstermek ve güzeli ve çirkini ayırtmaktır diyerek açıklar. Sevimli hikâyeler, eğlenceli masallar, şiirler,

¹⁴⁰ Cüneyd OKAY, a.g.e, s.143.

¹⁴¹ HTU, a.g.e, no:149.

¹⁴² Cüneyd OKAY, a.g.e, 151.

bilmeceler ve çocuk haberleri dergiyi oluşturur. Kendisini abartılı ve iddialı cümleler ile tanıtan dergi dil açısından sade ve akıcı bir üslup kullanmıştır. İlk sayfada “Beni Oku” başlıklı yazının altında Dünya’nın imzası var. Dünya kendi ağzından Güneş ve Ay ile ilgili bilgiler veriyor. Mevcut son nüsha olan sekizinci sayıda da masallar, sağlıkla ilgili haberler ve nasihatler var.

3.1.29. LANE

Türk çocuklarına mahsus on beş günde bir çıkan edebi, ahlaki, fenni mecmuadır. Her yerde beş kuruştur. Memalik-i Osmaniye’nin her tarafı için seneliği yüz yirmi beş, altı aylığı altmış beş, üç aylığı otuz beş kuruştur.¹⁴³ Lane’nin 18 Kanun-ı Evvel 1335 / 18 Aralık 1919 tarihli ilk sayısında çıkış yazısında Ercüment Ekrem çocukların eğlenip faydalanmaları için çıkan derginin büyük bir boşluğu dolduracağını ve onu yaşatmanın 7 çocuklara bağlı olduğunu söyler. Fakat mütareke döneminin ağır şartları altında yayına başlamış güçlü promosyon vaatlerinde bulunmuş olsa da üç sayı yayınlanabilmiştir.

3.1.30. HACİYATMAZ

On beş günde bir çıkan çocuk ve aile gazetesidir. Nüshası beş kuruş, İstanbul için aboneliği yoktur, taşra için seneliği iki yüz kuruştur. Kütüphane ve kataloglarda derginin sadece bir sayısı olsa da ne yazık ki yıpranmış durumdadır. Senelik abone kaydı yapacağını yazan dergi de iki ve sonraki sayıların çıktığı belli değildir.¹⁴⁴

3.1.31. BİZİM MECMUA

Her hafta Perşembe günleri yayınlanan çocuklara mahsus resimli gazetedir. Fiyatı beş kuruştur.¹⁴⁵ İstiklal Harbi’nin devam ettiği bir dönemde ilk sayısı yayınlanan (5 Nisan

¹⁴³ HTU, a.g.e, no:61.

¹⁴⁴ Cüneyd Okay, a.g.e, s.169.

¹⁴⁵ HTU, a.g.e, no:53.

1922) ve aynı yıl Kasım ayında yayını sona eren gazete son Osmanlı çocuk dergilerinden biridir. Tanıtım yazısında derginin çok sevileceğini ve çocukların yanından ayırmayacağını yazar. Şiirler, hikâyeler, masallar, bilmeceler, dünyadan haberler ve küçük promosyonlar dergide yer alır. Yirmi sekiz sayı yayımlandıktan sonra ara verip 1925'te yeniden yayınlanmıştır.

3.1.32. YENİ YOL

On beş günde bir yayınlanan resimli çocuk mecmuasıdır. Sahib-i İmtiyaz: Nedim, Müdür-i Mesul: İhsan Altay'dır. Nüshası beş kuruş, seneliği yüz yirmi, alt aylığı altmış kuruştur.¹⁴⁶ Dergi toplam yüz on üç sayı yayınlanarak en uzun süreli çocuk yayınlarından biri olmuştur. İlk sayısı 1 Şubat 1339 / 1 Şubat 1923 tarihli dergi Bolu'da çıkarılırdı. İlk sayısında diğer dergilerin yetişkinlere hitap ettiğini kendisinin ise tamamen çocuklar için yayınlandığını söyleyen dergide iki buçuk sayfalık "Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin Çocukluk Hayatı"na ayrılmış. Dergi dokuzuncu sayıya kadar Bolu'da çıkmış daha sonra sahibinin Akhisar'a gelmesiyle burada çıkmaya başlamış fakat basım yeri önceki gibi İstanbul'dur.

Tarihi bilgilerin ağırlıklı olduğu, düşmana karşı her zaman kin ve intikam duygularının ön plana çıkarıldığı ve yeni rejimle sürekli paralel tutum içinde görülen dergi bir zaman sonra tamamen İstanbul'a yerleşmiştir.¹⁴⁷

¹⁴⁶ HTU, a.g.e, no: 12/1.

¹⁴⁷ Cüneyd OKAY, a.g.e, s.175.

3.1.33. MUSAVVER ÇOCUK POSTASI

Türk çocuklarının bilgilerini yükseltmeye çalışır haftalık gazetedir. Müdürü Süleyman Tefvik olup sayısı yüz paradır. Abone şartları Türkiye için seneliği yüz elli kuruş, ecnebi memleketler için iki yüz kuruştur.¹⁴⁸ İlk sayısı 3 Eylül 1339 / 3 Eylül 1923 çıkarılmıştır. Sağlık konuları, fıkralar, atasözleri, kısa hikâyeler, şiirler, okullardan haberler, masallar ve bilmeceler de bu gazetenin ana konularını oluşturur. Bilinen son sayısı 31 Kanun-ı Evvel 1339 / 31 Aralık 1923 tarihli on sekizinci sayıydı.

3.1.34. ÇITI PITİ

Haftada bir cumartesi günleri çıkan edebi, fenni ve mizahi gazetedir. Senelik elli dört sayıdır. Abonesi yüz kuruş, sayısı yüz paradır. İbnülhilmî Vasfî sahipliğinde yayın hayatına başlayan gazete Cumhuriyet ilan edilmeden hemen önce çıkmıştır.¹⁴⁹ 17 Eylül 1339 / 17 Eylül 1923 tarihinde ilk sayısı çıkmıştır. İlk sayısında çocuk diliyle yazı yazmanın çok zor olduğunu yazan gazete ilk çocuk dergisinin 54 yıl önce çıkmış olmasına rağmen hala çocuk dili ve üslubuyla ilgili problemlerin devam ettiğini kanıtlar niteliktedir. Bu dergi de promosyonlara bel bağlamış görünmektedir. Bilmeceleri doğru halledip postalayanlar arasından yapılacak çekilişte birinciye yazı takımı, ikinciye bir cep atlası, üçüncüye özel bir cüzdan dördüncüye şık bir resim defteri, onuncuya kadar kitap, ellinciye kadar kartpostal vaat ediyor. Derginin içeriği hakkında fazla şey söylemek mümkün değil. Ne tip bir okuyucu kitlesine hitap etmeye çalıştığı belirsiz belirli bir tarafı olmayan ve çocukları bolca yazmaya teşvik eden bir dergiydi.

¹⁴⁸ HTU, a.g.e, no:66.

¹⁴⁹ Cüneyd OKAY, a.g.e, s.181.

3.2. ÇOCUK DÜNYASI VE MİNİ MİNİ GAZETELERİNDE TÜRKÇÜLÜK

Çocuk fikirlerinin açılmasına yardım eder ve haftada bir yayınlanır. Seneliği Osmanlı memleketi için on beş kuruş, Rusya için iki ruble, başka memleketler için beş franktır.¹⁵⁰ İlk sayısı 14 Mart 1329 / 27 Mart 1913'te yayınlanan derginin müdürü Tevfik Nurettin idi. 1913 yılı Balkan Harplerinin de başlaması dolayısıyla Türkçülük akımının genel olarak basını ve haliyle çocuk dergilerini de etkilediği bir dönemdir. Bu nedenle Çocuk Dünyası da Türkçülük ve milli edebiyat hareketlerinin bütün özelliklerini yansıtmaktaydı.

Buna nazaran yayıncılık ve çocuk dili açısından diğer dergilerden çok da farklı değildi. Dergide harplerinde etkisiyle sürekli olarak öç intikam gibi duygular ön plana çıkarılıyor. Şiirler de hem vatan ve millet üstünedir. Onuncu sayıda (16 Mayıs 1329 / 29 Mayıs 1913) bir okuyucu mektubunda şunlar yazar: “Milli manzumeler isteriz. Bunlar bizim vatan duygusu, Türk duygusu ile çarpan yüreklerimizi bu ateş ile kaynayan kanımızı bir türlü teskin edemiyor. Size bunu nazar-ı dikkate alarak bize vatana, millete ait manzumeler yazarsanız fevkalade memnun oluruz. Bizim içimizde Türklük hissi fevkalade uyandı.” Gazete bu tip birçok milliyetçi mesajları sık sık görebiliriz.

Ayrıca derginin oldukça zengin ve Türkçülüğü ile tanıdığımız bir yazar kadrosu vardı. Ziya Gökalp, Edhem Nejad, Mehmet Emin Yurdakul, Ali Ulvi Elöve, İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Hüseyin Ragıp Baydur gibi şöhretli isimler dergide yazıyorlardı. Çocuk Dünyası Türkçenin sadeleştirilmesi davasına inanan ve ilmi ölçülerle davranan bir yayın organıydı. Başlangıcından itibaren çocukları yazmaya alıştırmak için “Masal Müsabakası”, “Tenkit Müsabakası” gibi özendirici yarışmalar açmıştır. Örneğin; “Dil yarışı otuz satırı geçmemek üzere ve beğendiğiniz bir mesele hakkında safi Türkçe yazı

¹⁵⁰ HTU, a.g.e, no:0133.

yazacaksınız. Yazılar Türk Derneği mensuplarından bir heyet tarafından tetkik edilecektir. Sayı:11 / 23 Mayıs 1329 / 5 Haziran 1913.” Daha sonra 13. Sayıda (6 Haziran 1329 / 19 Haziran 1913) yarışmanın amacı hakkında bilgi veriliyor; “lisanımızda kullanılan Arapça ve Acemce kelimeler, cümleler, terkipler yerine Türkçe sözler bulup koyabilmektir.”

Derginin 79. sayısındaki reklam da yine ilginçtir. “Ali Efendi Sineması: Sirkecede. Çocuklarımız tatil günlerini, boş vakitlerini hoşça ve istifadeli bir şekilde geçirmek için Ali Efendi Sinemasına gitmelidirler. Bu milli sinema, çocuklarımızın fikirlerini açmaya, malumatını arttırmaya yardım eder. İstanbul’a gelen şeridlerin en iyileri ilk defa bu sinemada gösterilir.” Bu reklam hem milli öğeler barındırmakta, hem de o dönemde çocuk sinemasının ve reklamcılığının da yaygınlaşmaya başladığını göstermektedir. Yine 26 Kanun-ı Evvel 1329 tarihli sayısında “ Gök Bayrak” adlı milli öğelerin bolca bulunduğu bir roman yayınlanmıştır.

Dergi ayrıca devletin açtığı istikraza katılmayı ve memuriyet yerine ticarete yönelmeyi teşvik edici şiir ve yazılarla da dikkat çekmektedir. Yine derginin sayfalarında çocuklara uygun bolca resim olması da önemlidir. 10 Temmuz 1329 tarihli sayısı kırmızı renk basılmıştır. Derginin sayfalarında anlatılan masal ve hikayeler aynı zamanda resimlendirilmiştir. Bolca insan ve hayvan figürü resmedilmiştir. Dergiye görsel açıdan bakıldığında çocuk dergisi özelliklerini kesinlikle taşıyordu. 12 Kanun-ı Evvel 1329 tarihli sayısında ise bir çocuk şarkısını modern olarak notalarıyla verilmiştir. Dergi çeşitli aralar verdikten sonra 94. Sayısıyla yayın hayatına son vermiştir.

Mini mini dergisi Türkçülükte daha ileridedir. Haftada bir çıkar, fiyatı on para seneliği on iki kuruştur. Bu gazetenin de yayına başladığı dönem Balkan harplerinden büyük yara alınmış olup devlet Birinci Dünya Savaşı’na sürüklenmekteydi. Derginin ilk üç nüshası kataloglarda bulunamadığından incelenemiyor. Dördüncü sayı 7 Haziran 1330

/ 20 Haziran 1914 tarihli olup kapak resminin altın “sincap yavrusunu öldürerek götürüyor” yazıyor. Bu yazı 8 sayfalık derginin yedinci sayfasına kadar sürüyor. Yine Mehmed Halid tarafından yazılan “Vatanın Küçük Evladlarına Tavsiyem” adlı yazıda çocuklardan çok şey beklediğini belirtip Rumeli’yi el birliğiyle çalışarak kurtarabileceklerini söylüyor. Sayının son bölümünde bilmeceler ve doğru çözenlere verilecek ödüller var. Derginin promosyon konusunda eli açık olduğunu görüyoruz. Birinciye telefon, ikinciye yağlı boya bir tablo üçüncüye bir şişe kolonya ve yüzüncüye kadar kartpostal. Bir çocuk dergisinin o dönemde telefon vermesi önemlidir.

Büyük bir ihtimalle beşinci sayıda başlayan “Tarihi Muhasebelerimiz” adlı köşede büyük harflerle “Mini Mini Türkler” başlığı olması Balkan Harpleriyle başlayan ve Meşrutiyetle devletin siyasi akımı haline gelen Türkçülüğün çocuk dergilerine kadar sızması açısından önemlidir. Bu yazılarda çocukların ne kadar büyük bir millete mensup olduklarının bilinmesi istiyor. Özellikle Meşrutiyet dönemlerinde bu zihniyete uygun bir nesil oluşturma çabası kesinlikle göze çarpar. Yine dergide milli hikâyeler ve komik fıkralara da bolca rastlanır. Dergi de bolca promosyon görmekteyiz yine bir bulmacayı çözebilenlere elbise, senelik abonelik, kitap ve kartpostal verdiğini görmekteyiz. Dergi altı ve yedinci sayılarında ekler de vermiştir. Bu eklerin büyük bölümünde bulmacayı doğru cevaplayıp ödül kazananların ismi görünmektedir. Diğer sayfalarındaysa fıkra, bilmece ve kuponlar var.

Dergi yine bir ilki daha güzellik yarışması düzenleyerek yapıyor. Melahat Müsabakası adlı ilanda bir ay içinde arkasında adres yazılı fotoğraflarını yollayan 1 – 9 yaş arası çocukların yarışmaya hak kazanacakları ve dergiye konan bu fotoğraflardan en çok oy alanın kıymetli bir hediye kazanacağı açıklanır. Bu derginin kaç nüsha yayınlandığı bilinmemekle beraber nüshalarının bir kısmına da ulaşılamamasına rağmen birçok yeniliği görmek mümkün. Türkçü bir dergi olmasına rağmen yenilik açısından

Batı'ya ayak uydurmuş olan Mini Mini her iki özelliği de barındırmasından dolayı ayrı bir önem arz eder.

3.3. ARKADAŞ VE ÇOCUKLARA MAHSUS GAZETE'NİN BATILILAŞMA AÇISINDAN TAHLİLİ

Çocuklara Mahsus Gazete haftada bir defa çıkan ve her şeyden bahseden musavver Osmanlı gazetesidir. Sahibi İbnülhakkı Mehmed Tahir'dir. Elli nüshası bir senelik itibar edilmiştir. Senelik abone bedeli her nüsha idarehaneden alınmak ve bedeli peşinen tediye olunmak şartıyla İstanbul için on iki buçuk, taşra için kezalik bedeli peşinen gönderilmek şartıyla posta ücreti yirmi kuruş, memalik-i ecnebiye için de altı franktır. Altı aylık abone kaydedilmez.¹⁵¹

Çocuklara Mahsus Gazete sadece Osmanlı dönemi değil Cumhuriyet dönemi çocuk gazeteleri içinde de en uzun ömürlü ve en çok sayı çıkaran gazetedir. 1896'da çıkmaya başlayan dergi 1908'e kadar yayın hayatını sürdürmüştür.¹⁵² Bu nedenle hem nüshasının çok olması hem de kütüphanelerde tam koleksiyonunun mevcut bulunmayışı ve yıpranmış olması nedeniyle tamamıyla tahlil edilmesi imkânsız durumdadır. İlk sayısı 9 Mayıs 1312 / 21 Mayıs 1896 tarihine aittir. Örnek sayfada da görüldüğü gibi daha ilk sayıdan resim ve şık bir sayfa düzeni karşımıza çıkar. Aynı zamanda dergi de hem yurttan, hem de dünyadan haberler yayınlanmakta bu da çocukların ufkunu genişletip genel kültürlerini arttırmaktaydı.

Dergide yazısız resimler, fıkralar, şiirler, eğitici ve öğretici yazılar, küçük oyunlar, tercime hikâyeler, Avrupa şehirlerini tanıtan yazılar bulunurdu. Kısacası dönemin çocuklarına hitap edecek her şey dergide mevcuttu.

¹⁵¹ HTU, a.g.e, no:0219.

¹⁵² Cüneyd OKAY, a.g.e, s.90.

Çocuklar için yazılmış ilk tiyatro metni de bu gazetede yayınlanmıştır. 31. Sayıda (3 Kanun-ı Evvel 1312 / 17 Aralık 1896) “Çocuklara Mahsus Tiyatro: Namus ve Zaruret”, yazan Charles Lauren, mütercimi: Mekteb-i Terakki mezunlarından Selanikli İsmail Ata.¹⁵³

Tüm bu yönleriyle bakıldığında Avrupa standartlarına en çok yaklaşan gazete Çocuklara Mahsus Gazete'dir. Ayrıca bu gazete de promosyon yapmıştır. Yayınladığı bulmacayı çözenlere kimi zaman uyandıran saat, çeyrek altın gibi ödüller verirdi. 31 Temmuz 1324 / 13 Ağustos 1908 de son yani 626. sayısı yayınlanmıştır.

Arkadaş ise haftada bir kere çıkar. Nüshası yirmi para, seneliği yirmi kuruştur. İstanbul için on iki, dışarılar için on yedi kuruş olup ayrıca posta ücreti alınır. İlk sayısı 27 Eylül 1292 / 9 Kasım 1876 yılında 19. yüzyılın önde gelen çocuk edebiyatçısı Mehmed Şemseddin tarafından çıkarılmaktaydı.¹⁵⁴ İlk sayısında çoğu çocuk gazetesinin iyi şeyler yapamadığı için beğenilmediğini ve devam edemediğini, bazı gazetecilerin çocuklara gazete lazım olmadığını savunduğunu bu nedenle satılmadığını söylediklerini yazar ve aslında çocuklara gazete lazım olduğunu ispatlamaya çalışır. Sonraki yazısında ise iyi niyetli ve kötü niyetli insanlardan bahseder.

Dergide güzel sözler, küçük hikâyeler resimleriyle birlikte çocuklara tanıtılan trenler, filler, maymunlar, gemiler, aslanlar ve ayrıca Osmanlı ve Avrupa hakkında bilgiler vardı. Ayrıca Batı'daki yeni gelişmelerden ve keşiflerden okuyucular haberdar ediliyordu. Mehmed Şemseddin'in kendi piyes ve hikâye kitaplarını ilan olarak dergisine aldığını görüyoruz. Arkadaş dergisi on üç sayı yayınlanabilmiş olsa da bu yüzyılda hem şekil hem de içerik olarak Batı'lı anlamda ilk çocuk dergisidir diyebiliriz.

¹⁵³ Cüneyd OKAY, a.g.e, s.91.

¹⁵⁴ HTU, a.g.e, no: 394.

Her iki dergi de dönemindeki dergilere göre daha yenilikçi bir içerik ve yayın anlayışına sahipti. Resimlerin çoğalmasa, edebiyat, sanat ve bilime daha fazla yer verilmeye başlanması batılı emsallerine ulaşma çabasıdır. Yine Avrupa şehirlerinin yanı sıra kıta ile ilgili haberlerinde dergilerde yer bulması sıkı bir takibin çocuk dünyası için bile söz konusu olduğunu gösterir. Batı'daki gelişmeler ve ona ayak uydurma gereksinimi dergilere birebir yansımıştır. Bunların dergilerde yer alması çocukların bu değişime katılmasını ve etkilenmesini sağlamak istendiğindedir. Böylece Avrupa'dan haberdar bir nesil ortaya çıkmış olacaktı. Ve bu nesil daha sonra Batıcılık akımının önde gelen taraftarı halini alacaktı. Amacın direkt olarak bu olduğunu söylemek mümkün olmasa da dolaylı olarak buna sebebiyet verdiğini söylemek yanlış olmaz. Çünkü o dönemde çocuk yayınları ve okullar çocukların düşünsel dünyasını etkileyen tek etkenlerdi. Bu nedenle dergilerde yazarlar çocukların düşüncelerini yönlendirme de çok önemliydi. Devlette dergileri bundan dolayı sıkı denetim altında tutuyordu. Meşrutiyet dönemlerinde çocuklar dergiler ve okullarda verilen eğitimle belirli bir ideoloji sahibi yapılmaya çalışılmıştır. Böylece rejime uygun batıcı, milliyetçi gençler üretilmiş olunuyordu. Unutmamak gerekir ki yeni bir devlet de bu batıcı ve milliyetçi gençlerin çabalarının bir ürünüdür.

SONUÇ

18. yüzyılda hızlanan Osmanlı eğitiminde modernizasyon beraberinde çocukların tüm alanda daha çağdaş bir hayat ve daha farklı bir düşünce sistemi sahip olmasını sağlamıştır. Devlet ilköğretime ilk dönemlerde direk müdahale edemediği için eğitimi ikilileştirmiş olması ilginçtir. Çünkü normal devlet politikalarına aykırıdır. Fakat ulema baskısı altında modernizasyon için bir saha oluşması, uygun zemin hazırlanması ve yer bulması için bu gerekliydi.

Sosyal hayat açısından bakacak olursak modernleşme dönemi çocukların yaşayışını başta üst ve orta düzey kesimlerde olsa da büyük oranda değiştirmiş ve çağdaşlaştırmış. Çocukların farklı bir dünyası ve ihtiyaçları olduğu kabul edilmiş ve onlara özel alanlar açılmıştır. Çocuk hastaneleri, okulları, oyuncakçılar, mağazaları bu dönemde oldukça çoğalmıştır. Çocuk küçük bir birey olarak toplumda kendine yer bulmuştur.

Edebiyat dünyasına bakacak olursak bu dönemde çocuklara yönelik tiyatro ve kitapların çıktığını söylemek ne yazık ki imkânsızdır. Fakat tersi bir şekilde gazete ve dergiler oldukça çoktur. Bunların dilleri ilk dönemlerde çocuklar için ağır olsa da zamanla hem dil olarak gelişmiş, içerik olarak zenginleşmiş ve batılı örneklerine benzemeye çalışmışlardır.

Sonuç olarak yeterli olmasa da her alanda çocuklar için çağdaşlaşma hareketleri yaşanmış hızlanarak devam etmiş olabildiğince toplumun her alanına nüfuz edilmesine gayret edilmiştir. Günümüzde dahi çocuk eğitiminde aksaklıklar yaşanırken savaşa sürüklenen bir dönemde isyanlar ve toprak kayıplarının en üst düzeyde olduğu zamanlarda her şeyin ideal olması beklenemese de yapılan yenilik çabaları sonucunda çağdaşlaşmaya istekli, özgürlüğüne düşkün ve milliyetçi bir nesil yetişmiş. Bunun sonucunda Cumhuriyet'in temelleri atılmıştır.

ÖZET

Bu araştırmada Osmanlı Devleti'nde 0 - 12 yaş arası çocukların eğitimi ve sosyal hayatları klasik ve ağırlıklı olarak modern dđnem içinde olmak üzere incelemeye çalışıldı. Aynı zamanda ocuk edebiyatı, çocuklarla ilgili yayın hayatı, gazete ve dergileri de kapsayan bir literatür çalışması yapıldı.

Osmanlı'da Fatih Sultan Mehmet'in ilk olarak açtığı sıbyan mektepleri eğitim açısından tek ilköğretim kurumuydu. 1850'lere kadar bu okul tek başına ilköğretimi yürüttü. Tanzimat'tan sonra ise ilköğretim kurumları İbtidai'lerle yenilenmeye çalışıldı ve ilköğretimde ikili bir dđnem başladı. Bu cumhuriyetin ilanına kadar devam etti. Her ne kadar yetersiz olsa da eğitimde en ciddi adımlar Tanzimat'tan sonra atılmış, Batılılaşma süreciyle birlikte çocuğun sosyal yaşantısında büyük değişiklikler olmuştur. Osmanlı Devleti'nin model olarak aldığı Batı'da çocuklara ilişkin kurumlaşmanın üç aşamadan oluşur. İlk olarak, çocuğun büyüklerden farklı bir hukuku olduğunun kabul edilmesinden, ocuk mahkemelerinin kurulmasına kadar devam eden iyileştirmelerdir ki bu aşamanın kişi hak ve özgürlüklerinin güvence altına alındığı anayasal süreçlerle yakından ilgisi vardır. İkincisi, hukuki düzenlemeler paralelinde oluşturulan, çocukların cezalarını çekerken aynı zamanda meslek sahibi üretken insanlar haline gelmelerine olanak sağlayacak ceza ve ıslahevlerinin kuruluşudur ki bu da Sanayi Devrimi'nin sosyoekonomik sonuçlarıyla ve ocuk suçlarındaki artışla yakından ilgilidir. Son olarak ise tüm çocukları kapsayacak bakımevleri, yurtlar, süt evleri, kreşler vb. kurumların açılması oluşturur ki özellikle I. Dünya Savaşı'nın olumsuz koşullarından sonra hızlanan bu süreç, modern sosyal yaşamın bir olgusu olmuştur.

Sonuç olarak devlet, çocukları sosyal politikaları ve ideolojisini benimsetebileceği bir araç olarak görene kadar eğitimine ve sosyal hayatına hiçbir müdahalede ve yardımda

bulunmamıştır diyebiliriz. Batılılaşma ve devletin bulunduğu durumdan kurtulmasının temelden başlayan reformlarla gerçekleştirilebileceği çok geç anlaşılmış ve yapılan ıslahatlar yetersiz ve geç kalmıştır. Bu alandaki araştırma ve somut belgelerin ve konuyla ilgili araştırmanın az olması günümüzde de bu konuya gerekli ilginin gösterilmediğinin bir ispatıdır.

ABSTRACT

In this research, the main focus of the papers is to study children's education who are in the age of 0-12 in Ottoman Empire. It has been especially based on modern and classic periods with social life. In addition children's literature, editions for children, newspapers and journals have been analyzed in the content of the essay.

Elementary schools, which was established by Fatih Sultan Mehmet, was the first primary schools at the times of Ottoman Empire. This school has been the only one, conducting primary education until 1850's. After Tanzimat period, elementary schools was renewed by ibtidais and then dual period commenced in elementary education. This period continued until the declaration of Republic. The most important steps for education were attempted in Tanzimat period, even though they were not sufficient. There were striking differentiation in the children's social life with the process of westerning. Organization for children is consist of three main stages in West, where the pattern for Ottoman Empires is. First stage is that, any child was accepted with another law apart from adults and then it has been followed by establishing children trials. These improvements are closely related to legal process which assure the persons rights and freedoms. The second stage is foundation of the criminal houses or prisons that are lead to children training for occupation and be productive while they were being judged or punished,

which is closely related to socio- economical results of industry revolution and increasing in childrens crimes.

Finally, the third stage is establishing many dormitories, nurses home and kindergartens which cover all children. This fact, which has been accelerated after the negative effects of especially I. World War, became a turning point for social and modern life. As a result, we can say that, government did not attempt or support the education and social life, until they accept children as facility in order to make adoption for their social policies and ideas. The idea has been understood much lately that, westerning and recovering from the current situation can be applied by making fundamental reforms, so the reforms has been insufficient and delay. The short of resources and researches regarding this issue is an evidence that this issue is not dealt with carefully even today.

BİBLİYOGRAFYA

- AKKUTAY, Ülker, “*Osmanlı Eğitim Sisteminde Enderun Mektebi*”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, Ankara, 1999, Cilt:5, s.188.
- AKSEL, Malik, “*Eski Mahalle Mektepleri*”, **Eğitim Hareketleri**, 1956, Sayı 18.
- AKSOY, ÖZGÖNÜL, **Osmanlı Devri İstanbul Sıbyan Mektepleri Üzerine Bir İnceleme** (İstanbul; İTÜ Mimarlık Fakültesi), 1968.
- AKYÜZ, Yahya, “*Anaokullarının Türkiye’de Kuruluş ve Gelişim Tarihçesi*”, **Milli Eğitim Dergisi**, Sayı 132, 1996.
- AKYÜZ, Yahya, “*Anaokullarının Osmanlı’da İlk Programları ve Ders Uygulamaları İle Yaratıcı Dramanın İlk İzleri*”, **Aklın ve Bilimin Aydınlığında Eğitim Dergisi**, Sayı 51, Mayıs 2004.
- AKYÜZ, Yahya, **Türk Eğitim Tarihi Başlangıçtan 1988’e**, 3. Baskı, Ankara, 1988.
- ALBAYRAK Hasan, “Himaye-i Etfal Cemiyeti”, **Toplumsal Tarih**, 40, Nisan 1997.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivleri**, DH. KMS. D.38, N.3 (1334/1918).
- BALTACI, Cahit, “*Osmanlı Devletinde Eğitim ve Öğretim*”, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt:11, s.455.
- BERKER, Aziz, **Türkiye’de İlköğretim**, Milli Eğitim Basımevi, Ankara.
- BERKES, Niyazi, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, Ankara, 1973.
- Bursa Şeri’yye Sicilleri**, A23.61b.
- Büyük İslam Tarihi**, Çağ Yayınları, İstanbul, 1989
- CEVAT, Mahmut, **Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı**, İstanbul, 1338.
- CİHAN, Ahmet, **Osmanlı’da Eğitim**, 3F Yayınevi, İstanbul, 2007.

- ÇADIRCI, Musa, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, TTK, Ankara, 1997.
- ÇELİK, Meryem, **Türkiye’de Okulöncesi Eğitimin Gelişimi**, Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- DOĞAN, İsmail, “*Osmanlı Ailesinin Sosyolojik Evreleri: Kuruluş, Klasik ve Yenileşme Dönemleri*”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, Cilt:4.
- Düstur**, 2. Tertip, C.11.
- EFLAKİ, Ahmet, **Menakıbu’l-Arifin**, nşr: Tahsin Yazıcı, Ankara 1959 – 1961; Metin II, 970; trc., II.,466.
- Aşıkpaşaoğlu Tarihi, haz: Nihal Atsız, İstanbul, 1970.
- ERGİN, Osman, **Türkiye Maarif Tarihi**, Eser Matbaası, İstanbul, 1977, Cilt:1, s.82.
- GELİŞLİ, Yücel, “*Osmanlı İlköğretim Kurumlarından Sıbyan Mektepleri*”, **Türkler Ansiklopedisi**, Ankara, Cilt:9.
- GÖKYAY, Orhan Ş. “*Osmanlı Türklerinde Öğretmen ve Öğrenci Anlayışı*”, **Tarih ve Toplum**, Temmuz 1986, Sayı:31.
- GÜNGÖR, Servet, “*Osmanlı’dan Türkiye Cumhuriyetine Bir Hayır Örgütü; Darülaceze Müessesesi*”, **Türk İdare Dergisi**, Eylül 2009, sayı:463.
- HAYDAROĞLU, İlknur Polat, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Yabancı Okullar**, Ocak Yayınları, Ankara,1993.
- HIZLI, Mefail, “*Osmanlı Sıbyan Mektepleri*”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, Cilt:5, s.207.
- Himaye-i Etfal Cemiyeti Çocuk Misafirhanesi Talimatnamesi.
- İLGÜREL, Mücteba, “**Acemi Oğlanı**”, **DİA**, I, İstanbul, 1988, s. 324.
- İNALCIK, Halil, SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet, **Tanzimat**, Phoenix Yayınları, Ankara, 2006.

- İPEK, Nedim, **Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877 – 1896)**, Ankara, 1994.
- İslam Ansiklopedisi**, Maarif Basımevi, İstanbul, 1957. Cilt:7, s.652;
İstanbul Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Hakkı Tarık Us Koleksiyonu.
- KAFADAR, Osman, **Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma**, Vadi Yayınları, Ankara, 1997.
- KAFESOĞLU, İbrahim, **Türk Milli Kültürü**, Ötüken Yayınları, Ankara, 2006.
- KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayınlar, Ankara, Cilt: 6.
- KODAMAN, Bayram, **Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi**, TTK, Ankara, 1999.
- KOÇ, Bekir, “*Osmanlı İslahhanelerinin İşlevlerine İlişkin Bazı Görüşler*”, **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 6 (2):113-127 (2007).
- KOÇU, Reşat Ekrem, **Darülaceze 1895-1974**, İstanbul: Darülaceze'ye Yardım Derneği.
- LEWIS, Raphaela, **Osmanlıda Gündelik Yaşam**, Alter Yayınları, Ankara, 2009.
- Lütfi Tarihi**, Cilt: 8.
- MERTER, Feridun, “*Eğitim Reformlarımız ve Sosyal Değişme*”, **Eğitim**, Yeni Türkiye, C.7, Ankara, 1996
- NUTKU, Özdemir, “*Osmanlı Şenliklerinde Çocuk*”, **Toplumsal Tarihte Çocuk**, (haz: Bekir Onur), Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993.
- OKAY, Cüneyd, **Eski Harfli Çocuk Dergileri**, Kitabevi Yayınlar, Şubat 1999, İstanbul
- OKAY, Cüneyd, **Meşrutiyet Çocukları**, Bordo Yayınları, İstanbul.,
- OKAY, Cüneyd, **Osmanlı Çocuk Hayatında Yenileşmeler 1850-1900**, Kırkambar Yayınları, İstanbul, 1998.
- OKUR, Yasemin, **Darüleytamlar**, OMÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun, 1996.
- ORTAYLI, İlber, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2009.
- ORTAYLI, İlber, **Osmanlı Toplumunda Aile**, Timaş Yayınlar, İstanbul, 2009.

- ÖZALP, Reşat, **Milli Eğitimle İlgili Mevzuat (1857-1923)**, İstanbul, 1982.
- ÖZBEK, Nadir, “**II. Abdülhamit ve Kimsesiz Sokak Çocukları; Darü’l hyr-ı Ali**”, **Tarih ve Toplum**, 182, Şubat 1999.
- ÖZKAN, Salih, “**Türkiye’de Darüleytamların Gelişimi ve Niğde Darüleytamı**”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Bahar 2006.
- ÖZTÜRK, Cemil, **Türkiye’de Mesleki ve Teknik Eğitimin Doğuşu I**, Islahhaneler. **Salname-i Devlet-i Aliyye** (h.1295) .
- Sahaflar Şeyhi-zade Mehmed Es’ad Efendi, **Tarih-i Es’ad**, İ.Ü Merkez Kütüphanesi, TY NO:6004, Vr. 78-a-80-a.
- SJ SHAW,History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, Cambridge University Press, 1976, C:II.
- SOMEL, Sina Akşin, **Osmanlı’da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.
- SUNGU, İhsan, "**Tevhidi Tedrisat**", **Bellekten**, e. II, s. 397-43 I .
- TAYAN, Turhan, “**Milli Eğitimde Reform**”, **Eğitim**, Yeni Türkiye, C.7, Ankara, 1996
- TEKELİ, İlhan, İLKİN, Selim, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü**, TTK, Ankara, 1999.
- TOPRAK, Zafer, “**Birinci Dünya Savaşı’nda İstanbul**”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt II, İstanbul 1994.
- TOPUZLU, Cemil Paşa, **İstibdat- Meşrutiyet- Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım**, İstanbul, 1994.
- TURAN, Refik, “**Osmanlıların Kuruluş Yıllarında Çocuk**”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, Cilt:4.
- TÜRKDOĞAN, Orhan, “**Türk Ailesinin Genel Yapısı**”, **Sosyal Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi I**, Ankara, 1992.

UNAT, Faik Reşit, **Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış**, Ankara, 1964.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, **Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı**, Ankara 1965.

YILDIRIM, Nuran, **İstanbul Darülaceze Müessesesi Tarihi**, İstanbul: Darülaceze Vakfı, 1996.

Zeki Salih, "*Tanzimat Dönemi'nde Eğitimde Yenileşme Süreci İçinde Mekteplerde Din Eğitimi ve Öğretimi*", **Osmanlı Ansiklopedisi**, Cilt:5, s.250.

1334, No:5363 **Matbaa-ı Ahmet İhsan ve Şükerası**, Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi, Seyfettin Özege Kataloğu.

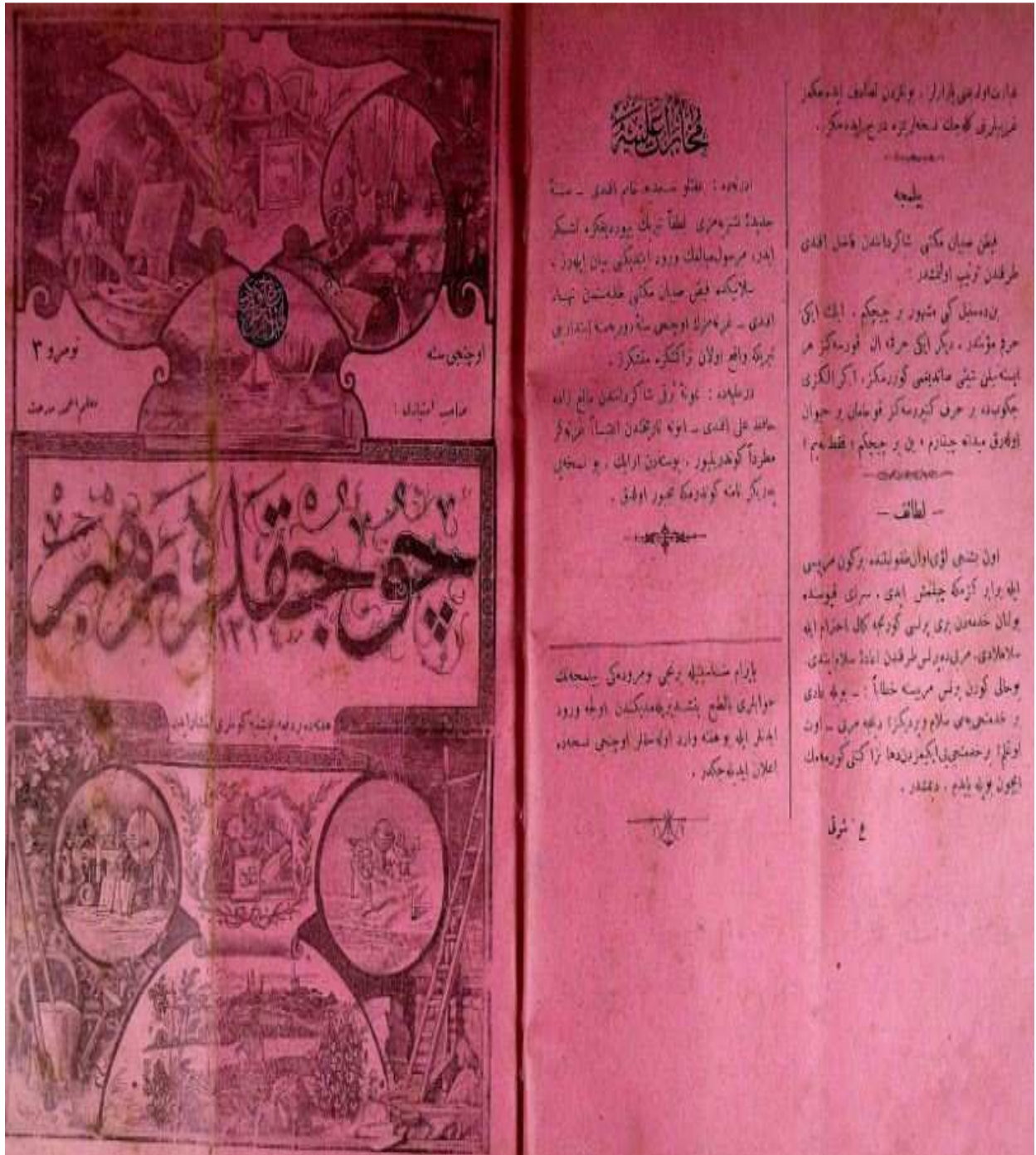
- Arkadaş dergisinden bir sayfa

- Ayine dergisinden bir sayfa

- Çocuk Dünyası'ndan bir sayfa

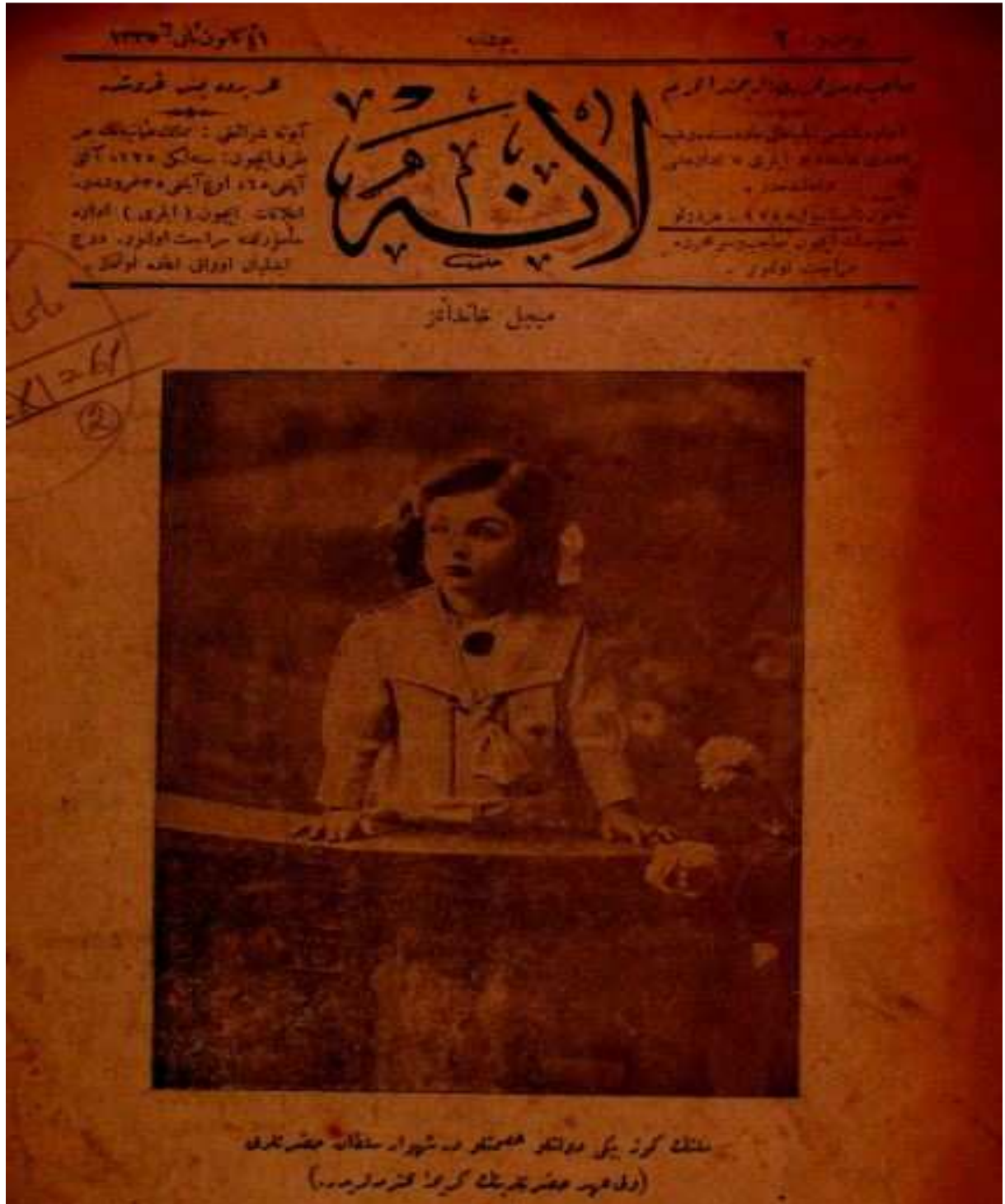
- Çocuklara Rehber'den bir sayfa

- Bizim Mecmua'dan bir sayfa

- Çocuklara Mahsus Gazete'den bir sayfa

- Lane'den bir sayfa